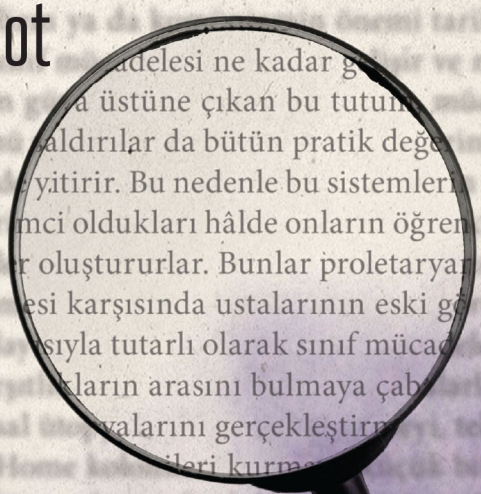
Haluk Yurtsever

Neyi, Nasıl Okumalı?

Üzerine Not Düşülmüş *Kitaplar*

Yordam Kitap

Haluk Yurtsever

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu. Siyasal, düşünsel ve pratik eylemliliği 1968 İstanbul Üniversitesi işgali, 6. Filoyu ve Vedat Demircioğlu'nun ölümünü protesto eylemleriyle başladı. 1973 yazında yurt dışına çıktı. 1974'te TKP üyesi oldu. O tarihten bu yana aktif örgütlü sol siyasetin içinde. Bir yıl Moskova'da Lenin okulunda eğitim gördü. 1980 Aralık ayında ikinci kez yurt dışına çıktı. İngiltere, Fransa ve Almanya'da bulundu. 1992'de Türkiye'ye döndü.

Yayınlanan kitapları:
Küçük Burjuvazi ve Devrim Savaşımı (Broşür), İşçinin Sesi Yayınları, Temmuz 1984, Londra; *Sınıf ve Parti,* Dönem Yayınları; Ankara, Nisan 1990 (2. Basım, Etki Yayınevi, İstanbul, Ekim 1992; 3. Basım, NK Gelenek Dizisi, Haziran 2004); *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu,* Etki Yayınevi, İstanbul Ekim 1992 (2. Basım, *El Yayınevi*, Mart 2002); *Türkiye'nin Dönemeci*, *Emperyalizm mi? Sosyalizm mi?* Etki Yayınevi, İstanbul, Mart 1993; *Marksist Bakış Açısından Program Yöntemi*, Sorun Yayınları, İstanbul, Ocak 1995; *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006; *Özgürlük ve Örgütlülük*, Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2007; *Yeni Bir Sol Atılım İçin*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2008; *Yükseliş ve Düşüş: Türkiye Solu 1960-1980,* Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2008; *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya,* Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2012.

Katkı yaptığı ortak kitaplar:
Birinci Emek Sempozyumu, İşçi Konseyi, NK Yayınları, Ekim 2003; *Marksist Metin Analizleri*, Gelenek Sempozyumu 2005, NK Yayınları, Ağustos 2005; *Türkiye'nin Sosyalist Seçeneği*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü*, Sol Meclis, NK Yayınları, Nisan 2006; *Ergenekon ve Sosyalistler*, Siyah Beyaz Kitap, İstanbul,Kasım 2008.

haluk.yurtsever@gmail.com

Yordam Kitap: 234 ✣ **Neyi, Nasıl Okumalı?** ✣ Haluk Yurtsever
ISBN-978-605-172-068-5 • *Düzeltme*: Günnur Aksakal
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Şubat 2015
© Haluk Yurtsever, 2015; © Yordam Kitap, 2015

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic.Ltd.Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
TEL: 0212 5650122 - 0212 5650255

Neyi, Nasıl Okumalı?

Üzerine Not Düşülmüş Kitaplar

Haluk Yurtsever

İçindekiler

GİRİŞ 7

MARKSİST TARİH 27
- Sınıf Mücadelesi Ne Kadar Eskiye Gider? 29
- Dünya Tarihinin "Marksist"i Nasıl Olur? 34
- Taner Timur'dan Derin Tarih Ansiklopedisi 39

KAPİTALİZM 45
- Kapitalizmin Kısa Tarihi 47
- "İktisat ile Siyaset Arasındaki Bağ Çelikten Örülmüştür" 52
- Coğrafyanın Sınırlarından "Sermayenin Sınırları"na 57
- Kapitalist "Uygarlığın" Karanlık Yüzü 63
- Bu Defaki Krize Soldan Bakış 70

MARKSİZM VE SOSYALİZM 75
- Marksizmin Doğuşu 77
- "Diyalektik Soruşturmalar" 80
- Hegel ve Lenin Üzerine Kışkırtıcı Düşünceler 84
- Örgütçü ve Siyasetçi Kimlikleriyle Marx ve Engels 89
- Dünyamızın Prometheus'un Ateşine İhtiyacı Var! 96
- Siyaset Bilimi Nerede Yapılır? 101
- "21.Yüzyıl Sosyalizmi" Arayışı ve "Marx'a Göre Sosyalizm" 107

DİN VE LAİKLİK 113
- Ezilenlerin Bakış Açısından Din ve İktidar 115
- Sekülerliğin Sınırı Nerede? 121
- Neoliberal Kapitalizmle İslamcılığın Dansı 128

ORTADOĞU 133
Tarihten Güncelliğe Ortadoğu Düğümü 135
Arap İsyanlarının Anatomisi ve Sonrası 141

ÜÇ KİTAP DÖRT SÖYLEŞİ 145
"Devletin Ezme Gücü ve Araçları Sürekli Büyüyor" 147
Tarih 'Sol'u Çağırıyor 153
"Toplumsal Kurtuluş Politik Proletaryanın Eseri Olacaktır!" 165
"Kapitalizm İnsanlığın Son Aşaması Olamaz!" 180

Giriş

Bilimciler, türümüzün, beyinle ellerin ortak eylemi olan *üretim* ve toplumsal iletişimin ilk biçimi olan *konuşmayla* insan olmaya başladığı konusunda anlaşıyorlar. Üretme ve konuşma eş ya da yakın zamanlarda başlamış olmalıdır.

İnsanlar arası iletişimin, seslerin ve hareketlerin taklidiyle geliştiği anlaşılıyor. Doğadaki sesler, benzer sesler çıkarılarak; hareketler, benzer işaretler yapılarak taklit ediliyor. Sesin söz, sözün konuşma, konuşmanın dil, dilin yazı haline gelmesi milyonlarca yılı alıyor.

Yazının, kabaca beş bin yıllık bir tarihi var. Mağara duvarlarına, taş tabletlere, killere, parşömenlere, tahtalara vb. kazılan, çizilen resimler, simgeler, işaretler yazının başlangıcı olarak kabul ediliyor. İlk yazı, eşyaları, varlıkları kaydetme, sabitleme gereksinmesinden çıkıyor.

Latincedeki *verba volant, scripta manent* / "söz uçar, yazı kalır" deyişi bugün, bize, sözün geçiciliği karşısında yazının kalıcılığını anlatıyor. İlk kullanılışındaki kastın bu olup olmadığı ise o kadar kesin değil. Bu ünlü deyiş, ortaya atıldığı dönemde, sözün uçarak kişinin kulağına erişen canlı, hareketli bir eylem, yazının ise olduğu yerde duran, hareketsiz bir kayıt olduğunu anlatmak için de kullanılmış olabilir.

Konuşmanın, seslerin bir araya gelmesiyle oluştuğu neredeyse kesindir. Bu nedenle olsa gerek, yazma ve okuma da başlangıçta "sesli"ydi. İlk yazıcılar metinleri ya kendileri seslendirerek kopyalar ya da sesle dikte edileni yazıya dökerlerdi. Okuma da

heceleri seslendirip birbirine bağlama yoluyla öğrenilir. Artık sessiz okuyabilen biri bile gözün algıladığı işaretleri zihninde sese dönüştürür.

İnsanlığın, mağara duvarlarına çizilen resimlerden yazının yapı taşı "harf"e ulaşması da milyonlarca yılı aldı.

Okuma, tüm sessizliği ve fiziksel anlamda hareketsizliği içinde insanın zihinsel yetilerinin, duyularının aktif olduğu, çok yönlü, çok canlı bir eylemdir. Yazmak ve okumak insan beyninin soyutlama ve hayalgücüne engin bir alan açmıştır.

Bundan olsa gerek, hemen bütün dillerde "okumak" birden çok eylem ve anlam içeren bir sözcüktür. Örneğin, bir metni algılayıp anlamak, öğrenim görmek, şarkı, şiir, dua seslendirmek, şifre çözmek, sövmek, gizli bir bilgiyi ortaya dökmek, birinin niyetini gözlerinden anlamak vb. birçok durum ve eylem "okumak" sözcüğü ile anlatılmaktadır.

*
* *

Rönesans hümanistlerinin Latinceyi yeniden canlandırmaları, on beşinci yüzyılın ikinci yarısında matbaanın keşfi, protestan reformcuların İncil'i çeşitli dillere çevirmeleri, propaganda broşürlerinde, savunmalarda yerli dilleri kullanmaları öncü ulus oluşumlarının yaşandığı coğrafyalarda dil birliğini ve gramerini hızla geliştirdi.

1860'lara kadar İngiltere'nin yetişkin nüfusunun üçte biri ve Fransız yurttaşlarının beşte ikisi okuyup yazamıyordu. 20. yüzyılın başında ise, sanayileşmiş ülkeler ilk ve orta dereceli okullar sistemine ve yüksek oranda okuryazar bir nüfusa sahiptiler. Okuryazarlık, kitlesel eğitim, ulusun ve ulusçuluğun hem dinamosu, hem de çimentosu işlevi gördü. Ulus ve ulus-devlet olmak, bağımsız bir eğitim sistemini gerektiriyordu. Giderek, meşru eğitim tekelini ele geçirmek, devlet olmanın, meşru şiddet tekelini ele geçirmek kadar önemli bir koşulu haline geldi.

Eğitimin, kültürün, okuryazarlığın toplumsallaşmasındaki en önemli ilerleme Sanayi Devrimi'yle gerçekleşti.

Sanayi öncesi tarım toplumları, nüfusun çok büyük çoğunluğunun, küçük tarım üreticisi olduğu, yaşamını küçük ve kendine yeterli sınırlar içinde, Marx'ın "taşra yaşamının aptallığı" dediği koşullarda geçirdiği topluluklardı. Böyle yaşayan köy toplulukları için okuryazarlık, soyut bir dille iletişim olanaklı olmadığı gibi, dayatan bir ihtiyaç da değildi. Tarım toplumlarının yalnızca üst katmanları soyut, somut bağlamlardan bağımsız bir dil kullanıyor; bir köylünün bu dille konuşması haddini bilmezlik, küstahlık sayılıyordu. Üst kültürle halk kültürü arasında çok belirgin bir ayrım vardı. Üst kültür, kendini insanın ileri modeli olarak sunuyor, "aşağıdakiler"i hor görüyordu.

Sanayileşme, insanın çalışma ve yaşam koşullarını köklü biçimde değiştirdi. Tarım nüfusunun doğrudan toprağı işleyen kesimi küçüldü. Sanayi ve makine tarıma da nüfuz etti. Emek, insanın kas gücüyle, elleriyle doğayı doğrudan değiştiren eylemi olmaktan çıkıp, daha dolaylı, daha soyut ve karmaşık bir etkinlik durumuna dönüştü. Kapitalist sanayi toplumunun üyesi, iş ve meslek becerisini, yurttaşlık görevlerini, yönetenlerle nasıl ilişki kuracağının bilgisini, herkesi içeren bir eğitim sisteminden geçerek edindi.

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde ilk kez, "üst", "yüksek" denilen, yazıyla kitapla ve eğitimle aktarılan kültürün bir azınlığın tekelinde olmaktan çıkıp tüm yurttaşlara ait olduğu bir toplumun kapılarını açtı.

Tüm anlamlarıyla "okumak", sanayi üretiminin emekçiye beceri kazandıran araçsallığının ötesine geçerek, her sınıftan insanı bilimin, edebiyatın, sanatın yaratıcı, büyülü dünyasıyla tanıştırdı.

On sekizinci yüzyılın sonundan yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde bilimde, edebiyatta, sanatta büyük bir sıçrama, hatta patlama yaşandı. İnsanın iç dünyası genişledi, zenginleşti. On sekizinci yüzyılda Batı Avrupa'da doğan roman son iki yüzyıl boyunca dünyaya yayılarak toplumsal yaşamın ve devrimlerin öznesi haline gelen yeni insanın yaratılmasına çok büyük katkı yaptı.

Tarih sahnesine toplumun ortak çıkarlarını temsil etme savıyla çıkan, ilk oluşum döneminde tüm sınıfları siyasete çeken, aydınlanma ile dinsel inanç yerine aklı ve bilimi öne çıkaran burjuvazi, kendi ayakları üzerinde dikildiği ve mezar kazıcısı proletaryanın soluğunu ensesinde duyduğu andan itibaren, bütün bu ileri hamlelerini kapitalist "aklın" sınırlarına hapseden bir yola girdi.

Kapitalizm, birçok temel hak ve kavram gibi eğitimi de genel bir yurttaşlık hakkı, herkesin parasız alacağı bir kamu hizmeti olmaktan çıkarmakta gecikmedi. Eğitimin içeriğini ve işlevini kendi sınıfsal çıkarlarına uygun biçimde değiştirdi. Yirminci yüzyılın sonundaki özelleştirme saldırısıyla birlikte eğitim ve bilginin metalaştırılmasında önemli adımlar atıldı. Bugün dünyanın her yerinde, eğitimin ticarileşmesi, velilerin müşteri, öğrencilerin nesne sayılması, "kötü" kapitalistlerin kararının değil, kapitalizmin içsel mantığının sonucudur.

İnsanlık, bilimin, teknolojinin geliştiği, her türlü bilginin en kolay ve hızlı biçimlerde aktarılabildiği bir çağda akıl almaz bir bilgisizlik ve eğitimsizlik içinde eksiliyor. ABD, Almanya, Fransa gibi emperyalist ülkeler de içinde olmak üzere, dünyanın her yerinde milyonlarca insan, düzgün okuryazarlıktan, bilgiden ve temel eğitimden yoksun kalıyor. Eğitime ulaşanlara ise kahredici bir işbölümünün insanı "uzman aptal"a dönüştüren parçalı "bilgi"si veriliyor. Kapitalist toplumda "eğitimli" insan, tüm yaşamını, üretken, yaratıcı kapasitesini sermayeye satıp, karşılığında kendisine yaşaması için gerekli bir miktar para kazandıracak "eğitilmiş emek gücü" damgası ya da diploması "alan" kişidir. Günümüz kapitalist toplumu, "her şeyi bilen" Aydınlanma insanından farklı olarak, sınırlı bir konuyu çok iyi bilen, bu parçalı bilginin dışındaki dünyadan habersiz, bu bilginin "bütün"le ilişkisini kuramayan bir insan tipinin seri üretimini yapıyor. Sermaye düzeninde eğitim, insanın gizil gücünü, yaratıcı kapasitesini ortaya çıkaran en önemli iki insani dürtüyü, merak ve öğrenme isteğini öldürüyor.

İnsanın kendi kendini eğitmesinin, insanlığın kendisinden önce ürettiği düşünce birikimine, tarih bilgisine ulaşmasının en önemli araçlarından biri olan kitabın ve "okuma"nın bu gidişattan payını almaması düşünülemezdi.

Kitabın, onu devrimci bir silah olarak kullananların ortaya çıkmasıyla birlikte "sorun" olmaya başladığı kesindir. Kitleleri kavrayan bir "teori"nin maddi bir güç haline gelebileceğini yalnız Marx değil, deneyimli burjuvazi de gördü. "Dünyayı anlamak yetmez onu değiştirmek gerekir" diyen Marx ve Engels'in yazdıklarının, son iki yüzyılda dünyayı yerinden oynatan pratiklerin, toplumsal devrimlerin düşünsel kaynağı, ideolojik yakıtı olması, yöneten sınıflarda kitabın ve kitlesel okumanın "tehlikeli" bir icat olduğu algısını yerleştirdi.

*
* *

Aydınlanma'nın ışığı, kapitalist kâr düzenine fazla geldi. Genel eğitim ile yaygın okuma da.

Bugün kitabın ve insanın yaratıcı, düşünsel kapasitesini geliştirmesinin bir aracı olarak okumanın karşılaştığı çeşitli tehditler var.

En başta, kitabın da, kapitalist piyasada kullanım değerine göre değil, değişim değerine göre işlem gören bir metaya dönüşmesi geliyor. İşin içine "maliyet", "reklam" ve "kâr"ın girdiği her durumda olduğu gibi, burada da kitabın taşıdığı bilimsel, sanatsal ya da edebî değerlerle hiç ilgisi olmayan etkenler metnin yayınevine sunulduğu andan başlayarak devreye giriyor. Büyük yayınevleri ve dağıtım şirketleri giderek daha çok tekellerin eline geçtiği için, neyin yayımlanıp, neyin yayınlanmayacağı, yazının okuyucu için taşıdığı kullanım değerine göre değil, olası kâr marjına ve sınıfsal/ideolojik tercihlere göre belirleniyor.

Sonra, biraz önce eğitimdeki dönüşümden söz ederken değindiğim "uzmanlaşma" var. Öyle, genel, farklı bilim disiplinlerinin, farklı edebiyat türlerinin normal, olağan ayrımlarından

söz etmiyorum. Kapitalist gelişmenin çıkar ve gereksinmelerinin dayatmasıyla, birbirleriyle ilişkisi kopuk, kendilerine özgü dilleri, kavramları olan ve birbirini anlayamayan bilim, kültür, yaşam dalları ortaya çıktı. Kitap "piyasası", binlerce konuda, o konunun "efendisi", otoritesi kabul edilen kişiler tarafından, kişisel gelişimden, on bin çeşit sağlık reçetesine kadar yaşamın çeşitli durumlarına ilişkin hazır "hap"ların yazıldığı kitaplardan geçilmiyor. Genel, bütünlüklü bilgi yerine parçalı bilgi; genelleştiren, soyut düşünen akıl yerine, ağaca bakıp ormanı göremeyen parçalı bir akıl. Bu parçalı bilgiyi, bu parçalı aklı yansıtan milyonlarca kitap. "Kitap" derken yalnız basılı kitabı değil, elektronik kitabı da kastediyorum.

Hızlanmış kent yaşamının, kitabı ve okumayı yerinden ettiğini söylemek abartı olmaz. Bugün dünya nüfusunun yüzde 54'ü kentlerde yaşıyor. 2045'te 6 milyar insanın, yani dünya nüfusunun yüzde 66'sının giderek büyüyen kentlerde yaşayacağı tahmin ediliyor. Kent yaşamında "zaman"ın içeriği değişmiştir. Hiçbir gerçek insani ya da toplumsal işlevi yerine getirmeyen, hiçbir gerçek gereksinmeye yanıt vermeyen etkinlikler büyük zaman yutuyor. Hızlanan ve cangıllaşan kent yaşamı insanın kendisine, okumaya ayıracağı zamanı elinden alıyor.

Günümüzde, hızlanan yaşamla birlikte, dijitalizm, internet ve görsel iletişim "okuma"nın anlamını değiştirdi. Bugün, dünyanın gelişmemiş, az gelişmiş coğrafyaları da içinde olmak üzere bilgisayar, internet, akıllı telefonlar temel ve yaygın iletişim araçları haline geldiler ve giderek yayılan "sanal ortam"ları yeni türden iletişimin merkezleri haline getirdiler. Bu yeni iletişim araçlarının giderek egemen olduğu koşullar, kitap dünyası üzerinde de çelişkili etkiler yaratıyor. Bir yandan, dijital, elektronik araçların yarattığı saklama, arşivleme olanakları muazzam bir mekân tasarrufu ve erişim olanağı sağlıyor. İnternet bağlantısı olan bir bilgisayar kullanıcısı, kütüphaneler dolusu kitaba, kolayca ve hızlıca ulaşabiliyor. Öte yandan, kaynak bolluğu ve bu kaynaklara ulaşılabilirlik, zaman kazandırmak yerine zaman

israfına yol açabiliyor. İşlenmiş, manipüle edilmiş haber, bilgi, kitap vb. çokluğu, bunlar arasında "doğru" kaynak ve bilgilere ulaşmak isteyen kişinin işini kolaylaştırmıyor. Bilgi kirliliği, düşünce disiplinini, "fikrî takip"i eliyor; doğru ile yanlış bilgiyi, haberi birbirinden ayırmak zorlaşıyor. Herhangi bir konu üzerine derin bilgi edinme, "uzun" ya da hacimli metinleri okuma isteği ve pratik olanağı yığınsal ölçekte zayıflatıyor. Tüm bunlar ve sözü daha fazla uzatmamak için değinmediğim aynı doğrultudaki gelişmeler yazma ve okuma üzerindeki zaman basıncını artırıyor. Kitap boyutu, değişik konuları derinlemesine inceleyen, çözümleyen yazı zaman basıncı altındaki insana "fazla" geliyor. Facebook, twitter kısa cümlelerle iletişimi özendirirken, kitap okumaya ayrılan zamanı azaltıyor. Tüm bunlar, bir yandan geleneksel kitabı ve okumayı tahtından indirirken, öte yandan yeni iletişim ve elektronik kitap gibi yeni okuma araçları geliştiriyor. İnternetin yarattığı her türlü kitaba, kaynağa kolay, hızlı erişim olanağı, sermayenin internet ortamına "mülkiyet hakkı"nı, kâr mantığını dayatması nedeniyle kısıtlanıyor. Bu dayatma, karşıtını da yaratmadan edemiyor. "Özgür internet", "özgür yazılım" sistemleri, giderek güçlenen bir toplumsal hareket yaratıyor. Sosyal medya, yaratılan değere sermayenin el koyduğu, ama ona karşı çevrilme esnekliği de taşıyan bir silah özelliği taşıyor.

İnternet ve televizyon ile birlikte, yazılı iletişim ve kültürün toplumsal, hatta siyasal süreçlerdeki etkisi azalırken, görsel kültürünki artıyor. Bu eğilim, Türkiye ve benzer ülkelerde Batı'dakinden daha farklı, daha yıkıcı sonuçlar doğuruyor. Murathan Mungan'ın Türkiye'ye ilişkin şu saptaması, bana da doğru geliyor:

"Türkiye modernleşme süreciyle birlikte, 'Batı'dan aldığı' ya da 'Batılı formlardaki' roman, hikâye, opera, sinema, bale, resim, tiyatro gibi sanatlarda Batı'yla arası açık olan tarihsel makası kapatmaya çalışırken, bu kez de postmodern çağın şiddetine yakalanmıştır. Yazılı kültür aşamasını tamamlamadan görsel kültür aşamasına gelmiş toplumların, çağın getirdikleri karşısında ya-

şadığı bütün sorunların üstüne, dünyada moderniteden post-moderniteye geçişin Türkiye'ye de yansıyan sorunları binmiştir. Gösteri toplumunun arkasında biçimlendirici olarak yalnızca gösteri sanatlarının tarihsel kodları değil, aynı zamanda yazılı kültür birikiminin mirası da vardır."[1]

*
* *

Buraya kadar yazılanlar, bugün her kitap okuyucusunun neyi, hangi kitapları okumalı, nasıl seçmeli sorularıyla karşı karşıya olduğunu gösteriyor. Verimli ya da amaca uygun okumanın yolu, sınırsıza yakın kaynaklar arasından doğru seçimler yapmaktan geçiyor.

Hepimiz çeşitli amaçlarla, örneğin merakımızı gidermek, bilgi edinmek, öğrenmek, sınava hazırlık yapmak, belli bir konuda konuşmak, tartışmak ve yazmak vb. için kitap okuyoruz. Okuyacağımız kitabı bu amaç ve niyetlere göre seçiyoruz.

Dünyayı değiştirmek isteyen aktivistler, özellikle de Marksist devrimciler için, hangi kitapların, nasıl okunması gerektiği sorusu güncelliğini hiç yitirmeyen eski bir sorudur.

Başta Marx ve Engels'inkiler olmak üzere Marksist metinleri okuyanlar için ilk uyarı, yukarıda değindiğim uzmanlaşma ve iş bölümü kültürünün Marksist okumalara da sızmasına karşı yapılmalıdır. Taner Timur, Marx'ın uzmanlık alanlarına göre nasıl "parçalandığını" şöyle anlatıyor:

"J. Schumpeter …'tarihçi Marx', 'iktisatçı Marx' ve 'sosyolog Marx'ın yanı sıra, 'peygamber Marx'ı da inceledi ve kendine göre hepsinin 'eksik'lerini, 'yanlış'larını ortaya koydu. Gerçekten de, 'uzmanlaşma' maskesi altında toplanan çoğu anlamsız bilgiler yığını içinde 'parça'ları eleştirmek, 'bütün'ü eleştirmekten çok daha kolay hale gelmişti. Marx ve Engels'in son derece zengin ve nüanslı analizleri de, aynı 'uzmanlaşma' tutkusu içinde, düşünürlerin aksi yöndeki bir sürü ikazına rağmen, yer

1 Murathan Mungan, *Tuğla*, Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 2012, s. 230-231

yer 'her şeyi iktisadi altyapı ile açıklayan vülger materyalizm'e indirgeniyordu."[2]

Marksist metinleri, uzmanlık konularına, hatta bilim disiplinlerine göre sınıflandırmak, parçalara ayırarak incelemek, okuyucuyu çıkmaza sokacak yanlış bir yoldur.

Bir başka sorun, Marx ve Engels'in arkalarında bıraktıkları külliyatın gün ışığına çıkmasındaki gecikme ve aksamalardır. Marx'ın, Engels'in önemli yazılarının, başta Lenin, sonradan Marksizme katkı yapan öğrencileri tarafından okunamamış olması, Marksizmi bu öğrencilerden okuyanlar açısından da bir sorun olagelmiştir.

Marx çok büyük bir eleştirmendi. Var olan her şeyi sorgulayacak kadar cesur, sorguladığı her şeyi mantıksal sonuçlarına götürecek kadar namuslu bir akıldı. Marksist metinleri okurken, en başta Marx'ın kendisinin teorik açılımlarını, yararlandığı, esinlendiği kaynakların yöntem ve içeriğini sürdürüp geliştirerek değil, *eleştirip aşarak* gerçekleştirdiğinin akılda tutulması gerekiyor.

Yusuf Zamir'in şu saptaması bence de son derece doğrudur:

"Marx klasik Alman felsefesinin, İngiliz ekonomi politiğinin ve Fransız sosyalizminin 'doğrudan ve dolaysız bir *devamı*' ya da onların 'meşru mirasçısı' değildir. Marx 'on dokuzuncu yüzyılın üç temel ideolojik akımını [...] sürdüren ve tamamlayan' değildir. Klasik Alman felsefesi, İngiliz ekonomi politiği ve Fransız sosyalizmi Marksizmin üç bileşeni, üç mütemmim cüzz'ü değildir. Marx bu üç kaynağı yanlışlarını düzeltip sentezleyerek kendi düşüncesinin içine almış değildir.

Marx klasik Alman felsefesini, İngiliz ekonomi politiğini ve Fransız ütopik sosyalizmini *eleştirmiştir.* Marx bu üçlüyü eleştiriye tabi tutarak, onların mevcut insana aykırı faaliyetin zihinsel ufkunu aşamadığını ortaya çıkarmıştır. Marx, düşünceyi eleştirel bir mecrada ilerleterek, zihni içine hapsolduğu sapkın faali-

2 Taner Timur, "Marksizmin Klasiklerini Okumak…", *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* kitabı içinde, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs, 2013, s. 15

yetin ötesine taşımayı, böylece insan faaliyetini kurtuluşa doğru yönlendirmeyi amaçlamıştır."[3]

Sosyalizmin kendinden menkul bir nesnellik, yanılmazlık, mutlaklık anlamında "bilimsel" olduğu iddiası doğru ve bilimsel değildir. Marksizmin esas yaklaşımı, "bilimsel sosyalizm" inşa etmek değil, bilimi gerçeklikle düşüncenin birbirinden ayrıldığı, işçi sınıfına, emekçilere dışsal bir disiplin olmaktan çıkarmak, tarih bilimi olarak evrenselleştirmektir. Marx'ın en büyük ve benzersiz başarısı bir *tarih bilimi* yaratmasıdır. Marx'a göre sonunda da tek bir bilim kalacaktır: tarih bilimi!

Marksist metinleri, klasikleri okuyacak olanlara bir uyarı notu daha: Marx ve Engels'in, iki ayrı cephede, ütopik sosyalistlerle ve anarşistlerle yürüttüğü polemik ve mücadelelerin Marksizm üzerindeki etkilerini hep akılda tutmak gerekiyor. Ütopik sosyalizmle mücadele, Marksizmin materyalist-bilimsel yönünü sivriltmiş, anarşizmle ayrışma, devrimci-idealist yaklaşımlara, Marx'ın deyimiyle "devrim simyacılığına" karşı bağışıklık kazandırmıştır. Öte yandan, bu iki cepheli tartışma ve mücadelelerin bilimsellik vurgusunu koyulaştırıcı; politik örgütlenme, strateji alanlarındaki girişkenliği güdükleştirici bir etkisi de olmuştur.

***

Marksizmi öğrenmek isteyen, ama ilk adımı nasıl atacağını, okumaya nereden başlayacağını bilemeyen genç emekçiler ve öğrenciler için, onlarca el kitabı, okuma kılavuzu ve eğitim programı üretilmiştir. Ayrıca, konuyla ilgili çok sayıda ansiklopedi ve sözlük var.

Bir kesim, Marksizmin el kitaplarından öğrenilmesinin, bu bütünsel dünya görüşünü yalınlaştırma adına vulgarlaştırdığı, mekanikleştirdiği için yanlış ve zararlı olduğunu savunuyor.

3 Yusuf Zamir, *Marks Gerçekte Ne Dedi?,* İkinci Baskı, Alev Yayınları, İstanbul Şubat 2009, s. 3-4

Kimileri ise, bu tür kitapların sınırlarını bilmek koşuluyla, özellikle de devrimci mayalanma, yükseliş dönemlerinde yararlı olduklarını öne sürüyor. Ben de, "iyi" el kitapları kaydıyla ikinci yaklaşımı benimseyenlerdenim.

Bu tür kitapların, Türkiye'de çok bilinen ikisi Georges Politzer'in, 1969'da Sol Yayınları tarafından yayımlanan *Felsefenin Temel İlkeleri* ve Nikitin'in 1968 tarihli, yine Sol Yayınları tarafından yayımlanan *Ekonomi Politik*'idir.

Bu iki kitap çok okunmuş ve bir devrimciler kuşağının Marksizmi öğrenmesine katkı yapmıştır. Bu katkıyı küçümsememek gerekiyor.

"Kuşkusuz, bunlar okunduğunda her şeyin yerli yerine oturacağını söylemiyoruz. Ama böyle başlanmasında yarar vardır. Önce temeli sağlam kurup sonra üzerine eklemek, işe Spinoza ya da Hegel'le başlamaktan, insanlık tarihinin genel gelişim şemasını kafaya yerleştirmeden Hobsbawm, Dobb, Hill, Hilton ve başkalarına dalmaktan ve *Kapital*'i okumadan "*Kapital'i Okumak*"ın inceliklerine gömülmekten daha iyidir."[4]

Orhan Hançerlioğlu'nun yedi ciltlik *Felsefe Ansiklopedis*i'nin[5], dilimizdeki iyi başvuru kaynaklarından biri olduğunu düşünenlerdenim. *Felsefe Ansiklopedisi*, spesifik olarak "Marksist" değil; ancak iki özelliği onu Marksistler için de kullanışlı kılıyor. Bir kez, ilgili maddelerinin neredeyse tümünde, klasik kaynaklarına sadık biçimde Marksist görüş aktarılıyor. İkincisi, tüm kavramların Türkçe (daha doğrusu, abartılı bir öz Türkçe), Arapça, İngilizce, Fransızca, Almanca karşılıkları konulmuş.

Kavramlarla ilgili özet bilgi edinmek isteyenler için, Tom Bottomore'ın Türkçeye çevirilen *Marksist Düşünce Sözlüğü* var. Ancak, konunun büyüklüğü düşünüldüğünde bu sözlüğün hacmi yetersiz. Maddeler, yüzden fazla akademisyen tarafından yazılmış. Klasik kaynaklara referanslarla, bu yazarların kendi

4 Metin Çulhaoğlu, "Zubritski, Kerov, Mitropolski…", http://ilerihaber.org/yazarlar/metin-culhaoglu/zubritski-kerov-mitropolski/432/

5 Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi,* 7 Cilt, Remzi Kitabevi,1976-1980.

farklı yorum ve değerlendirmeleri yan yana. Bu özellikleriyle sözlük, farklı Marksizm yorumlarını yansıtıyor. Her maddenin sonuna eklenen okuma metinleri, konuyla ilgili okuyucu için yararlı, ancak çoğu yabancı dilden.

Bir de, Marksist klasikleri okumak isteyenlere yol öneren, "kılavuz" kitaplar var. Adı üstünde, bunlar el kitaplarından farklı olarak, hangi Marksist klasiklerin, nasıl okunması gerektiğiyle ilgili kitaplar. Bu tür kitaplar da adları aynı ya da benzer olsa bile çeşit çeşit. Kısa özetlemelerle okunacak kitaplar listesi ve sırası öneren, ya da seçtikleri klasik metinleri tanıtan, yorumlayan, eleştiren makalelerden oluşan kitaplar bu kategoriden.

Kılavuz kitapların en çok bilineni, Maurice Cornforth'un Türkçeye de çevirilen, İngilizcesi 1954'te yazılmış *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* (Çeviren: Ferhat Güner, Sol Yayınları, Ankara, Şubat 1975). Felsefe ve diyalektik materyalizm üzerine çalışmalarıyla tanınan Britanyalı Marksist Cornforth'un kitabı dokuz bölümden oluşuyor. Bölümler konulara göre düzenlenmiş ve her bölümde Marx, Engels, Lenin ve kimilerinde de Stalin'in konuyla ilgili kitapları özet ve alıntılarla tanıtılmış. Cornforth'un konu başlıklarına uygun metinler seçmekte genellikle titiz davrandığı, bu metinleri özetlerken dönemin egemen Marksist yorumuna ve üyesi olduğu Sovyet ve Stalin yanlısı Britanya Komünist Partisi çizgisine sadık kaldığı söylenebilir. Cornforth'un kılavuz kitabının dokuz bölüm başlığı şöyle: "Marx, Engels, Lenin ve Stalin"; "Marksizm Leninizmin Temel İlkeleri"; "Diyalektik ve Tarihî Materyalizm"; "Ekonomi Politik"; "İşçi Sınıfı Partisi"; "Burjuva Demokratik Devrim ve Sosyalist Devrim"; "Büyük Ekim Sosyalist Devrimi"; "SSCB'de Sosyalizmin Kurulması"; "Ulusal Kurtuluş".

Cornforth'un kitabından 60 yıl sonra Yordam Kitap tarafından yayımlanan *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*[6] ise, hem sunuş, hem biçim ve hem de içerik olarak çok farklı bir ki-

6 *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2013

tap. Onu Türkiyeli, onu yabancı yirmi yazarın Marx, Engels ve Lenin'in yirmi eserini incelediği bu kitap, yazıldığı zamanın ruhunu, yazarlarının farklı bakış ve renklerini yansıtıyor; ele alınan klasikleri sanki zamanın terazisinde tartıyor. Bu çok yazarlı kitabın bir özelliği de, konu edindiği eserlerin doğuş koşullarını, yazarların o günkü amaçlarını vererek o kitapların tamamını okumak isteyenler için gerekli altyapıyı hazırlamaları.

Derlemedeki yazarlar ve inceledikleri klasikler şöyle:

Neil Faulkner, Friedrich Engels/*İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*. Haluk Yurtsever, Karl Marx-Friedrich Engels/*Alman İdeolojisi*. David McNally, Karl Marx/*Felsefenin Sefaleti*. Ellen Meiksins Wood, Karl Marx-Friedrich Engels/*Komünist Manifesto*. Cem Eroğul, Karl Marx/*Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. E. Ahmet Tonak, Karl Marx/*Grundrisse*. Prabhat Patnaik, Karl Marx/*Ücret, Fiyat ve Kâr*. Sungur Savran, Karl Marx/*Kapital*. Nail Satlıgan, *Kapital'de Komünizm Tasarımları*. August H. Nimtz, Karl Marx/*Fransa'da İç Savaş*. Michael A. Lebowitz, Karl Marx/ *Gotha Programının Eleştirisi*. Aijaz Ahmad, Friedrich Engels/*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. Heather A.Brown, Friedrich Engels/*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Taner Timur, Friedrich Engels/*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Erkin Özalp, Vladimir İlyiç Lenin/*Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*. Metin Çulhaoğlu, Vladimir İlyiç Lenin/*Ne Yapmalı?* Vijay Prashad, Vladimir İlyiç Lenin/*Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*. Korkut Boratav, Vladimir İlyiç Lenin/*Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Haluk Gerger, Vladimir İlyiç Lenin/*Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*. Sungur Savran, Vladimir İlyiç Lenin/*Devlet ve Devrim*. Yeşim Dinçer, Vladimir İlyiç Lenin/*'Sol' Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı*.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın *Marksizmin Başyapıtları 19. Yüzyıl* (İstanbul, Haziran 2013) da aynı türden bir kitap. Bu kitapta, Aydın Çubukçu, Dirk J. Struik, Ender Helvacıoğlu, Eric J.Hobsbawm, Erkin Özalp, Fatih Yaşlı, Haluk Yurtsever,

Orkun Saip Durmaz, Özgür Narin, Sibel Özbudun, Uğur Erözkan ve Yener Orkunoğlu, Marx ve Engels'in 17 kitabını tanıtıp değerlendiriyorlar. Bu kitapta, *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*'ndaki Lenin kitapları yer almıyor. Buna karşılık, Marx'ın *1844 Elyazmaları,* Marx-Engels'in *Kutsal Aile*, Engels'in *Almanya'da Devrim ve Karşı Devrim,* Marx'ın *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Engels'in *Anti Duhring*'i incelenen kitaplar arasında.

Marksist metinleri okuma kılavuzu tipinde başka çalışmalar da var. Bunlar arasında, Mehmet İnanç Turan'ın, Marx ve Engels'in 1841'den 1850'ye kadar yazdığı tüm kitap ve makaleleri tanıtan ve değerlendiren *Marksizmin Doğuşu*[7] kitabı sayılabilir. Bu kitap, Marx'ın sonradan klasikleşen düşüncelerinin hangi kilometre taşlarından geçerek, nasıl bir evrimle geliştiğini merak eden okuyucu için yararlı bir başvuru kitabı.

Üzerine bu kadar çok söz ettikten sonra sormak gerekiyor: Klasik nedir?

Bu sözcük, sanatta, edebiyatta, bilim ve siyasette en üst düzeyi temsil eden, türünün modeli olan, yalınlığı içinde derine ulaşabilen, kendisinden sonrakilere norm ve standart getiren yapıtlar için kullanılıyor. Tek sözcükle anlatmak gerekirse, klasik, "eskimeyen", üzerinden çok zaman geçtiği halde değeri azalmayan demektir.

Marksist klasiklerin önemi de buradan geliyor. Marx ve Engels'in eserleri, zamanın ve pratiğin eleştirisinden geçerek ayakta kalmış, bu eserleri eleştirmek, aşmak ya da çürütmek isteyenlere kendi düzey ve standartlarını dayatmıştır. Elbette ki, bu, söz konusu klasiklerin her konuda son sözü söyleyip teorinin ve tarihin sonunu ilan ettikleri anlamına gelmiyor.

Taner Timur, Yordam Kitap'ın *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu* için yazdığı giriş yazısında bir soru soruyor: "Marx ve Engels yaklaşık iki yüzyıl önceki kapitalizmi incelediler; bu du-

7 Mehmet İnanç Turan, *Marksizmin Doğuşu*, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2010.

rumda bizim de onların analizlerini anlamamız için, eserlerine aynı yöntemle, bugünden, mevcut kapitalizmin analizinden hareket ederek eğilmemiz gerekmiyor mu?"[8] Bu sorunun "haklı" olduğunu kaydettikten sonra ise şu yanıtı veriyor: "Günümüz kapitalizmi gerçekten de 19. yüzyıl kapitalizminden hayli farklı bir görünüm içinde bulunuyor; fakat bu farklılık sistemin niteliğiyle değil, niceliğiyle ilgilidir. Daha özlü bir ifadeyle, aradan geçen zaman içinde kapitalizmi özgül bir üretim biçimi haline getiren temel öğelerde (emek gücünün meta haline gelmesi, üretim araçlarının özel mülkiyeti, şirketlerin kâr motivasyonu, sermayenin yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri vb.) bir değişiklik olmamıştır."[9]

Değişmeyenler konusunda ben de Taner Timur gibi düşünüyorum. Bu düşüncemi 11 yıl önce şöyle dillendirmiştim:

"Dünya komünist ve devrimci hareketinin Sovyetler Birliği'nin çözülmesine bağlı yenilgisinden sonra, bu yenilginin nedeni ve yeni bir çıkışın olanaklı tek yolu 'değişim' olarak algılandı ve böyle düşünenler, emperyalist-kapitalizmin kendisinde, Marksizmin temel önermelerinde değişiklik keşfetmeye koyuldular: Emperyalizm, emperyalizm olmaktan çıkmıştır; işçi sınıfı ve sınıf mücadelesi yok olmaktadır, yeni toplumsal hareketler vb.

"Bu öğretici süreçten çıkarılacak derslerden biri şu: Sürekliliğini ve işlevliliğini sürdürmek isteyen her siyasal özne neyin değiştiği sorusundan önce neyin değişmediği sorusuna yanıt vermek durumundadır. Yanlış anlaşılmaması için eklemek gerekiyor; buradaki değişen-değişmeyen ayrımı, düşünsel değil gerçek süreçlere ilişkindir. Durum uzun açıklama ve gerekçelendirmeleri gerektirmeyecek kadar açıktır: Kapitalizm, emperyalizm, sömürü, sınıf mücadelesi, emperyalist güçler arasında bütünleş-

8 Taner Timur, age. s.27

9 Age.

me ve rekabet vb. bunların hepsi temel özellikleriyle sürmektedir. 'Neyin değiştiği' sorusu, bu saptamanın üzerine geldiği zaman anlamlı olmaktadır."[10]

Kuşkusuz, 200 yıla yakın zaman içinde maddi dünyada, üretim ve emek süreçlerinde, toplumsal sınıfların karşılıklı yer alımlarında, toplumsal ilişkilerde, günlük yaşamda, kültürde, iletişimde sınıfsal ve siyasal güç dengelerinde değişen birçok şey var. Dünyanın her yerinde Marksistler bu konular üzerinde düşünüyor, çalışıyor, tartışıyor, yeni çözümleme ve tezler geliştiriyorlar.[11] Burada bunlara girme olanağımız yok.

Burada, *Komünist Manifesto* yazarları Marx ve Engels'in burjuvazi, proletarya, sınıf mücadelesi ve toplumsal devrimler üzerine öne sürdükleriyle, sonraki toplumsal-siyasal pratiğin bize ulaşan dersleri arasındaki bağı kurmak açısından önemli olduğunu düşündüğüm ve daha önce yazdığım bir noktanın altını bir kez daha çizmek istiyorum: Burjuvazinin, *Manifesto*'da vurgulanan devrimciliği çok kısa sürmüş, *Manifesto*'nun yazıldığı yıl kıta Avrupa'sında yükselen proleter-devrimci kalkışmanın varlığını tehdit etmesiyle birlikte bu sınıf hızla gericileşmiştir. Kapitalist toplumsal formasyon, Marx ve Engels'in öngördüklerinden çok daha uzun bir ömre sahip olmuştur. Marx ve Engels'in burjuvazinin devrimciliğine ilişkin söylem ve çözümlemelerinde esas vurgu, burjuvazinin toplumsal toprağı devrimci dönüşüme hazır hale getireceği noktasındaydı. 166 yıl sonra yüz yüze olduğumuz gerçek ise, burjuvazinin gericileştiği, proleter devrimlerin gerçekleşmediği bir dünyadır. Marksizmin, ulus teorisi, din teorisi, ekoloji teorisi ve bu başlıklara ilişkin mücadele programları geliştirmekte eksik kalmasının, toplumsal cinsiyet, uluslaşma, ırkçılık, milliyetçilik, ekoloji hareketi vb.

10 Haluk Yurtsever, "Dönemin Ruhu ve Amaç Disiplini", *Komünist,* Sayı: 105, 7 Mart 2003

11 2006'dan bu yana yazdığım üç kitapla (*Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet; Özgürlük ve Örgütlülük* ve *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*), bilgi birikimimin el verdiği, gücümün yettiği ölçüde bu çabalara katılmaya çalıştım.

her biri büyük insan topluluklarını yanında/karşıtında harekete geçiren sorun ve dinamiklerle devrimci bir titreşim kuramamasının tarihsel nedenlerinden biri budur.

Dolayısıyla, dünyayı değiştirmek, bunun için gerekli düşünsel donanımı edinmek isteyenlerin, hem pratiğin gösterdiği boşluk ve sorunlar, hem de maddi, toplumsal ilişkilerdeki değişiklikler üzerinde düşünmesi ve okuması gerekiyor.

Son zamanlarda, bu gereksinmenin doğurduğu, eleştirel kılavuz kitaplar yayımlanıyor.

Jacques Bidet ve Stathis Kouvelakis'in hazırladıkları *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*'u, okuyucunun eleştirel Marksizmin bugünkü tartışma konularını, tezlerini ve yazarlarını tanımasına hizmet eden bir referans kitabı.[12] Otuz bilimci yazarın makalelerinden oluşan kitap, neredeyse tüm toplumsal/siyasal başlıkları kapsıyor. "Ön düşünceler", "Kümelenmeler"ve "Kişiler" başlıklı üç kısımdan oluşan kitapta ABD, Avrupa, Asya başta olmak üzere dünyanın her yerindeki Marksist eğilimler, ekoller, kişiler hakkında bilgiler, bakışlar, tezler yer alıyor. Farklı bakış açılarına sahip, eleştirel Marksistlerin yazılarının yer aldığı bu antoloji, kuşkusuz, çağdaş tez ve tartışmalarla ilgili her şeyin öğrenileceği bir kaynak değil. Okuyucunun ilgi konusuna göre seçerek okuyacağı, çok geniş bir yelpazedeki görüş, eleştiri ve tartışmalar hakkında ilk bilgileri edineceği bir kaynak.

El kitapları, kılavuz kitaplar ve klasikler için önereceğim bir öncelik sırası, listesi yok. El kitapları ve kılavuz kitaplar, yola ilk çıkanlar için klasiklere ulaşmanın yol işaretlerini verdikleri için yararlılar. Klasikler ise klasik oldukları için. Yol işaretlerine bakarak herkesin kendi yolunu bulması, Marksist okuyucunun da, klasiklere başvurma alışkanlığını kendini zorlamadan, okuma ve öğrenmenin doğal akışı içinde kazanması en doğrusu.

---

12 Jacques Bidet-Stathis Kouvelakis, *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*, İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2014.

***

1960'lı yılların sonlarından bu yana Marksist klasikleri okuyan, öğrenmeye çalışan biri olarak, kendi okuma deneyimimden çıkardığım kimi dersler var. Bu giriş yazısının sonuna yaklaşırken onları paylaşmak istiyorum.

Yukarıda belirttiğim gibi, "biz", yani 68 kuşağının gençleri, önce el kitaplarına sonra da hiçbir sıra, öncelik, bağlam seçimi yapmadan Marx, Engels ve Lenin'in kitaplarına saldırdık. Aslına bakarsanız neyin, ne zaman ve neden okunacağına ilişkin bağlam ve sınırlarımız hiç yok değildi. Sınırı, yabancı dil bilmeyenlerimiz için, çoğunu Sol Yayınları'nın çevirdiği mevcut kitap havuzu belirliyordu. Ne varsa o okunuyordu. Bağlam ise, strateji tartışmalarıydı. Herkes, her şeyi devrim stratejisindeki yaklaşım ya da tezlerine destek bulmak için okuyordu. Tezlerin, tek tek formülasyonların, cümlelerin ne zaman, nerede, neden, hangi tartışma ya da sorun bağlamında üretildiğinin pek önemi yoktu. Devrimin yolu, bağlaşıkları, yöntemleri üzerinde yoğunlaşan strateji tartışmalarının devrimci bir heyecan ve dinamizm yarattığı yadsınamaz. Ne var ki, bağlamından kopuk alıntıcılık, Marksizmin sığ ve eksik kavranmasının yollarını da döşedi. Bundan çıkardığım ders, Marksist klasiklerin, mutlaka yazıldıkları zamanın, yazılma amaçlarının, tartışılan konu ve tartışan tarafların bilgisiyle okunması gerektiğidir.

Öğrendiğim bir başka ders, genel teorik soyutlamaların somut bir konuyu çözümlemek için asla yeterli olmayacağıdır. Herhangi bir konuyu araştıran, inceleyen kişinin, üzerine çalıştığı malzemeyi tanıması, tüm ayrıntılarıyla ele alması, farklı gelişim biçimlerini çözümlemesi ve bunların iç bağlantılarını kurması gerekir. Hiçbir klasik eser, hiç kimseye genel ve soyut formüllerle somut durumları kavrama gücü vermiyor. Toplumunu, insanını, insanının sosyolojik biçimleniş ve alışkanlıklarını, kültürünü çalışmayan, öğrenmeyen ve sonuç olarak bilmeyen biri o topluma yabancılaşır.

Tek yönlü, tek konulu bir okumanın yaratıcı, eleştirel bakışı körelten, düşünceleri kalıplaştıran, "mesleki deformasyon" eğilimlerini körükleyen bir etkisi olduğu kanısındayım. Bundan kaçınmak için bulduğum yollardan biri, yoğunlaşılan konu dışından kitaplar okumak. Aynı anda birkaç kitabı birden okumaktır. Özellikle, iyi romanların yalnız dil ve anlatım zenginliği kazandırdıkları için değil, aynı zamanda yeni düşünme ufukları açtıkları için okunmalarında sonsuz yarar olduğunu düşünüyorum.

Bence, okumanın en iyi yardımcıları, sözlükler, ansiklopediler ve öteki başvuru kitaplarıdır. Okumanın ana aracı dil'dir; kavramlardır. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki içerik ve anlam farkı kimi zaman sanılandan daha ciddi olabiliyor; sözcük ve kavramların kök anlamlarını bilmek yeni düşünceler için esin verebiliyor.

Kitapları, sayfalara bir dahaki okumada bana yol gösterecek işaretler koyarak, notlar yazarak ve önemli gördüğüm cümlelerin altını kurşun kalemle çizerek okuyorum. Kendi okuma deneyimimden çıkardığım sonuçlardan biri, en verimli okumanın "amaçlı" okuma olduğu biçiminde. Tartışmak, konuşmak, en çok da yazmak için okumak, zihni daha dinç tuttuğu ve disipline ettiği için verimli oluyor. Bir konuyu araştırmak, öğrenmek, hele de yazmaya hazırlık için okuyorsam, mutlaka kartlara ya da bilgisayar dosyalarına notlar alıyorum. Kitaptan aktardığım düşünce ve cümlelerin yanına, o notların zihnimde yarattığı çağrışım ve düşünceleri yazıyorum. Böyle okumanın iki pratik yararı var. Birincisi, not almak, düşüncenin belleğe daha iyi yerleşmesine yardım ediyor. İkincisi, not alınan pasajların kışkırttığı, belki bir daha doğmayacak düşünceler kâğıt üzerinde kalıcılık kazanmış oluyor.

"Okumak, yeniden okumaktır" sözü bana çok doğru geliyor. Çünkü, her yeniden okuma, yeni bir gözle, yeni bir akılla, bir önceki okumadan sonra zihinde uyanan sorularla okumaktır. Sorularla okumak heyecan verici ve üretkendir.

Üzerine Not Düşülmüş Kitaplar, 2007-2014 yılları arasında yazdığım, çoğu günlük gazetelerin kitap eklerinde yayımlanmış kitap tanıtım yazılarıyla, üç kitabım üzerine benimle yapılmış dört söyleşiden oluşuyor.

Yazıların çoğu, okuyup beğendiğim, başkalarının da okumasını istediğim eleştirel kitap tanıtım yazıları. Arada, yanlış bulup eleştirdiğim bir iki kitap da var.

Kitap tanıtım yazılarını bu kitaba almakla, hem bu değerli kitaplara yeniden dikkat çekmiş, hem de bu kitaplar üzerine düştüğüm notları okuyucuyla paylaşmış oluyorum.

Çalışkan ve meraklı okuyucunun, bu kitaptaki tanıtım/eleştiri yazılarını okuduktan sonra kitapları da okuyacağını sanıyorum. Bunu yapmayanlar, yazılardaki "tadımlık"larla idare edecekler.

Burada yer alan yazıları, kitabı hazırlarken yeniden okudum ve şunu fark ettim: Kitapları tanıtma vesilesiyle, söz alma, yazma fırsatı bulamadığım konulardaki görüşlerimi de yazıya döküvermiş, azıcık da polemik yapmışım. Bu kitapta yer alan yazılar içinde, bu türün en iyi örneği Nilüfer Göle'nin *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar* kitabını eleştirdiğim "Sekülerliğin sınırı nerede?" yazısı. O yazıyı geliştirip, "Laiklik Olmadan Olmaz!" başlıklı bir kitaba büyütmeyi planlamıştım. Bugüne dek yapamadım. Bir gün mutlaka!

Son bir not: Bir kitabı hakkını vererek okumanın en etkili yollarından biri, tanıtmak ya da eleştirmek için okumaktır. Bildiğim kadarıyla, usta yazarlar, yazmayı öğrenmek, geliştirmek isteyen genç yazar adaylarına, yazmaya okudukları kitapları özetleyen, tanıtan, eleştiren denemelerle başlamalarını salık veriyorlar.

MARKSİST TARİH

Sınıf Mücadelesi Ne Kadar Eskiye Gider?

Yordam Kitap, 2014 Eylül'ünde 880 sayfalık hacimli bir kitap yayımladı: *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Kitap gibi, yazarın adı da "hacimli": Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix. Aslen İngiliz ve ilginç bir yaşam öyküsü var. 1910 doğumlu. 15 yaşında okuduğu koleji terk edip bir avukatın yanında sekreter olarak çalışmaya başlamış. Hukuk eğitimi görmeden sekreterlik pratiğinin eğitim sayılmasıyla avukatlık ruhsatı edinmiş. 30 yaşına kadar avukatlık yapmış. 1930-32 yılları arasında Wimbledon tenis şampiyonasına katılacak kadar iyi bir tenisçi olarak ünlenmiş. İkinci Dünya Savaşı'nda Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne katılmış. Askerliği Mısır'da geçmiş. Orada, eski/antik dilleri öğrenmiş. Savaştan sonra, 40 yaşında akademi dünyasına adım atmış. Eski Yunan tarihinden Arap fetihlerine, Hristiyanlık çalışmalarından tarihte kadının yerine, Marksist tarih yazımının sorunlarına kadar çok geniş bir yelpazede çalışmalar yapmış, ürünler vermiş. En çok ilgi gören iki kitabı, 1972'de yazdığı *Mora Savaşının Kökenleri* ile 1982'de yazdığı *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*.

Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*'nde klasik öncesi Antik Yunan ve Roma dünyasının Arap işgaline kadar olan dönemini tarihsel maddeci bir bakışla inceliyor. Kitap iki ana kısımla dört ekten oluşuyor.

Kitabın birinci kısmının bölüm başlıkları şöyle: Sınıf, sömürü ve sınıf mücadelesi; mülkiyet ve mülk sahipleri; Antik Yunan dünyasında sömürü biçimleri ve küçük bağımsız üretici. Başlıklardan da görüldüğü gibi birinci kısım, sınıf, sömürü ve sınıf mücadelesinin temel kavramlarıyla, bu kavramların Antik Yunan dünyasındaki karşılıklarıyla ilgili. İkinci kısımda ise aynı dönem "siyasal tarih" açısından inceleniyor. Bölüm başlıkları burada da konular hakkında doğru bir fikir veriyor: Yunan tarihinde siyasi düzlemde sınıf mücadelesi; ideolojik düzeyde sınıf mücadelesi, Roma İmparatorluğu'nun gerilemesi ve çöküşü vb.

Sömürü, sınıf, statü

"Sınıf, sömürü ve sınıf mücadelesi" başlıklı bölüm Ralf Dahrendorf'tan şu alıntıyla başlıyor: "Sınıf kavramı çok uzun süredir hiç zararsız bir kavram olmadı. Özellikle insanlar ve onların toplumsal koşulları için kullanıldığında, her zaman özgün bir tahrip gücüne sahip oldu."(s.51)

Sınıf konusu üzerine güncel tartışmalar bu saptamayı güçlü biçimde doğruluyor. Tahrip gücü yüksek bir kavramın, "tarafsız" ya da "önyargısız" biçimde tartışılması mümkün değil. Farklı sınıf teorileri, devlet, iktidar, siyaset, devrim ilişkilerinden yalıtılmış steril, bilimsel bir ortamda üretilmiyor. Farklı teorik modeller, bu modellerin yapıtaşı olan kavramlar, son çözümlemede sınıflara atfedilen toplumsal/siyasal rollerle ve teorisyenlerin sınıf mücadelesine bakışlarıyla ilişkilidir. Ortak dile, ortak kavramlara, ortak arayışlara sahip olmayanlar arasındaki "tartışma", aslında tartışma değil düşünsel araçlarla yürütülen bir savaştır. Savaştır; çünkü, düşünceler kitleler tarafından benimsendiğinde maddi güce dönüşmektedir. Düşüncelerle, ideolojik bir taarruzla tahrip edici gücü yumuşatmak, denetim altına almak, uyuşturmak da mümkündür.

Croix, kitabın birinci kısmında, Antik Yunan toplumu üzerinden sınıf teorisine ilişkin yepyeni düşünceler değilse de, düşünceyi billurlaştıran kavramlar, tanımlar, çözümlemeler getiriyor. Okuyucuya, bu yazının dar sınırları içinde bunlardan bir demet sunuyorum.

Kavramlar, tanımlar

"Sınıf mücadelesinin özü, sömürü ya da sömürüye karşı direniştir; herhangi bir sınıf bilincinin ya da herhangi bir siyasi unsurun varlığı zorunlu değildir."(s.18)

Croix, kendisine ait olmayan ama bence, son derece zihin açıcı, "evrensel" diyebileceğimiz bir sömürü tanımı aktarıyor: "Sömürü, artık ürünün mütekabil emek artığına katkıda bulunmayan bir grup (ya da toplayıcı) tarafından kullanımı, üreticilerden yeniden artık emek çekilmesinin koşullarını yeniden ürettiğinde ortaya çıkar." (s.59) Sömürünün Yunan Roma pratiğinde somutlaşmasını şöyle özetliyor: "Yunan ve Roma dünyasında mülk sahibi sınıflar, kendilerini üretim süreci içinde yer alma zorunluluğundan azade kılan artığı, kapitalist toplumda olduğu gibi ücretli emekten değil, fakat esasen çeşitli özgür olmayan emek biçimlerinden elde ediyorlardı."(61)

Croix'in bu sömürü tanımından çıkarak, her üretim biçiminin en önemli ayırt edici özelliğini yine billur biçimde formüle ediyor. Şöyle yazıyor: "Kastım şu ki, her bir toplumsal formasyonun, her 'üretim biçimi'nin en önemli ayırt edici özelliği, *üretken emeğin ağırlıklı kısmının nasıl harcandığı değil, üretim koşullarını kontrol eden hâkim mülk sahibi sınıfların, kendi aylak varlıklarını mümkün kılan artık çekimi nasıl sürdürdükleri*dir."(s.77)

Her tanım, bizzat tanımlama iddiasından gelen bir sorun taşır. Ancak, iyi tanımlarda yenilik, yaratıcılık, konunun şu ya da bu yönüne ışık tutma vardır. Croix'in sınıf tanımı şöyle: "Bir sınıf (belirli bir sınıf), bir toplulukta bütün bir toplumsal üretim

sistemi içindeki konumlarıyla teşhis edilen, her şeyden önce üretim koşulları (yani, üretim araçları ve emek) ve diğer sınıflarla ilişkilere göre (esas olarak sahiplik ya da denetim derecesi bağlamında) tanımlanan bir insan grubudur."(s.67)

Statü kavramının, sınıfların organik ilişkilerini esas almadığı için bir çözümleme aracı olarak kullanışsız ve toplumsal değişimi açıklamakta yetersiz kaldığını yazıyor. (s.18)

Marx'ın tarih görüşünü "determinist" diye eleştirenleri şöyle yanıtlıyor: "Aslında Marx'ın tarih görüşünde, kelimenin gerçek anlamıyla 'determinist' olan en ufak bir şey bile yoktur ve verili bir sınıfın kolektif üyelerinin davranışlarıyla ilgili olarak ekseriyetle son derece kesin (istatistiksel nitelikte) tahminler yapılabilse de, özellikle *hiçbir bireyin* rolü sınıfsal konumu tarafından belirlenmez."(s.47)

Karmaşık sınıf konumlarını, "geçiş halindeki" sınıf katmanlarını anlamakta her zaman işe yarayacak bir cümle daha kuruyor: "Sınıf tanımının, daha açık hale getirilmeye ihtiyaç duyduğunu fark ettiğim bir veçhesi bulunuyor. Her birey, sadece bir sınıfa mensup olmaz: Genellikle bir sınıfa mensubiyet çok daha belirgin olsa da, bazıları kimi açılardan bir sınıfın mensubu, başka açılardansa başka bir sınıfın mensubu olarak görülebilir."(s.68)

Croix, "Sınıf mücadelesi kavramını sınıflar (ve her birinin tekil mensupları) arasındaki, esas olarak sömürüyü ya da sömürüye karşı direnişi içeren temel ilişki için kullanıyor."

Croix, kitabında kadın konusuna önemli bir ağırlık veriyor ve Marx'ın yazdıklarından da yararlanarak kadınlığın bir tür sınıfsallık olduğu görüşünü öne sürüyor. "Kadının ya da evli kadının rolünün, Alman İdeolojisi'nde ima edildiği …şekliyle bir sınıf olarak nitelendirilmesini, hak ettiği gibi ciddiye almayı öneriyorum" diyerek ve bu ciddiye alışa kitabın farklı yerlerinde sayfalar ayırarak verimli bir tartışma için malzeme üretiyor. (s.136) Hristiyanlıkta kadının erkeğe tabi olduğunu, bunun da

Hristiyanlığın Musevilikten aldığı mirasın bir parçası olduğunu belirtiyor. (s.143) İkisinde de Tanrı, iktidarı kocaya vermiş oluyor.

Tarihin derinliklerinde ufuk turu

Kitabın önemli bir özelliği, Antik Yunan ve Roma toplumlarındaki siyasal, kültürel, askerî gelişmelerin, kılı kırk yararak sınıf ve sınıf mücadelesi prizmasından gün ışığına çıkarılmasıdır. Croix, Antik Yunan'ı konu alan bir kitapta Roma'ya neden sayfalar ayırdığını şöyle açıklıyor: "Roma, aşama aşama, MÖ son iki yüzyıl boyunca tüm Yunan dünyasının hanımefendisi haline geldi ve bu nedenle benim 'Yunan Dünyam', bu kitabın ele aldığı bin üç yüzyıl ile bin dört yüzyıllık dönemin yarısından daha uzun bir süre boyunca, Roma tarafından ve Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yönetildi."(s.414)

Kitapta, yer darlığı nedeniyle değinemediğim, köylülük, feodalizm, serflik, küçük bağımsız üretici, Roma hukukunun özgünlüğü ve önemi, "tabakalar çatışması", Roma dünyasındaki siyaset-iktidar kavgaları, Roma İmparorluğu'nun gerilemesi ve çöküşü gibi her birinde değerli bilgi ve çözümlemelerin yer aldığı başlıklar var.

Antik Yunan'da Sınıf Mücadelesi, sınıf mücadelesine ve antik tarihe, en azından bunlardan birine ilgi duyan herkesin, ilgi alanına göre belki tüm kitabı sayfa sayfa okumayacağı ama okuduğu bölümlerden çok şey öğreneceği bir kitap.

Son söz olarak, bu hacimli ve antik dillerle haşır neşir kitabı başarılı bir çeviriyle Türkçeye kazandıran Çağdaş Sümer'i kutluyorum (22 Ekim 2014).

G.E.M. de Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*,
İngilizceden Çeviren: Çağdaş Sümer,
Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2014

Dünya Tarihinin "Marksist"i Nasıl Olur?

Neil Faulkner'in *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere* kitabını elime aldığımda ilk düşündüğüm şey, böyle bir kitapta, Marx'ın insanlığın en ileri evresinde "tek bilim" olarak kalacağını söylediği tarih ve bugüne kadar birçok Marksistin çokça eser verdiği dünya tarihi üzerine yeni ne söylenebileceği oldu.

Tarih okuyan herkes gibi, ben de tematik çerçeveleri, yoğunlaştıkları sorunsallar, odaklandıkları toplumsal süreçler farklı olan çalışmaların aynı tarih dönemlerini de anlatsalar nüanslar ve yenilikler taşıyabileceğini biliyordum. Biliyordum ama, Faulkner'in kitabını okumaya başladıktan sonra, bu çalışmanın dünya tarihinin, birçok Marksist tarafından yeterince ilgi görmeyen kimi yönlerine ışık tuttuğunu, daha önemlisi bu yönler arasındaki bağlantıları iyi kurarak tarihe bakışı zenginleştirdiğini öğrendim.

Bence bu zenginliğin üç önemli nedeni, ya da kaynağı var. Birincisi, Faulkner, yalnız tarihçi değil, aynı zamanda arkeolog. Ayrıca antropoloji üzerine de ilgi ve bilgi sahibi bir bilimci. Dünya tarihi çalışmasına bu disiplinlerin bilgi ve yöntemsel üstünlüklerini emdirmiş. İkincisi, Marksist üretici güçler-üretim ilişkileri kavramlarıyla arkeoloji-antropoloji bilgisini harmanlamak ufuk genişliği getirmiş. Bu harmanlama üzerinden, en eski zamanlardan günümüze tarihin evrimci ve devrimci dönemleri

ayrımına ilişkin bir teori inşa etmiş. Ve üçüncüsü, Faulkner, savaş ve militarizm tarihini iyi incelemiş, iyi biliyor. Bilinen insanlık tarihi, kısa dönemler dışında bir savaşlar, silahlı/askerî çarpışmalar tarihidir. Faulkner'in kitabı, savaşan güçlerin ekonomik, teknolojik ve sosyolojik koşullarıyla tarihsel gelişme arasındaki ilişkiyi başarılı biçimde kurmuş.

Irklar, uluslar ve coğrafya

Faulkner, kitabının ilk bölümlerinde kimi genel tezler formüle ediyor; sonraki bölümlerde ise bu tezleri tarih bilgisiyle çarpıcı biçimde kanıtlama işine girişiyor. Bence, kitabın özgünlüğü ve değeri de buradan geliyor. Yaşanmış pratiğin bilgisini, teorik bir bakışla imbikten geçirmek, yalnız geçmişi değil bugünü anlamaya da kılavuzluk ediyor.

Söylemek istediklerimin daha iyi anlaşılması için en iyisi bu tezlerden örnekler sunmak.

Faulkner, mülkiyetin kişisel ve kolektif biçimleri olabileceğini ama asla genelleşemeyeceğini söylüyor. Şöyle: "Mülkiyet, kıt kaynaklar üzerindeki ayrıcalıklı, önsel *a priory* bir haktır. Zenginliği belirli bireyler, aileler, toprak sahipleri, tapınaklar, kabileler ya da şehir devletleri arasında pay eder. Mülkiyet özel veya kolektif [ortaklaşa] olabilir ama asla genel olamaz." (s.42)

Uygarlıkların doğuşunu ve yayılmasını incelerken, farklı insan toplulukları arasındaki ilerleme farklarının, farklı coğrafyalardaki insanların ırksal/biyolojik özelliklerinden kaynaklanmadığını yazıyor. "Diğerlerine öncülük edecek 'üstün ırklar' ve 'uluslar' yoktur. Tarihsel farklılıkları belirleyen, kültür ve koşullardır, biyoloji değildir." (s.43) "Arkeoloji, farklı bir gerçeği ortaya çıkarmıştır: Uygarlık, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde bağımsız olarak gelişti." (s.44) Faulkner bu tezini kanıtlayan son derece zengin veri ve bilgi aktarıyor. Bu bilgiler, kitabın gövdesine yayılmış durumda. Böylece, okuyu-

cu uygarlıklar tarihinin kronolojik çizgisini, tüm bu süreçlerin dokusuna nüfuz eden genel yasallıkları fark ederek izliyor.

Üçüncü bir örnek. Faulkner, son derece özlü biçimde, dünya ve uygarlıklar tarihinin ilerleyişinde coğrafyanın *kısıtlar ve fırsatlar* sunarak önemli bir rol oynadığını yazıyor ve devam ediyor: "İşte bir örnek: Afrika ile karşılaştırıldığında Avrasya coğrafyası insanların, kaynakların, aletlerin ve fikirlerin yayılmasına daha uygundu. Ama merkezîleşmiş devletin kuvveti, bu büyük toprak parçasının sınırındaki Ortaçağ Çin'inde bağımsız bir şehir burjuvazisinin gelişmesini engellerken, Avrupa feodal devletinin zayıflığı batı tarafında tam tersine bu burjuvazinin gelişmesine izin verdi. Bu kapitalizmin neden ilk önce Avrupa'da ortaya çıktığı sorusuna verilecek yanıtın en önemli parçasıdır."(s.115)

Tarih nasıl işler?

Faulkner, tarihin üç motor üzerinden işlediğini yazıyor. Birincisi, "teknik"tir; tekniğin gelişmesidir. Bunu, "ilerlemeyi, doğanın daha iyi denetlenmesini mümkün kılan, emek üretkenliğini artıran ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılabilecek ekonomik kaynakları çoğaltan bilgi birikimi olarak" tanımlıyor. (s.48) İkinci motor, artığın kontrolü için rakip yönetici sınıflar arasındaki mücadeledir. Üçüncüsü ise artığın büyüklüğü ve paylaşılması konusunda sınıflar arasındaki mücadeledir. Tarihsel süreci, bu üç motorun etkileşimi yönlendirmektedir. (s.114)

Faulkner, bir de "tarihin çevrimleri"nden ve "okları"ndan söz ediyor. Bununla ilgili paragrafı da aktaralım: "Tarih, çevrimlerden ve oklardan meydana gelir. Tarihin çevrimleri doğayı, yaşam döngüsünü, büyümeyi, ölümü ve yeni bir yaşamı yansıtır… Öte yandan tarihin okları, yeniliğin doğrusal ilerlemesi, evrim ve kimi zaman da devrim demektir, toplumsal dünyamız bunlar sayesinde belli aralıklarla dönüşüme uğrar. Tarih her

ikisinden meydana gelir. Doğa, toplum ve insanlık her zaman kendini yeniden üretmelidir; bunun tek alternatifi yok olmaktır. Yaptıklarımızın çoğu, ister istemez tekrarlanan ve tahmin edilebilir şeylerdir. Ama tarih asla kendini tümüyle tekrar etmez. Her tarihsel konjonktür biriciktir…bir konjonktürden diğerine çok önemli derece farkları vardır. Tarihin çevrimi baskın olduğu zaman değişim niteliksel ve sınırlıdır. Ok baskın olduğundaysa niceliksel ve dönüştürücüdür."(s.114)

Dinin uygarlıklardaki etkisi ve İslam

Faulkner, dinlerin doğuşunu anlatırken ilginç bir saptama yapıyor: "Kargaşa, düşünsel açıdan verimli bir ortamdır. Büyük dinlerin her birini ortaya çıkaran şey kargaşaydı. Musevilik, MÖ 6. yüzyılda Filistin'de kendine bir yer bulmaya çalışan yönetici sınıfın mücadelesinde şekillenmişti. Hristiyanlığın kökenleri, MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu yönetimi altında ezilenlerin çektikleri acılarda yatar. İslam, aynı gövdeden filizlenen üçüncü daldı." (s.90)

İslamın doğuş ve gelişmesini de bir paragrafta şöyle özetliyor: "Evrensellikleri üç dinin de ortak noktasıydı. İslam hem kabile kurallarını, hem de sınıfsal farklılıkları delip geçiyordu. Rakip kabilelerin birbiriyle rekabet eden çok sayıda tanrısı yerine artık tek bir ulu ilah vardı. Klan sadakatinin ve kan bağının hüküm sürdüğü bir yerde artık evrensel davranış kuralları vardı. Ezilenlere (kadınlar, köleler, yoksullar, marjinal kesimler) yapılanların görmezden gelinmesi yerine şefkat, hayırseverlik ve koruma artık ahlaki buyruk olmuştu. Müslümanlar resmî eşitliği, evrensel hakları ve tek yasa külliyatını temel alan bir topluluk (ümmet) kurmuşlardı. İslam, parçalanmış bir dünyada düzen yaratma girişimiydi."(s.91)

Dış savaş-iç savaş

Lenin'in *Emperyalizm* kitabından bir finans kralının, "İç savaşı önlemek istiyorsan emperyalist olacaksın!" dediğini biliyoruz. Faulkner ise, aynı şeyi din savaşları, Haçlı Seferleri için söylüyor. "Kilise, Batı Avrupa genelindeki mülkleriyle büyük bir feodal şirketti. Laik feodal prenslerle, iktidar ve servet rekabetine girmişti. 1095'te dizginlerinden boşalan dinî vecd ve ibadet dalgası gibi Kilise'nin itibarını artıran her şey bir avantajdı. Yine diğer feodal hükümdarlar gibi piskoposlar da, şiddeti yurt dışına yönelterek içeride huzuru korumaya hevesliydiler."(121)

Bu not ve aktarmalar, okuyucuya kitabın tadı hakkında bir fikir vermiştir.

Kitap 14 bölümden oluşuyor. İlk sınıflı toplumlar, Antikçağ imparatorlukları, Ortaçağ dünyası, Avrupa feodalitesi, İlk burjuva devrimler dalgası, sanayi kapitalizminin yükselişi, emperyalizm ve savaş, 1917 ile başlayan devrimci dalga kitabın önemli bölüm başlıkları. Bu başlıklar altında da, "Yunan Demokratik Devrimi"nden, "21.Yüzyılda Devrim mi?"ye kadar dünya tarihinde yer alan uygarlıklar, dinler, etnisiteler, devrimler ve sınıf mücadeleleri inceleniyor.

Marksist Dünya Tarihi, özellikle de geçmişin ışıklarıyla bugünü daha iyi anlamak isteyen genç okurlar için son derece işlevli bir başvuru kitabı (15 Ekim 2014).

Neil Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi Neandertallerden Neoliberallere*, İngilizceden Çeviren: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, Haziran 2014.

Taner Timur'dan Derin Tarih Ansiklopedisi

Taner Timur, Yordam Kitap'tan çıkan son kitabı *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*'nin önsözüne şöyle başlıyor: "Bu çalışmamda tarih yazıcılığı ile felsefe ve toplum bilimlerinin, tarih boyunca yer yer birbirleriyle buluşan, fakat çoğu zaman da birbirinden kopuk ve bağımsız bir gelişme çizgisi izleyen öykülerini anlatıyorum. Aslında kitabım son üç yılda yoğunlaşan çalışmalarımın ürünü olsa da, arka planda, ilk üniversite yıllarımdan beri süregelen tarih ve felsefe okumalarımın yattığını söylemek isterim."

Az söylemiş. Taner Timur, tarihle felsefeyi, felsefe tarihiyle tarihin felsefesini özgün bir bakış açısıyla buluşturan, geniş bir konu yelpazesi içinde ele aldığı her başlığın hakkını veren bir tür derin bilgi ansiklopedisi yazmış. Yıllar içinde bir karınca çalışkanlığıyla, yön tutarlılığıyla edindiği birikimden bize kitap damıtmış.

Keşke, kitaba bir de kavram dizini eklenseydi. Çünkü, kitap ansiklopedik özelliğiyle, bir kez okunup kenara konulacak bir metin olmaktan çok, temel kavramlar, bu kavramların çeşitli bakış açılarıyla anlamlandırılması bakımından son derece değerli bir başvuru kaynağı. Ne iyi ki, "isim dizini" ve "içindekiler", okuyucuya ilgi duyduğu başlıkları ayrı ayrı okuma, aradığını bulma olanağı sağlıyor, eksikliği bir ölçüde gideriyor.

Tarihçiliğin tarihi

Kitap, tarihçiliğin tarihi ile başlıyor. İlk tarihçiler sayılan kâtipler, artık ürünle birlikte yönetimin muhasebe ve ideolojik meşruiyet sağlama gereksiniminden ortaya çıkıyor. Ortaçağ düşüncesini derinden etkileyen Aristo, özeli değil geneli, olmuş olanı değil, bekleneni söylediği için şiiri bilim sayarken, özeli ve olanı aktaran tarih yazıcılığını "bilim" kabul etmiyor. Ortaçağ düşüncesinde, tarih, ilahiyatın aracı olmaktan öteye geçemiyor.

Matbaanın icadı ve bir sanayi dalı haline gelmesi, Rönesans hümanistlerinin deneysel fiziğe yönelmeleri türünden gelişmeler, Aristo'nun kapalı ve hiyerarşik evren anlayışını sarsıyor; dünyayı evrenin merkezi sayan büyü bozuluyor. Rönesansla birlikte mekân ve zaman düşüncesi değişiyor. Sekülerliğin yükselişiyle, öteki dünyada aranan kurtuluş düşüncesinin yerini, "bugünden itibaren hayatın güllerini toplayalım" çağrısı alıyor.

Taner Timur, "Aydınlanma Yüzyılı" üst başlığı altında Montesquieu'yu siyasal rejimler ve tarih, Voltaire'i tarihsel kuşkuculuk, Giambattista Vico'yu tarihsel akıl ve tarih felsefesi, Herder'i ilahi tarih, doğal tarih ve uluslar, Kant'ı eleştirel felsefe ve tarihsellik boyutlarında inceliyor.

Aydınlanma

Aydınlanma eleştiri çağını başlatmıştı. Timur, Kant'ın Aydınlanma konusundaki ünlü yazısından şu paragrafı aktarıyor: " Aydınlanma'nın temel noktasını, insanların bizzat kendilerinin sorumlu oldukları vesayet durumundan, özellikle de *din konularındaki vesayetten* çıkmalarında görüyorum; çünkü dinî vesayet tüm vesayetlerin hem en zararlısı hem de en onur kırıcısıdır." (İtalikler Kant'ın.)

Her türlü vesayet sözcüğünün doğru yanlış tüketildiği 2012 Türkiye'si için ürkütücü gelebilecek bu sözlerin 200 yıl önce söylendiğini anımsamak ve durup düşünmek gerekiyor.

Kendi yazdıklarıyla anlaşılması oldukça güç olan Hegel'i anlamak isteyenlerin, bu idealist, ama aynı zamanda diyalektikçi filozofun materyalizmin kurucuları üzerinde neden ve nasıl bu denli etkili olduğu sorusuna yanıt arayanların bu kitabı mutlaka okuması gerekiyor. Taner Timur, örneğin, Hegel idealizminin "evreni yaratan, doğaya bir plan empoze eden" bir Allah düşüncesine değil, "bizzat tarihin nihai amacı, içsel bir hedef" olan ruh düşüncesine dayandığını; Hegel'de saf bilinç ve madde planından düşünce planına geçiş halkasının "kuşku" olduğunu; insanların hayvanlardan farklı olarak bedensel yaşamı aşmak ve kendilerini başkalarına kabul ettirmek güdüsüyle yaşadıklarını, insanın ancak böyle hayatın köleliğinden kurtulup farklı bir düzeye yükseldiğini, tarihselliğin koşullarının böylelikle bir araya geldiğini ve benzerlerini binlerce sayfa içinden çekip okuyucunun dikkatine sunuyor.

Kuşkusuz en önemlisi Hegel'in tarih anlayışıdır. Timur, Hegel'in tarihe bakışını şöyle özetliyor: "Çağının tarihçilik anlayışlarını özetleyen Hegel'e göre tarih üç şekilde yazılıyordu. Bunlar, sırasıyla, 1) tarihçinin doğrudan tanık olduğu olayları anlattığı *asli* (orijinal, otantik) tarih; 2) tarihçinin geçmiş olayları çağının esprisi ile yorumlayarak anlattığı *düşünceye dayanan (reflexiv)* tarih ve nihayet, 3) Hegel'in kendi tarih anlayışı olan *felsefi* tarih anlayışlarıydı. Hegel, her üç tarzı da tarihin gerçek öznesi ve yapıcısı olarak tasarladığı Espri açısından değerlendirmiştir." (148) Özetin açılımını öğrenmek isteyenlerin kitabı okuması gerekiyor.

Timur'un aktardıklarından Hegel'in son yazılarından birinde şunları söylediğini öğreniyoruz: "Eğer büyük bir kitle, diyordu Hegel, toplumun bir üyesi için düzenli bir biçimde asgari ihtiyaçları karşılama düzeyi olarak görülen düzeyin altına inerse; eğer, böylece bizzat kendi emeği ve etkinliğiyle haklarının, meşruluğunun ve onurunun duygusunu kaybederse, bu durumda, oransız zenginliklerin az sayıda ellerde toplanmasıyla birlikte

bir plebin (daha sonra 'proletarya' olarak adlandırılacak modern sınıfın, T.T.) ortaya çıkmasına tanık olunur."(159)

"Tarihsel maddecilik", bilim, epistemoloji

"Tarihî Maddecilik ve Tarihçi" başlığı altında Taner Timur, Marx ve Engels'in tarihsel maddeciliği nasıl geliştirdiklerini, dönemin siyasal öyküsünün içine yerleştirerek anlatıyor. Yöntem açısından çok önemli iki noktayı öne çıkarıyor. Bir: Tarihsel çözümlemeler bugünü anlamakla başlamalıdır, gerçeklere dünden bugüne değil, bugünden düne bakarak ulaşılabiliriz. İki: Bilimsel gerçeklere, dolaysız, ham bilgilerle varamayız. Eğer gerçeklere, doğrudan, duyularımızla kazandığımız verilerle ulaşabilseydik ayrıca bilimsel araştırmalara gerek kalmazdı. Toplum bilimlerinde bilimsel gerçeklere varmanın aracı "soyutlama" ve bu yolla ulaşılan temel "kategoriler"dir.

Taner Timur tarihsel maddeciliğin felsefe ve tarih alanındaki Marx sonrası gelişimini de inceliyor. Kojéve'nin, Korsch'un, Althusser'in en temel görüşlerini özetleyerek yorumlayarak aktarıyor.

Ranke ve Droysen üzerinden burjuva tarihçiliğindeki gelişmeleri inceliyor.

Post-modernizm, felsefe ve tarih yazıcılığı

Post-modernizmin babası, "Yeni uygarlık Aydınlanma düşünürlerinin ön plana çıkardıkları 'akıl'a ve 'akılcılığa' değil, insanın en doğal ve en yaratıcı dürtülerine dayanacaktır" diyen, "aklı yıkan filozof" unvanlı F. Nietzsche'dir. "Tarihselci akım" dediği Hegelcilik eleştirisi, geçmişi yorumlama hakkına yalnızca geleceği inşa edecek üstünlerin sahip olduğu tezi, her türlü bütünsel düşüncenin, "sistem"in reddi Nieztche'nin post-modernist açılımının köşe taşları oluyor, Marx ve Engels Nietzsche'yi ciddiye

almıyor, ona en küçük bir gönderme yapmıyorlar. Taner Timur, "Marx ve Nietzsche: Ortak Çıkış, Karşıt Yönler" alt başlığı altında kendi yorumuna yer veriyor. İkisinin de tarihi dünün değil, aslında bugünün sorunu olarak ele almalarını "ortak çıkış noktası" sayıyor. Doğrusu, bu bana çok zorlama geldi. Amaç ve yönleri o kadar farklı ki… Nietzsche, üstün insan eliyle kurulacak geleceği tasarlarken bugünün içindeki en gerici-ırkçı olanı yüceltiyor; Marx, insanın kurtuluşu teorisini bugünün amansız eleştirisi eşliğinde, bugünün içindeki komünizan tohum ve ipuçlarını öne çıkararak kuruyor.

Bilanço, perspektif ve Annales okulu

Taner Timur, kitabında, "Modernleşme, Sosyoloji ve Tarihçilik" başlığı altında Max Weber değerlendirmesine, insan bilimleri ve hermenötik bağlamında Wilhelm Dilthey incelemesine, varlık felsefesi ve tarih düzleminde de Heidegger düşüncesine yer veriyor.

Hacimli kitabın temel tez ve yaklaşımlarını özetlemek üzere yazılan "Bilanço ve Perspektif" bölümünde, Taner Timur, başlıca temsilcileri Lucien Febvre, Marc Bloch ve Fernand Braudel olan, somut gözlem ve mukayeseyi tarihçiliğin temel yöntemi olarak öne çıkaran, önemli ve etkili *Annales* okuluyla ilgili, kanımca çok yerinde, belki birçoğumuzun düşünüp de böyle açık dillendiremediğimiz bir saptama yapıyor: *Annales* tarihçilerinin ortak noktası "genel kuram"lara değil, tüm "kuram"lara ilgisizliktir!

Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi'nin hacmi sizi ürkütmesin. Kitap, bölüm bölüm, parça parça okunmaya elverişli mimarisiyle bir seferde değil, dönüp dönüp okunacak, "her eve lazım" bir özellik taşıyor.

Taner Timur, *Felsefe, Toplum Bilimleri ve Tarihçi*,
Yordam Kitap, Kasım 2011, İstanbul.

KAPİTALİZM

Kapitalizmin Kısa Tarihi

Sovyetler Birliği 1991'de geri dönüşsüz biçimde yok olduğunda, 9 yıldır yaşadığım Almanya'dan Türkiye'ye dönüş hazırlıkları içindeydim.

20. yüzyılın ortalarında doğup son çeyreğinde siyasal mücadeleye katılan, "bizim" kuşak komünistler, hele de mücadelenin Sovyet tarafında olanlar için Sovyetler Birliği'nin çözülüşü, bağlandığımız değerler dizgesini altüst eden, düş kıran, moral bozan dramatik bir olaydı.

O günlerde, Georg Fülberth'in Almanca bir makalesi elime geçti. Makaleyi, ne yazık ki, taşınma sırasında yitirdim ve bir daha da bulamadım. Yazının beni o gün çok etkileyen ana düşünceleri ise dün okumuşum gibi aklımda. Fülberth, bu yazısında güncel duruma saplanıp yakınmak yerine bakış açısını değiştirmeyi, geçmişe ve geleceğe daha uzak bir mesafeden bakmayı öneriyor, özetle şunları söylüyordu: Sovyetler Birliği sosyalizmin ilk büyük denemesiydi. Açtığı çığırla, biriktirdiği yoğun pratikle harikulade bir deneme oldu. Sınıfsız topluma, komünizme varamadan geri çevrildi. Bir üretim biçiminden ötekine geçiş, çağlar uzunluğunda zamanlar alır. İlk kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasıyla kapitalist üretim biçiminin egemen hale gelmesi arasında yüzyıllar vardır. İlk sosyalizm denemesi 74 yıllıktır ve bu, tarih içinde kısa bir zamandır. Yaşanan, sosyalizmin ön tarihidir. Sınıfsız sömürüsüz topluma daha kim bilir hangi denemelerden geçerek varacağız?

Fülberth, sosyalizm denemeleri konusundaki görüşlerini Türkçesi 1999'da Doruk Yayıncılık tarafından yayımlanan *Büyük Deneme* kitabında topladı.

32 yıl Marburg Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü olarak çalışan, 40 yıla yakın partili bir komünist olarak mücadele eden Fülberth, 2008'de bu kez uzaklara bakan gözlerini kapitalizme çevirdi ve *Kapitalizmin Kısa Tarihi*'ni yazdı. Kitap, Sadık Usta çevirisiyle Yordam Kitap tarafından sıcağı sıcağına Türkçeye kazandırıldı.

Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*'nde teorik ve tarihsel bir perspektiften kapitalist üretim biçimini, burjuva toplumunu didikliyor; bugüne nasıl gelindiğini aydınlatırken buradan nereye gidileceği sorusuna da yanıtlar arıyor. Ne de olsa, "ne kadar geriye bakarsan ileriyi o kadar iyi görürsün" diyen Goethe ile aynı toprağın çocuğudur.

"Teorik kapitalizm"

Fülberth, kitabının teorik bölümüne, "kapitalizm"in kendisi başta olmak üzere, kapitalist üretim tarzının temel kavram ve kategorilerini Marksist eksende yeniden tanımlayarak başlıyor: Mal, mübadele, hizmet, kâr, ücret, insan emeği, emek gücü, mülkiyet, para, fiyat, sermaye, yatırım vb… Bölümün sonunda, Marx başta olmak üzere birçok yazardan yararlanarak kendi sentez tanımını yapıyor:

"*Kapitalizm, kazanç ve 'malı, mal üretmek' için kullanılan sermayenin birikimini esas alan toplumların işleyiş tarzıdır; bu sistem, mal-alım satımının yanı sıra hizmet sunumu ve alımı üzerine de kuruludur.*

Kazanç eşit olmayan değişim üzerinden sağlanır. Ayrıca pazar aracılarının hâkimiyeti sayesinde sağlanır; öte yandan kapitalizm kazancı, bugüne kadarki tarihinin de gösterdiği gibi ürün ve ürün teknolojisindeki yenilikler üzerinden sağlar; çoğunlukla

da kazancı teknolojik yenilikleri ve ilerlemeleri kullanarak elde eder; bunun bedeli ise doğal kaynakların aşırı tüketimi ve doğal kaynak kıtlığıdır.

Kapitalizmde kâr elde etmek için sermayeye sahip olmak zorunludur; bu kârın (ticari kâr, artık değer, teknolojik yenilikle) hangi türden bir yöntemle elde edildiğininse hiçbir önemi yoktur."

Görüldüğü gibi bu tanım, Marx'ın *Kapital*'de işlediği soyut kapitalizm kadar, yaşanan somut kapitalizmin evrimsel öğelerini de içeriyor.

Fülberth kapitalist üretim biçiminin ne zaman, hangi koşulda egemen olacağı/olduğu sorusunu şöyle yanıtlıyor: "Eğer bir toplumun büyük bir çoğunluğu veya yeterli derecedeki bir azınlık yaşamını devam ettirmek için kâr sağlamak amacıyla üretilen mal ve hizmete ihtiyaç duyuyorsa, o toplumda kapitalist üretim ilişkileri hâkim hale gelmiş demektir."

"Tarihsel kapitalizm"

Tarihsel çözümlemelerin anahtar konusu dönemleştirmelerdir. Dönemleştirmenin yöntemi, ayırıcı ölçütleri tarihçiler arasında her zaman tartışmalı olmuştur. Fülberth, beş ölçüt öneriyor: Üretim sürecinin maddi-teknolojik altyapısı; mülkiyet/toplum yapısı; cinsiyet ve kuşaklar arası ilişkilerin, ailenin yapısı; mekânsal/kurumsal yapılar, siyaset ve devlet ve son olarak muhalif hareketler. Fülberth, dönemleştirmeleri yaparken izlediği yöntemi baştan açıkça koyuyor:

"Kapitalizmin tarihinin dönemleştirilmesi, yukarıda bahsedilen beş kriteri aynı anda dikkate alınarak yapılamaz. Dönemleştirme çabasının ritmi, önce teknolojik gelişmenin zeminini sonra da muhalif toplumsal hareketlerin hedef aldığı mülkiyet yapısını takip edecektir."

Kitap boyunca yöntemine bağlı kalarak, feodalizmi, feodalizmden kapitalizme geçişi, sanayi öncesi kapitalizmi, Sanayi

Devrimi'ni, emperyalizmi, neo-liberal kapitalizmi inceliyor. Bu inceleme, somut tarih bilgisine dayandığı için kitap yalın bir "kısa tarih" olmanın ötesine geçerek bugünkü dünya sistemini ve işleyişlerini anlamada son derece değerli bir malzeme sunmuş, okuyucuya yazarın vardığından farklı sonuçlara da açılmaya elverişli bir zemin sağlamış oluyor.

"Kapitalizmin sonu"

Kapitalizmin Kısa Tarihi'nin, onu okunmaya değer kılan bir başka özelliği, birçok konuda barındırdığı özgün gözlem ve düşüncelerdir. Bunlar, kimi çetrefil başlıklara farklı bakış açılarıyla yaklaşmanın aydınlatıcı olabileceğini gösteriyor. Bu yazının sınırları içinde bir örnekle yetineceğim. Konuyla ilgili herkesin bildiği gibi, Marx'ın, "hiçbir toplumsal düzenin içerebileceği bütün üretici güçleri içermeden yıkılmayacağına" ilişkin sözleri, "kapitalizmin sonu, sınırı" başlıklı büyük bir tartışmanın konusudur. Bu satırların yazarı da içinde olmak üzere, bu tartışmaya katılanların önemli bir bölümü, Marx'ın bu sözlerini hep kapitalizmin sonu ve yıkılması bağlamında ele almışlardır. Fülberth ise, tartışmanın tüm içeriğini değiştirecek bir düşünce atıyor ortaya. Şunları yazıyor:

"Marx'ın burada göz önünde bulundurduğu tarihsel örnek, feodalizmden kapitalizme geçiş süreciydi. Bunun altyapısı çoktan oluşmuştu ki ona sadece eski toplumun kabuğunu kırmak kalmıştı. Marx yaşadığı dönemde kapitalist olmayan başka bir toplumun altyapısının oluştuğuna dair herhangi bir öngörüde bulunmamıştı; bunun oluşma sürecine ilişkin açıklamaları ise çok azdır."

Fülberth'in "kapitalizmin sonu" ile ilgili kanımca yerinde bir saptaması daha var:

"Bugüne kadar ileri sürülen bütün çöküş teorilerinin mantıksız olduğu ortaya çıktı. Onlar kapitalizmin bir biçimden bir başka

biçime geçişini sürekli son krizle karıştırdılar. Kapitalizmin ekonomik olarak, kendi kendisini mahvedeceği teorisinin temeli yoktur. Onun bir 'işleyiş tarzı' olarak pek dayanıklı olduğu görüldü."

Bu soğukkanlı değerlendirmeler, Fülberth'i ne umutsuzluğa ne de edilgenliğe itiyor. Bir yandan, "Bundan sonra hangi toplumun ortaya çıkacağı; bu toplumun 'iyi mi' yoksa 'kötü mü' olacağı veya böylesi bir dönüşümün gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu ise hâlâ ortada bulunmamaktadır" derken, bir yandan da "döneme uygun" siyasetler öneriyor:

"Bu döneme uygun siyasetler ise şunlar olabilir: 1. Kapitalist toplumdan önce de var olan, ancak şimdiki kapitalist sistemin sürekli ürettiği araçlarla daha da tehlikeli hale gelen yıkıcı eğilimlerine ve planlarına (savaş, hammadde kaynaklarının tükenmesi ve doğa kirliliği, işkence, baskı ve sömürü) karşı mücadele etmek; 2. Kapitalizm sürecinde insan yaşamını kolaylaştırdığı (özellikle doğa bilimleri, teknoloji ve tıp) görülen yeni potansiyelleri geliştirmek ve bunların daha etkin kullanılmasını sağlamak."

Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi* ile, dünyayı daha derinden kavramanın onu değiştirme eylemliliğinin gereği olduğunu bir kez daha ortaya koymuş oluyor.

Georg Fülberth, *Kapitalizmin Kısa Tarihi*,
Almancadan Çeviren: Sadık Usta, Yordam Kitap, İstanbul,
Ekim 2010, 320 sayfa.

"İktisat ile Siyaset Arasındaki Bağ Çelikten Örülmüştür"

Douglas Fitzgerald Dowd, 91 yaşında Amerikalı bir akademisyen. 2000'de yazıp, 2005'te genişletip güncelleştirdiği *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı, Eleştirel Bir Tarih* kitabı Yordam Kitap tarafından, Cihan Gerçek'in çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı.

Dowd, Adam Smith'den Milton Friedman'a ekonomi politikçileri ve günümüz ekonomistlerini en temel görüşleri üzerinden tanıtıp eleştiriyor. Bu yanıyla kitap, küçük bir ansiklopedi tadında son derece özlü, eleştirel bir iktisat tarihi çalışması.

Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı birçok bakımdan benzeri kitaplardan farklı. Douglas Dowd, söze egemen burjuva "iktisat" disiplininin ve "iktisatçılık" mesleğinin eleştirisiyle başlıyor. Bu eleştirel yaklaşım ona, burjuva iktisatçılarının hep yaptığı mekanik ayrımın tersine, iktisatla siyaseti iç içe tek bir süreç ve ilişki olarak görme gücü kazandırıyor. Klasik ekonomi politikçilerin, neo-klasik iktisatçıların görüşlerini, dönemlerinin, yaşanmış gerçek iktisat tarihinin mihenk taşına vurarak, ama aynı zamanda zihinlerde bugün uyanan sorulara yanıtlar arayarak çözümlüyor. Tarihsel olgu ve dönemleri donduran kalıplaşmış formülleri sorgularken, bugünkü kimi teorik problemlerin geçmişteki tohumlarını da ortaya çıkarıyor. Dahası, Dowd, "*Tekelci Kapitalizm 1*", "*Tekelci Kapitalizm 2*" başlıkları altında 1950 ve özellikle de 1970'leri çözümleyerek tarihten güncele köprüsü sağlam bir geçiş yapıyor. 1970'lerden bu yana kriz yaşayan ve krizi atlatmak için "bir kez daha kurallarını değiştirmek" zorunda kalan günümüz kapitalizmini anlatıyor.

Bu kısa tanıtma yazısında, kitaptaki temel tezleri, hatta başlıkları sıralamaya girişmeden kimi ilginç ve bence ufuk açıcı yaklaşımlardan bir tutam sunmaya çalışacağım.

"İktisat" dediğin

Dowd şöyle yazıyor: "Neo-klasik iktisatçıların iktisat tanımı şöyledir: 'Kıt kaynakları sınırsız isteklere tahsis etme bilimi'. Oysa işin gerçeği, ne kaynaklar *kıt*, ne de insan istekleri *sınırsız*dır. Tabii bir yandan tüketimin ve üretimin saçma sapan, kaynakları israf edecek bir yöne gitmesini sağlarsanız, kaynakları *kıt* yapar ve öbür yandan da reklam vs. yoluyla istekleri *sınırsız* kılarsanız durum değişir."(33) Sonuç bölümündeki "ekonomik büyüme tabusu" ile birlikte okunduğunda, bu son derece yalın eleştiride, kapitalizmden kurtulmanın, daha insani ve ileri bir uygarlığa geçişin anahtarlarından biri gösterilmiş oluyor.

Dowd'un "İktisadın yabancılaşması" başlığında toplayabileceğimiz saptamaları var: "İktisat, toplumsal sürecin dışında bir yörüngeye oturtulmuştur."(128) "'İktisadi' süreçlerin 'toplumun diğer alanları' ile etkileşimi yokmuşçasına incelenmesi, iktisatçılar dışındaki herkesin nutkunun tutulmasına, dumura uğramasına yol açacak ölçüde manasız, içi boş bir şeydir."(129) Burjuva iktisatçının "işi"ni, ne yaptığını bir cümlede özetliyor: "Eski zaman ritüellerindeki rahipler gibi, bugünün iktisatçıları da bir bilinmez âlemde sadece kendi çözebildikleri işlerle uğraşırlar."(254)

Şu cümleyle de, iktisat-siyaset bağının altını güçlü biçimde çizmiş oluyor: "İktisadi ve siyasi güç arasındaki bağlar –özellikle de kapitalist toplumda– en dayanıklı çelikten örülmüştür. Aslında bu olgu modern dünyada güçlenerek büyümektedir."(42)

Ricardo'dan esinlenerek yaptığı "üretimle değil iktidarla sağlanan gelir" soyutlaması; tekelci kapitalizmde, sömürünün "tüketici" ve "vergi mükellefi" kategorileriyle genişletildiği tezi; soğuk savaşın, "ekonominin militarizasyonunun", ABD'yi bunalımdan "korur", dünya ekonomisindeki gücünü artırırken, Sovyet militarizasyonunun "Sovyet sosyalizminin makul ölçü-

lerde demokratik, verimli ve başarılı olmasını sağlayacak bütün ihtimalleri yok ettiği saptaması" (199) vb. iktisatla siyaseti iki ayrı kompartımana ayırmayan bakışın ufuk açıcı formülasyonları olarak kitapta yer alıyorlar.

Neden İngiltere? Neden Hollanda ya da Fransa değil?

Dowd, Fransa'nın neden sanayi kapitalizminin gelişmesinde ve dünya liderliğinde İngiltere'den geri kaldığı ve İngiltere'nin neden kapitalizmin ve Sanayi Devrimi'nin "ilk"i olduğu sorularını şöyle yanıtlıyor: "Bunun böyle olmasının kökleri, İngiltere'de –esas itibarıyla 17. yüzyılda devletin başına geçenlerin, Fransa'da *geçmemesine* dayanır. 1640'larla birlikte İngiltere, yeni bir kurumsal dönüşüm, modern sanayiyi ve kapitalist kumandayı hayata geçirecek sosyoekonomik esnekliğe zemin hazırlayan bir başkalaşım dönemine giriyordu… 'Püriten Devrimi'. (…) Püriten Devrimi'nin 'Püriten'den ziyade 'burjuva' olarak görülmesi yaygınsa da, ayrımı gelenekçi ve cumhuriyetçi diye yapmak daha yararlıdır. Devrimin başlıca neticesi, güçten düşmüş feodal kalıntıları parçalaması ve Sarayın gücünü sınırlayan yasalar getirmesiydi. 18. yüzyılın ortasında bu, özel girişimin prangalarının biraz daha gevşemesi demek oluyordu."(38-39)

Görüldüğü gibi bu yaklaşım, geleneksel "feodalizm içinde gelişen ve devrimle iktidarı alan burjuvazi" kalıbından çok farklıdır. Bu erken dönüşüm, İngiltere'de kapitalist doğuşun yollarını açmıştır! Burada, ufuk açıcı bir tartışmanın ipuçları var.

Dowd, Sanayi Devrimi'nin 17. yüzyılın en zengin, en başarılı *ticaret ve sanayi* toplumu olan Hollanda'da değil de Britanya'da gerçekleşmiş olmasını ise ölçek ve sınai/doğal kaynak farklılıklarına bağlıyor.

Emperyal Almanya ve "sosyalizmi iyilikle öldürmek"

Dowd'un Almanya hakkında yazdıkları da ilginç. 1648'deki Vestfalya Anlaşması'nın Almanya'yı, 300 prenslikten oluşan

bir yamalı bohçaya çevirdiğini söyledikten sonra, Almanya'nın nasıl büyük bir ekonomik güç haline geldiğini şöyle anlatıyor: "İlk adım 1818'de, Prusya'nın batı ve doğu bölgeleri arasındaki engelleri kaldırmayı amaçlayan Maasen Tarifesi'ne girişiyle atıldı. Bu, arta kalan büyümüş prenslikler arasındaki ikili ve genel tarifeleri kaldıran, fakat onlar dışındaki dünyaya engeller koyan gümrük birliğine, *Zollverein*'a, ön ayak oldu. 1866-1867 itibarıyla Almanya olan her şey birlikten ibaretti; ardından, Fransız-Alman savaşının muzafferane sonucuyla, 1871'de Emperyal Almanya doğdu."(84) "Bu yeni Almanya, eskisine göre hem içerisi hem de dışarısı için kaygı vericiydi"; "ancak bir pigmenin sığabileceği yerde büyümüş bir dev[…] kabına sığmıyordu, sanayileşmiş Almanya patlamak üzereydi."(85) Almanya'yı faşizme taşıyan özelliklerden biri gerçekten de buydu. Almanya'nın bir başka özgünlüğü "bilimin teknolojiye ve üretime uygulanması ve onunla birlikte giden, kaynak tasarrufu sağlayan örgüt ve planlama modelleri…"ydi. Ve siyasal özgünlük: Almanya "dünyanın en büyük, en örgütlü Soluna ve en aşırı Sağına sahip bir ülke"ydi.(159) Dowd'un şu sözleri, dünyanın en aşırı sağına sahip Almanya'nın, dünyanın en güçlü sol/işçi hareketini nasıl etkisizleştirdiğinin bence gerçeğe çok yakın bir betimlemesidir:

"Demir şansölye Bismark, …'sosyalist hareketi iyilikle öldürmek' maksadıyla 1881 yılında yeni çağın ilk toplumsal yasasını, sanayi kapitalizminin kapsamlı ilk 'sosyal güvenlik programı'nı bizzat takdim etmişti."(104)

"Tekelci kapitalizm 2"

Yıllardır, "reel sosyalizm" döneminde "teorik kapitalizm"den farklılaşarak "reel kapitalizm" biçimini alan kapitalist sistemin Sovyetler Birliği'nin çözülüşünden sonra aslına dönüşmekte olduğunu yazıyorum. (Haluk Yurtsever, *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2006, s. 225) Dowd, benzer bir yaklaşımı şöyle dillendiriyor: "Tekelci Kapitalizm 1, kapitalizmin 'hakiki tabiatı'ndan ciddi sapmalar gösteriyordu.

(…) Kapitalizm az çok sosyal demokrasiye yaklaşmıştı. Gerçi hepsinin askerî harcamalardan ve zayıf ülkelerdeki vahşi savaşlardan kaynaklandığı vurgulanmıştır, ama yine de Marx'ın teşhis edeceği bir kapitalizm değildi. Bu açıdan, izleyen yirmi yılla ilgili çarpıcı nokta, Marx'ın kapitalizm olarak teşhis edebileceği bir 'öze dönüş'tür – haliyle, öyle eften püften şeylerle değil, çağın teknolojisinin ve işletme biçimlerinin dönüştürdüğü belli başlı *eğilimleri* ile belirlenir."(221) Bu birkaç cümle ile özetlenen saptamada da dünü ve bugünü daha iyi anlamanın ipuçları var.

Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı, daha birçok kritik, hatta "netameli" diyebileceğimiz başlıklarda söz söylüyor. Günümüz kapitalizmini değerlendirirken 2008 krizinin oluştuğu ortam ve ilişkileri de resmediyor.

Kitabın sonlarında yer alan, "Uluslarüstü Şirket"lerin (UÜŞ) dünya ekonomi ve siyasetinde artan rolü, Devlet'in hâlâ "amir" olmakla birlikte, hizmet açısından toplumsal refahın değil, dev UÜŞ'in ve finans dünyasının emrine girdiği, dünya ekonomisinin finans dünyasına daha bağlı hale geldiği, "tüketimciliğin" borç doğuran büyük bir toplumsal iptilaya dönüştüğü, medyanın çok büyük ve etkili bir erk merkezi statüsüne yükseldiği türünden saptama ve açılımlar yukarıda aktardıklarımdan daha önemsiz değil. Bunlar, ayrıca hem güncel oldukları, hem de Dowd, nesnel süreçlere yalnızca anlamak için değil, aynı zamanda bunlar içindeki dünyayı değiştirme mücadelesine hizmet edecek olanak ve doğrultuları seçmeye çalıştığı için son derece öğretici, bilgilendirici ve ufuk açıcı.

Bu özellikleriyle *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, meslekten iktisatçı ya da tarihçi olanlardan Marksizme ve siyasete ilgili okurlara, genç ve doyumsuz iktisat öğrencilerine kadar çok geniş bir yelpazenin yararlanarak, öğrenerek, düşünerek okuyacağı bir kitap.

Douglas Dowd, *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı/Eleştirel Bir Tarih,*
Çeviren Cihan Gerçek, Yordam Kitap, İstanbul, Mayıs 2008.

Coğrafyanın Sınırlarından "Sermayenin Sınırları"na

2012 ilkbaharında, birer ay arayla David Harvey'in dört kitabı Türkçeye kazandırıldı. *Marx'ın* Kapital*'i İçin Klavuz*, Mart'ta Bülent O. Doğan çevirisiyle Metis Yayınları tarafından; *Sermaye Muamması*, Nisan'da Sungur Savran çevirisiyle Sel Yayıncılık tarafından; *Sermayenin Sınırları* Utku Balaban çevirisiyle Mayıs'ta Tan Kitabevi tarafından; *Sermayenin Mekânları-Eleştirel Bir Coğrafya'ya Doğru* ise Başak Kıcır, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel çevirisiyle Haziran'da yine Sel Yayıncılık tarafından yayımlandı.

Sermayenin Sınırları 2007 tarihinde yazılmış, *Sermaye Muamması* 2010'da. Harvey'in Türkçeye çevrilmiş dört kitabı daha var: *Postmodernliğin Durumu* (Metis 1997); *Sosyal Adalet ve Şehir* (Metis 2003), *Umut Mekânları* (Metis 2008) ve *Yeni Emperyalizm* (Everest Kasım 2004).

Harvey Haziran başında Türkiye'ye geldi. İstanbul ve Ankara'da konferanslar verdi; söyleşiler yaptı. Gösterilen ilgi, yazılı ve görsel medyaya yansıdı.

David Harvey'in ve kitaplarının tekelci sponsorları, medyada pazarlamacıları yok. Harvey'in yarattığı ilgi, tümüyle duruşundan, Marksizme ikircimsiz ve derinden bağlı tutumunu araştırma ve emek yoğun bir üretimle birleştirebilmesinden, dönemin sorularına yaratıcı yanıtlar verebilmesinden geliyor. Harvey, son derece enerjik, çalışkan, alçak gönüllü, 77 yaşında bir akademisyen-aktivist. Öğrenci heyecanı ve çalışkanlığıyla *Kapital*'i anla-

mak, "sır"larını çözmek, Marx'ın teori ve tezlerini güncel kapitalizme uygulamak için çalışıyor. İçinden geçmekte olduğumuz krizden, bizi "sermayenin sınırlarının ötesine" taşıyacak antikapitalist bir çıkış için yollar öneriyor.

David Harvey akademik yaşamına coğrafya doktorasıyla adım atmış, ekonomik-toplumsal süreçlerin mekânla ilişkisi, kentler, kentsel deneyim, kentsel dönüşüm başlıklarında özgün çalışmalar yapmıştı. 1973'te yazdığı *Sosyal Adalet ve Şehir*'den sonraki 8 yılını *Kapital*'i yeniden okumaya, son 40 yılını, öğrencileriyle *Kapital* seminerleri yapmaya verdi.

Harvey, Marksist kapitalizm eleştirisine, emperyalizm teorisine mekân boyutunu kattı. Sermaye birikiminin, kapitalist üretimin eşitsiz gelişiminin coğrafyasını inceledi.

Sermayenin Sınırları, bu incelemeden çıkarak sermayenin kendi sınırlarını çizdiği tezine yöneldiği ilk kitabıdır. *Sermaye Muamması*'nda 2008'den bu yana derinleşerek süren kriz koşullarında bu sınırın güncel dışavurumlarını gösterdi.

Sermayenin sınırları

Sermayenin Sınırları, büyük boy, on üç bölümden oluşan 550 sayfalık bir kitap. İlk on bölümde, *Kapital* okumaları kılavuzluğunda meta, değer, sınıf ilişkileri; üretim-bölüşüm; artık değerin gerçekleşmesi; teknolojik değişim, emek süreci ve sermayenin değer kompozisyonu; kapitalist üretimin değişen organizasyonu; birikimin dinamikleri; aşırı birikim, devalüasyon ve "ilk aşama" kriz kuramı; sabit sermaye; para, kredi ve finans; finans kapital ve çelişkileri temaları işleniyor. Bu kısa tanıtma yazısında bu bölümlerin ana fikirlerini olsun özetlemek olanaklı değil. Bu durumda, en iyisi, kitabın özgün ve yaratıcı yönü, deyim yerindeyse "ruhu" üzerine izlenimler aktarmak, bunun için de merceğimizi rant kuramı; mekânsal düzenlemelerin üretimi; sermaye ve emeğin coğrafi hareketliliği; kapitalizmin mekân

ekonomisinde krizler başlıklı son üç bölüme odaklayarak oralardan esintiler sunmak.

Ancak bundan önce, *Sermayenin Sınırları*'na sunuş yazan Sinan T. Gülhan'ın öne çıkardığı kanımca önemli iki saptamaya ve David Harvey'in kitabın mimarisi ve sunuş yöntemiyle ilgili "giriş"teki açıklamalarına kısaca yer vermem gerekiyor.

Birincisi şu: Harvey, Marksizmin totaliter, totalize edici bir söylem ve yönteme sahip olduğu biçimindeki eleştiriye (daha doğrusu suçlama ve mahkûmiyet ilamına) son derece yalın, tümüyle katıldığım, karşı-taarruzcu bir yanıt veriyor: Kapitalist üretim biçiminden, çağdaş yaşamın meta ilişkilerinden daha totalize edici bir şey yoktur! Bu özlü yanıt, kanımca hedefi onikiden vuruyor.

İkincisi, Harvey'in *Sosyal Adalet ve Şehir*'de ortaya attığı, somut verilere dayanan, bugün kriz ve anti-kapitalist mücadele bağlamında önemi daha da artan saptaması şöyleydi: Coğrafi ve pozitivist teorilerin tersine, kentleşme ve kentsel dönüşüm süreçlerinde refah alt sınıflara ve yoksul kent bölgelerine yayılmamaktadır ve yayılmayacaktır! Bu saptama çok önemli. Harvey, daha sonraki yazı ve konuşmalarında, artık belirleyici önem kazanan kent merkezli antikapitalist-devrimci hareketlerin proleter karakterde olacağı öngörüsünü bu eksende geliştiriyor.

Harvey, kitabın girişinde amacını, karşılaştığı zorluğu ve yöntemini bu tür çalışmalara girişeceklere yol gösteren bir içtenlikle şöyle anlatıyor:

"Marksist bir perspektiften kentleşme sürecine dair bütünlüklü bir çalışma yapmaya karar kılmıştım. İşin içine derinlemesine girdikçe, değinmeye uğraştığım Marksçı kuramın bazı temel kavramlarının bir hayli güdük ve bazı durumlarda neredeyse tartışma dışı kaldığının farkına vardım…bu süreç içerisinde de Marxçı kuram içindeki birkaç 'boş kutucuğu' düzensiz de olsa doldurma işine koyuldum. Kısa zamanda proje hantal bir hal almaya başladı.

(…) Her şeyin her şeyle ilişkili olması Marx'ın düşünce yapısının hem erdemi hem de zorluğudur. Kuramın tüm diğer yönleri üzerinde eşzamanlı olarak çalışmadan, bir 'boş kutucuğun' üzerinde çalışmak da bu nedenle imkânsızdır.

(…) Bana düşen görev bu bağlamda, beni ilgilendiren konuları halledebilmek için Marx'ın *Kapital*'in üç cildindeki *Theories of Surplus Value*'nun üç kısmındaki ve *Grundrisse*'deki malzemenin üzerinde çalışmak istedim. Bunu, kuramı doğrudan tarihsel bağlamdan soyutlamadan yapmanın dışında bir yol yoktu.

(…) Başka bir açıdan, kuramı doğru ve kutsal bir şeymiş gibi değerlendirdiğim de düşünülmemeli. Kuram elbette, eleştirel değerlendirme, daha iyi ve kapsamlı kuramsal çalışmalar ve tarihî olaylar ile ve aynı şekilde birçok düzeltmelerden geçer.

(…) Genel amaç, diyalektik nitelikte olduğuna inandığım bir düşünce biçimi ile açıkça karmaşık olan mevcut konuyu, bu konunun izin verdiği ölçüde bir sadelikle birleştirmekti." (52-53)

Harvey'in nitelikli üretiminde, izlediği çalışma ve sunuş yönteminin önemli payı olduğu anlaşılıyor.

Rant kuramı ya da mekânın önemi

Marx kapitalizmde bir iş gereci olarak toprağın, toprak mülkiyetinden ve toprak sahibinden ayrışacağını öngörmüştü. Rant, kapitalizmin mekânsal organizasyonu için temel sunuyordu. Mübadele genel bir hal aldığında ve yetkinleştirildiğinde, metaların dolaşımı "zaman, yer ve bireylere dair tüm kısıtların" ötesine geçiyordu. Harvey, toprakta özel mülkiyet sahipliğinin, yerkürenin belli kimi bölümleri üzerinde özel kişilerin başkalarını dışlayıcı bir güce sahip olmaları anlamına geldiğini belirttikten sonra toprağın yeri, bereketi, üretim fiyatları, toprak mülkiyeti, rant biçimleri (tekelci, mutlak, diferansiyel rant) üzerinde duruyor.

Kapitalizmin tarihsel coğrafyasını şöyle betimliyor:

"Son derece çeşitli tarihsel deneyime sahip, inanılmaz çeşitlilikteki fiziki koşullarda yaşayan insanlar, bazen ikna yoluyla ve isteyerek, ama çoğu zaman da acımasız ve kaba güçlerin zorlamasıyla uluslararası işbölümü içinde karmaşık bir birliktelikte kaynaştırılmıştır… Fabrikalar ve tarlalar, okullar, kiliseler, alışveriş merkezleri ve parklar, yollar ve demiryolları, kapitalizmin emirlerine göre çıkmayan bir leke gibi ve geri dönülmez biçimde delik deşik edilmiş olan peyzajı bir arap saçına çevirirler. Öte yandan, bu fiziki dönüşüm eşit şekilde gerçekleşmemiştir. Üretken gücün devasa yoğunlaşmaları, göreli olarak boş bölgelerle bir zıtlık oluşturur. Bir yerdeki sıkışık faaliyet yoğunlaşmaları, bir başka yerdeki yayılan serbest gelişimle zıtlık içindedir. Bütün bunlar bir bütün olarak, bizim kapitalizmin 'eşitsiz coğrafi gelişimi' olarak adlandırdığımız süreci oluşturur."(454)

Emperyalizmin diyalektiği

Harvey, emekçinin özgürlüğünün pratikte nasıl "sermayenin özgürlüğüne" indirgendiğini, hareket yeteneğinin nasıl sınırlandırıldığını, kaçış yollarının hukuki kısıtlar ve başka düzeneklerle nasıl bloke edildiğini anımsatıyor.

Emek ve sermaye emeğin coğrafi hareketliliği üzerine çatışma ve uzlaşmalara girerler. Kâğıt üzerinde hem sermaye hem de emek hareket edebilme hakkına sahiptir; bu iki haktan hangisinin ağır basacağını ise güç ilişkileri belirlemektedir.

Geçmişten bugüne posta, telgraf, telefon, teleks, internet, kredi-paranın mekânda en hızlı biçimde hareket etmesine, dolaşmasına yardım eder. Ama burada bile kısıt vardır. Kredi-paraları da ancak devletlerin sağladığı kesin ve sıkı kurumsal düzenlemeler içinde hareket ederler.

Kriz süreçlerini anlamakta önemli bir nokta: Yeni sermayenin oluşturduğu istikrarsızlık ile eski yatırımlarla ilişkili durağanlık arasındaki gerilim, kapitalist üretimin coğrafyası içinde

her zaman vardır. Mekânsal düzenlemeler ve imar edilmiş çevrede sermayenin dolaşımı kriz oluşumunun etkin bir uğrağıdır.

Özetle, dolaşım ve mekânsal hareketliliğin farklılaşmış biçimleri, kapitalizmin kendi coğrafyasını, birikimin gereklerine göre biçimlendirmesini olanaklı kılar; ama aynı zamanda kriz olasılığını güçlendirir.

Marx'ın bir emperyalizm teorisi ortaya koymadığını belirten, Marx'tan sonra yapılan emperyalizm çalışmalarını Marx'ın teorik çerçevesine oturtmanın ise güç olduğu söyleyen Harvey, böylece emperyalizm teorisinin kendisince eksik kalmış bir yönüne dikkat çekmiş olur. Bir coğrafyadaki halkların başkaları tarafından sömürülmesinin mantığı sermayeye içkindir. Bölgesel ve ulusal düşmanlıkların sürmesinin ve sürekli olarak yeniden inşa edilmesinin maddi temeli eşitsiz coğrafi gelişmenin evrimleşen çerçevesidir. Tekelci süreçlerin, bir yandan üretim ve toplumsal bölüşümü ayrıştırırken, öte yandan "artık değerin coğrafi üretimini kendi coğrafi bölüşümünden koparması"(527) emperyalizmin bugün özellikle öne çıkarılması gereken bir özelliğidir.

Harvey'in özgün yaklaşımlarından biri, kriz oluşum teorisini "üç aşama"da incelemesidir. Birinci aşamada, kapitalizmin iç çelişkilerinin temel kaynağı ortaya konulur. İkinci aşamada, paraya ve finansa ilişkin düzenlemelerin mantığı gereği zamana ilişkin dinamikler ele alınır. Üçüncü aşamada ise, eşitsiz gelişme coğrafyası kriz teorisine entegre edilir.

Harvey emperyalizm ve kriz ilişkisinin mekânla bağlı yönünü şu cümleyle bağlıyor: "Kısacası, kapitalizmin çelişkilerini uzun vadede kontrol altında tutabilecek bir 'mekânsal tamir' yoktur."

Kitabın son sözü ise şöyle: "Kapitalizm o sınırlara zaten erişmişse, bize düşen sermayenin sınırlarının ötesine geçmenin yolunu bulmaktır" (25 Temmuz 2012).

David Harvey, *Sermayenin Sınırları*, Çeviri: Utku Balaban,
Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, Mayıs 2012.

Kapitalist "Uygarlığın" Karanlık Yüzü

Michael Mann, Los Angeles California Üniversitesi'nde sosyoloji profesörü. Başka kitapları yanında, *The Sources of Social Power* (*Toplumsal İktidarın Kaynakları*, Cambridge, 1986) ve *Fascists* (*Faşistler*, Cambidge, 2004) en çok bilinen çalışmaları. *Demokrasinin Karanlık Yüzü Etnik Temizliği Açıklamak*, Bülent O. Doğan çevirisiyle Haziran 2012'de İthaki Yayınları tarafından yayımlandı. Mann, "demokrasi" kavramı ile modern zamanlara, kapitalist uygarlığa gönderme yapıyor.

Mann, bu kitabında etnik-dinsel katliam ve soykırımları; Hindistan ve Endonezya'da kendi deyimiyle daha hafif, Kamboçya, Yugoslavya ve Ruanda'da daha şiddetli yaşanmış etnik temizlik olaylarını tek tek, zengin ve ayrıntılı tarih bilgisi eşliğinde inceliyor. Bununla kalmayıp, tüm bu olayların derindeki ortak nedenlerini, yasallıklarını ortaya çıkarmaya yönelik teorik önermeler geliştiriyor.

Etnik cinayetlerle ilgili 8 saptama-tez

Bu yazıda, bu geniş ve zengin kaynaktan, okuyucuya da önemli geleceğini düşündüğüm kimi kesitler aktaracağım. Kanımca, kitabın asıl önemi, "neden?" sorusuna verilen yanıtların irdelendiği genel ve sistematik 8 maddede toplanıyor.

Bir: Mann, yirminci yüzyılda 70 milyon insanın etnik çatışmalarda ölmüş olduğuna ilişkin veriden de yola çıkarak, cinai temizlik hareketlerinin "modern zamanların" ve "demokrasi"nin çocuğu olduğunu söylüyor.

İki: Toplumsal katmanlaşmanın ana biçimi olan sınıfın yerini etnisite aldığında etnik düşmanlıkların yükseldiğini belirtiyor.

Üç: Mann'a göre, cinai temizliğin tehlikeli evresi, iki etnik grubu temsil eden hareketlerin aynı toprakların tamamında ya da bir bölümünde kendi devletlerini kurmak istedikleri, bu isteği meşru ve gerçekleşebilir gördükleri zamandır.

Dört: İki alternatif senaryodan biri çözüldüğünde cinai temizlik eşiği gelmiş demektir.

Beş: Çatışma konusu topraklardaki egemen devletler, savaşa yol açan istikrarsız bir politik çevrede hizipleşmiş ve radikalleşmişse, genellikle sınır aşılmakta ve cinai temizlik suçunun ortamı oluşmaktadır.

Altı: Cinai temizlik, genellikle en başından amaçlanıp planlanmamakta, algılanan etnik tehdide karşı ilk tepkiler başarısız kaldıktan sonra geliştirilmektedir.

Yedi: Etnik temizlik hareketlerinde suç ortakları a) parti-devlet yöneticileri, b) militan paramiliter çeteler, c) bu hareketleri destekleyen, halkın çoğunluğu olmasa da belli bir halk kitlesidir.

Sekiz: Mann, son olarak, ruh sağlığıyla ilgili sorunları olmayan, sıradan, normal insanların toplumsal yapılar tarafından cinai etnik temizliğin failleri haline getirildiğini belirtiyor.

"Bildik" kavramlara ufuk açıcı yeni tanımlar

Mann şöyle yazıyor:

"Etnik yapı nesnel değildir… Etnik gruplar, normal olarak ortak kültürü ve ortak soyu paylaşan gruplar olarak tanımlanır. Ama kültür muğlak bir şeydir ve soy genellikle kurmacadır…

Kabile ya da soydan (bunlara mikro-etnik diyeceğim) büyük her grup için kan bağı efsaneden ibarettir… Burada ele alınan etnik çatışmaların hiçbiri doğal ya da ilk çağdan kalma değildir. Hem bu etnik yapılar, hem de çatışmalar toplumsal olarak yaratılmıştır."(13-14)

Böylece, insanın insana yaptığı zulüm ve eziyet, insanın özündeki "kötü"lükle, kıyıcılıkla değil, toplumsal nedenlerle açıklanarak soruna doğru bir başlangıç yapılmış oluyor.

Mann, ABD ya da Avustralya'daki beyaz göçmen grupların önceki etnik kimliklerini kaybederek Amerikalı ve Avustralyalı haline gelmelerini, "yumuşak ve zararsız" etnik asimilasyon biçimleri olarak değerlendiriyor.

Mann, özel amaç güdülmese bile, sömürgecilerin yerli halkları, salgın hastalıklar, ölümcül çalışma koşulları gibi yollardan yok etmelerine *etnik kırım* diyor. Kısmi etnik temizlik biçimlerinden biri "ya hidayete, doğru yola gel, ya öl" dayatmasıyla girişilen toplu katliamlardır.

Mann, kitabın odaklandığı alanı, etnik temizliğin en dramatik biçimi *cinai etnik temizlik* olarak belirliyor. Birleşmiş Milletler'in "etnik, ulusal ya da dinî bir grubu yok etmeye yönelik bir suç" biçimindeki soykırım tanımını "hem çok fazla, hem de çok az şey" içerdiği için sorunlu bularak, şunları söylüyor: "Soykırım kasıtlıdır, tüm bir grubu sadece fiziksel olarak değil, kültürel olarak da (kiliselerini, kütüphanelerini, müzelerini, sokak isimlerini yok ederek) imha amacını taşır."(22)

Şiddetin insan kaynakları

Mann, "Etnik gruplar niçin birbirinden nefret eder?" sorusuna, doğrudan Yahudilere yönelen düşmanlık gibi istisnaları olmakla birlikte, etnik düşmanlığın bir tarihsel tekerrürden ziyade "modern bir etnik tırmanış"ın sonucu olduğu yanıtını veriyor.

İlginç bir soru daha soruyor: "Suçlu olan milliyetçi kitleler mi, yoksa otoriter elitler midir?" Mann, bir ulusu toptan suçlayan, kimi ulusların tarihsel ve kültürel doğaları nedeniyle başka halkları katletmeye yatkın olduklarını savlayan görüşlere şu yanıtı veriyor: "Bu görüşleri milliyetçi sayıyorum, çünkü milletin tekil bir aktör olduğunu öne sürenler milliyetçidir… Bir bütün olarak milletler ya da etnik gruplar asla toplu hareket etmez. Suçlular bazı Almanlar, bazı Sırplar, bazı Hutulardır…"(25)

Çok daha ilginci, Mann'ın, etnik temizlik faili devletleri otoriter-demokratik olarak ayırarak, suçlu rejimlerin seçimle iktidara gelenler arasından değil, otoriter yollardan iktidara gelenler arasından çıktığını iddia eden görüşlere sakınımlı yaklaşmasıdır. Bir "ideal" olarak benimsediği demokrasinin, özellikle bir etnik grubun çoğunlukta olduğu ülkelerde, çoğunluğun azınlık üzerinde tiranlık kurmasına açık olduğunun altını çiziyor. Bu konuda Mann'ın verdiği örnekler, 2012 Türkiye'sindeki uygulamaları çağrıştırıyor.

Etnik temizlik suçlularının güdüleri konusunda ise şunları söylüyor: "[G]eniş bir potansiyel katil yelpazemiz var -ideolojik, bağnaz, şiddet düşkünü, korktuğu için öldüren, kariyerist, maddiyatçı, disiplinli, yoldaşlarına bağlı ve bürokrat." Sıradan insanlardaki bu güdüleri oluşturan ve harekete geçiren ise Mann'a göre "toplumsal yapılar"dır.

Mann, toplumsal yapı ya da iktidarın dört kaynağı olduğunu yazıyor. Toplumun değerlerini, normlarını, ritüellerini harekete geçiren *ideolojik iktidar* birincisidir. Maddi çıkarların önemli rolünden çıkarak, tüm temizlik olaylarının bir ekonomi politiği olduğunu; dolayısıyla *ekonomik iktidarın* ikinci kaynağı oluşturduğunu saptıyor. Toplumsal olarak örgütlenmiş, yoğunlaştırılmış ölümcül şiddet düzeneği olan *askerî iktidar* ise, yalnız yasal kolluk güçlerinden değil, devletin "özel kuvvetler"inden/gizli yapılarından, ya da devlet dışı paramiliter örgütlerden oluşmaktadır. Toplumsal hayatın merkezi, ulus-devlet toprakları üze-

rindeki düzenlemesi olan *siyasal iktidar* ise Mann'a göre, "rakip siyasal egemenlik iddiaları" yüzünden şiddet tırmanışının en önemli alanıdır.

Bu satırları okurken, insan, bu topraklarda 30 yıldır yaşananlarla, Mann'ın çözümlemeleri arasında ilişki kuramadan edemiyor. Mann'ın çözümleme gücü, yazının başında da belirttiğim gibi, benzer durumlar arasındaki, genelleştirilebilecek olgu ve işleyişleri ortaya koymasından geliyor.

"Ermeni Tehciri" ve sonrası…

Yazının bundan sonrasında, kitabın iki bölümünde işlenen Mann'ın "Ermenistan" konusundaki yaklaşımını özetlemeye çalışacağım.

Mann'ın başlangıç saptaması önemli: "Cinayetlerin hemen hepsi Boğaz'ın öte yakasında, Asya'da işlenmiş olmasına rağmen bu soykırım Avrupa'da doğdu."(130)

Bu saptamayı şu önemli uyarı izliyor: "Cinai temizliğe, bilhassa soykırıma dair açıklamaların çoğu fazlasıyla organize ve önceden planlanmış açıklamalardır. Sıklıkla ilk dönemdeki olaylar, ilk dönemdeki kararlar bilinen korkunç sondan geriye doğru okunur. Bu okuma yüzünden olayların karmaşıklığını ve koşullarla ilişkisini gözden kaçırmamız mümkündür."(131)

Mann, eleştirdiği yanlışa düşmemek için "Balkanlar'daki arka plandan" başlıyor. Başka bir kaynağa dayanarak, 1821 ile 1922 arasında yaklaşık 5.5 milyon Müslüman'ın Avrupa'dan atılmış, 5 milyon Müslümanın da ya kaçarken öldürülmüş, ya da açlık ve hastalıktan ölmüş olduğunu yazıyor. (132) "1912-13'teki son Balkan savaşlarında Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın fethettiği topraklarda Müslümanların yüzde 62'si yok olmuştur" diyor ve ekliyor: "Osmanlı İmparatorluğu –diğer tarihsel imparatorluklar gibi– tebaasının ölü değil itaatkâr olmasını istiyordu." (133)

Önemli başka bir saptama: "1914'e gelindiğinde, Osmanlı toprakları da çok-etnisiteli olma niteliğini bir ölçüde yitirmiş, geçmişe nazaran daha tek dinli hale gelmişti. 1820'de Müslümanların oranı yüzde 60'ken, 1914'te yüzde 80'in üzerindeydi."(133)

Özlü bir saptama daha: 1915 öncesinde Ermeniler kıyımlara uğramıştı ve şimdi de bir devlet olarak Türkiye'nin varlığı tehlikedeydi. Ermenilerin dış güçlerle işbirliği İttihat ve Terakki yönetimini ciddi biçimde rahatsız ediyordu.

1910-14 dönemi Jön Türklerin, gerekirse kuvvete ve askerî yollara başvurarak Türkleştirme ya da "Osmanlılaştırma" isteğinin yükseldiği yıllardı. Radikallerin aklında daha ziyade zorla asimilasyon, seçmeci baskı ve sınırlı tehcirin bir bileşimi varmış gibi görünüyor, Doğu Anadolu'daki Ermeniler, imparatorluğu kurtaracağı umulan Turancı milliyetçilik projesini engelliyordu. (153)

1915 Ocak'ında, Enver Paşa'nın Üçüncü Ordusu Kafkasya'da kesin bir yenilgi yaşadı ve 90 askerin 60 bini telef oldu. 150 bin Rus Ermeni'si çarın ordusunda gönüllü savaşmıştı. Çok az sayıdaki Osmanlı Ermeni'si de (2000'den 15.000'e kadar farklı rakamlar veriliyor) sınırı geçerek Ruslara katılmıştı.

Mann, 1915 olaylarını Ermeni soykırımı olarak niteliyor. Ancak ekliyor: "Olayların hızla şiddetlenerek soykırıma dönüşmesine rağmen, çok iyi planlanmış bir soykırıma benzemiyor. Evet, bu bir soykırımdı, ama çok alelacele gerçekleştirilmiş ve başlangıçta düzensiz bir soykırımdı."(169)

Mann, Almanların ve Avusturyalıların olayların gelişmesinde "daha doğrudan" bir sorumluluğu olduğunu belirtmekle birlikte, kanımca bu sorumluluğu hakkıyla ortaya koymuyor. Oysa, en az bilinen, ancak sonuç üzerinde birinci dereceden etkili olan gerçek Alman "katkı"sıdır.

Alman emperyalizminin oynadığı birinci dereceden rolü güçlü kanıtları ve ayrıntılarıyla öğrenmek isteyenlerin ise baş-

ka bir kaynağa başvurması gerekiyor. Hüseyin Hasançebi, 2010 Ağustos'unda Pencere Yayınları tarafından yayımlanan *Osmanlı Ermeni Olayı Sahne-i Fecai* başlıklı kitabında "Ermeni Tehciri" kararının Alman devleti tarafından alınıp, Osmanlı hükümeti tarafından onaylandığını, bu olayda Osmanlı devletinin asla masum olmadığını ama Alman devletinin de suça ortak olduğu savlarını belgelere dayanarak işliyor.

Mann'ın kitabı her türden kitlesel katliam, soykırım, etnik temizlik ve toplu cinayetlerin tarihsel, toplumsal nedenleri, güdüleri ve uygulamaları hakkında düşünmek, öğrenmek isteyenler için, son derece yararlı ve zengin bir kaynak.

Michael Mann, *Demokrasinin Karanlık Yüzü Etnik Temizliği Açıklamak*, Çeviren: Bülent O. Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul, Haziran 2012.

Bu Defaki Krize Soldan Bakış

Socialist Register, çok sayıda yazarın katkısıyla, yılda bir kez çıkan sosyalist bir dergi. Yordam Kitap, 2009'dan bu yana *Socialist Register*'ın Türkçe çevirisini yayımlıyor. 2013 Ekim ayında okuyucuya sunulan *Ekonomik Kriz ve Sol, Bu Defaki Kriz* başlıklı bir önceki kitabın devamı niteliğinde.

2008'de ABD'de patlayıp dalga dalga tüm dünyaya yayılan büyük krizin neresindeyiz? Kapitalistler, krizle baş etmek, fırsata dönüştürmek için hangi yöntem ve araçlara başvuruyorlar? Krizin ekonomik, ekolojik, kültürel, siyasal boyutları nelerdir? Bu kriz farklı coğrafyalarda, farklı sektörlerde nasıl yaşanıyor? Kriz koşullarında sol/sosyalist bir stratejinin kalkış noktaları neler olabilir? Bu sorular üzerine düşünenler için *Ekonomik Kriz ve Sol* derlemesi iyi bir başvuru kaynağı.

Ekonomik Kriz ve Sol'da, Latin Amerika'dan Ortadoğu'ya, Çin'den Avrupa'ya geniş bir coğrafyada, krizin değişik dışavurumları ele alınıyor. Kitapta, Amerikan otomotiv sanayisinde emek-sermaye ilişkilerinin yeniden yapılanması, ABD'de yeni yoksullar hukuku, Doğu Avrupa ve Çin'in kendine özgü koşulları gibi spesifik konulu yazıların yanı sıra yeni sermaye birikim yol ve yöntemlerini, yeni sınıf konumlarını çözümleyen yazılar yer alıyor.

"Zayıf halka" artık Avrupa mı?

"Avro Bölgesi'nde Kriz ve Sol Stratejiler Sempozyumu" bölümünde Yunanistan'ı iflasa götüren, krizi "devletlerin iflasına" taşıyan sürecin iç mantığı, Avrupa'daki kriz dinamikleri inceleniyor. Dış ticaret fazlası veren Almanya, Hollanda ve Avusturya'nın bir uçta, ticaret ve bütçe açıkları sürekli büyüyen Portekiz, İtalya, Yunanistan ve İspanya'nın öteki uçta yer aldığı yarılmanın yol açtığı gelişmeler yorumlanıyor. Michel Husson ve Costas Lapavitsas, para birliği nedeniyle devalüasyon olanağının ortadan kalktığı koşullarda ülkeler arasında rekabet gücüne ve dengesizliklere müdahalede tek araç olarak emek gücü fiyatının kaldığını yazıyorlar. Bu bölümdeki makalelerde, düzeneğin işleyişi şöyle özetleniyor: Merkez bankaları, özel bankalara çok düşük faiz oranlarıyla kredi açıyor; bu krediler daha yüksek faizlerle hükümetlere borç olarak veriliyor; aradaki fark krediyi verenlerin cebine iniyor. Sonra, özel sektör borçları ülke borcuna dönüşüyor. Yunanistan örneğinde olduğu gibi ülkeler iflas ediyor. Ödeyememe durumunda gündeme gelen "kurtarma" programları aslında ülke borçlarının alacaklısı durumundaki Alman, Fransız, Britanya ve Amerikan bankalarının kurtarılması anlamına geliyor. Arkasından bu ülkelere, daha doğrusu bu ülkelerin emekçilerine "kemerleri sıkma" dayatılıyor. Başta Almanya, bu durumdan kısa vadede kazanç sağlayanları ise, Avrupa ihracatında ortaya çıkan kayıpları başka pazarlarda dengelemek olanaklı olmadığı için yeni bir resesyon tehlikesi bekliyor. Kısacası, Avrupa "yapısal" denebilecek bir döngü içinde.

"Ne Yapmalı?" sorusunun yanıtı ise kolay değil. Michel Husson'a göre, "Sosyalistler olarak ihtiyaç duyduğumuz şey, içinde bulunduğumuz ortamda en uygun radikallik düzeyini bir şekilde belirlemektir." Buradan çıkarak krize verilecek yanıtın üç temel maddesini, "gelir dağılımında köktenci bir değişim", "çalışma saatlerinin büyük ölçüde kısaltılması" ve "işe

reel Avrupa'dan başlayarak, kapitalist dünya düzeninden kopuş" olarak özetliyor.

Çin lokomotifi bu katarı çekebilir mi?

Ho-Fung Hung, "Çinomani: Küresel Kriz ve Çin" makalesinde, Çin mucizesini olanaklı kılan iki şeyin, eyalet yönetimlerinin yerel ölçekte ekonomik büyümeyi istikrarlı biçimde destekleme gücü ve parti-devletin emekçilerden gelen talepleri bastırma yeteneği olduğunu, bu iki sürecin ülkenin devasa coğrafi ve demografik yapısı nedeniyle, Çin'i küresel sermaye birikiminin en dinamik merkezi haline getirdiğini belirtiyor. Madalyonun öteki yüzünde ise, yatırım aşırılığıyla el ele giden ucuz ücret siyasetinin yurt içi tüketimi sınırlandırması, ademimerkeziyetçiliğin yol açtığı "tek ülke otuz iki ekonomi" dengesizliği, Çin'in tüm ihracatının yüzde 30'dan fazlasının Amerikan tüketicilerine bağlı olması, Amerikan borç tahvilleri piyasası dışında Çin'in devasa boyutlardaki rezervlerini soğurabilecek derinlikte likidite barındıran başka bir mecranın yokluğu (dolar kapanı) türünden olgu ve çelişkiler var. Hung şu sonuca varıyor: "Çin, asla pek çoklarının algıladığı gibi Amerika'nın liderlik ettiği dünya ekonomik düzenine alternatif teşkil edecek, bağımsız bir ekonomi lokomotifi olmadı. Tersine, Çin de son küresel krize yol açan dev Amerikan finans balonunu oluşturan parçalardan biriydi. Tıpkı, ABD'nin kendisi gibi, Çin hükümetinin krize karşı verdiği tepki de … küresel ekonomideki 'statükoyu sürdürme' yönündeydi."

Kentsel dönüşüm ve metalaştırma

Ekonomik Kriz ve Sol'da yer alan iki makalede ise, esas nedeni kâr oranlarının düşmesi olan büyük kriz karşısında, kapitalizmin üretim/tüketim ve istihdamı canlandırmak için başvurduğu yeni birikim yöntemleri ile ilgili teorik, çözümlemeler yer

alıyor. Bu başlıktaki iki makale özellikle dikkatle incelenmeyi hak ediyor.

Bunların ilkinde David Harvey, krizin kentlerdeki köklerini, inşaat konut sektörünün ve kent olgusunun kapitalist genişletilmiş yeniden üretim alanında yarattığı olanakları ayrıntılarıyla, somut verilerle, Amerika ve Çin örnekleriyle inceliyor.

Daha önemlisi, Harvey kent inşasında ve yaşamında giderek önemli roller oynayan "yeni" kent proletaryası konusunda yeni sözler söylüyor. Harvey'e göre, başta inşaat işçileri olmak üzere kenti inşa edenler, yeni dönemin önemli emek gücü kaynağını oluşturuyorlar.

"… Demiri topraktan çıkartanlarla, çelikten köprüler yapanlar, bu köprülerden geçen kamyonlarla metaları fabrikalara ve evlere taşıyanlar arasında kesintisiz bağlantı bulunmakta. Ayrıca, bakıcılar, öğretmenler, kanalizasyon ve metro onarım işçileri, tesisatçılar, elektrikçiler, hastane çalışanları, otobüs ve taksi şöförleri, restoran emekçileri, eğlence sektörü işçileri, banka memurları ve kent yöneticileri…" bu yeni kent proletaryasını oluşturuyorlar.

"Kamu Hizmetlerinin Metalaştırılması Yoluyla Yeni Sermaye Birikimi" başlıklı öteki makale ise Ursula Huws'a ait.

Ursula Huws, yazısının ana fikrini şöyle özetliyor: "Bu yazı, 2008'in uluslararası sermaye açısından bir dönüm noktasına işaret ettiğini, finansal krizin, yeni bir birikim aşamasına geçme yolunda kapitalizme benzersiz bir fırsat sunduğunu öne sürüyor. Bu yeni birikim aşamasının temellerini bir yanda 'birincil ilkel birikim' şeklinde adlandırabileceğimiz (doğal kaynaklardan veya parasal ekonominin dışında yürütülen etkinliklerden yeni metaların elde edilmesi), bir yanda da kamu hizmetlerinin metalaştırılması oluşturmakta. 'İkincil ilkel birikim' ifadesini hak eden bu metalaştırma sürecinde, şimdiye kadar bedel karşılığında, ama temelde kullanım değeri için yürütülmüş etkinlikler (eğitim, sağlık hizmetleri vb) kâr için ticareti yapılabilecek

ve sermaye tarafından gasp edilebilecek biçimde tektipleştiriliyor. Böylece kullanım değeri de değişim değerine dönüşüveriyor. Birikimin bu ikincil biçimi, yaşamın henüz yabancılaşmamış unsurları ile doğayı ya da ücretsiz aile içi emeği iç etmekle yetinmiyor, işçilerin geçmişte yürüttüğü mücadelelerde elde edilmiş, artık değerin halka yönelik kamu hizmetleri şeklinde yeniden bölüşümünü sağlayan sonuçların da üzerinde yatıyor. Dolayısıyla, bir bir *elinden alma* anlamı taşıyor ve işçi sınıfının yaşamı üzerinde çeşitli olumsuz etkilere yol açıyor."

Huws'un işçi sınıfına önerisi ise şöyle: "…gelecek birikim dalgasında herhangi bir kazanım elde etmek istiyorsa, işçi sınıfı yeni örgütlenme biçimlerine muhtaçtır: Küresel ölçekte örgütlenen patronlar karşısında, küresel proletaryanın ortak çıkarlarını kavrayabilen örgütlenme biçimleri gerekir."

Daha fazlası için kitabın tamamını okumak gerekiyor.

Ekonomik Kriz ve Sol, *Socialist Register 2012*,
Hazırlayanlar: Leo Panitch-Greg Albo-Vivek Chibber,
Çeviren: Umut Haskan, Yordam Kitap, İstanbul, Ekim 2013

MARKSİZM VE SOSYALİZM

Marksizmin Doğuşu

Son zamanlarda Marx ve Marksizmle ilgili çok sayıda kitap yayımlandı. Ellen Meiksins Wood'un Kalkedon Yayınları'ndan çıkan *Marx'a Dönüş*'ü (2007); Denis Collin'in *Marx'ı Anlamak*'ı (Versus, 2008); Yusuf Zamir'in *Marks Gerçekte Ne Dedi*'si (Alev Yayınları, 2009) Alex Callinicos'un *Marx'ın Devrimci Fikirleri* (Antikapitalist, Aralık 2009), E.H. Carr'ın *Karl Marx*'ı (İletişim 2010) bunlar içinden edinip okuduklarım. Mehmet İnanç Turan'ın Kalkedon'dan çıkan *Marksizmin Doğuşu* (2010) saydıklarımdan ibaret olmayan liste içinde yer alan ikinci "yerli", Türkçe yazılmış kitap.

Bu kitapların yayımlanması kapitalizmin yapısal krizinin bir uygarlık krizi biçimine büründüğü koşullarda Marksizmin yeniden merak ve ilgi uyandırdığını gösteriyor. Bu, söz konusu kitapların bu gereksinime ne ölçü ve doğrultuda yanıt verdiğinden bağımsız olarak son derece önemli bir işarettir. Dünyayı değiştirmek için mücadele edenlerde Marx'a, Marksizme doğru güçlü bir yeniden yöneliş var.

Marksizmin ve onu izleyenlerin ise başkaları yanında üç önemli sorunla karşı karşıya olduklarını görüyoruz. Birincisi, Marx ve Engels'in yazdıklarının gün yüzüne çıkmasındaki gecikmedir. İkincisi, sonradan Marksizm adına yazılan pratiklerle özgün Marksizm arasında oluşan açıdır. Başlı başına bir konudur. Üçüncüsü, daha bize özgü bir sorun: Marksizmle geç tanışıp hızlı bağlanan bir toprağın ve ortamın çocukları olarak

Marksist metinleri somut tarihsel bağlamlarından, yazılış amaç ve saiklerinden, düşünsel evrimlerinden kopuk alıntılar yığını olarak algılayıp kullanma "geleneğimiz"dir.

Marksizmin kimi çok önemli eserleri ölümlerinden çok sonra ortaya çıktı. *1844 Ekonomi ve Felsefe Elyazmaları* ilk kez 1929'da Rusça yayımlandı. Almanca orijinali 1932'de basıldı.

1845-1846 yıllarında yazılan *Alman İdeolojisi*'nin sadece ikinci cildinin dördüncü bölümü ertesi yıl yayımlandı. Engels'in ölümünden sonra "tereke"yi devralan Alman Sosyal Demokrat Partisi bu eseri 37 yıl boyunca parça parça yayımladı. *Alman İdeolojisi*'nin en önemli bölümü olan *Feuerbach* ilk kez yine Rusça olarak 1924'te gün yüzüne çıktı. Tamamı 1932'de basıldı. Marx, yedi defterden oluşan *Grundrisse*'yi 1857 Ağustos'u ile 1858 Mart'ı arasında yazdı. Marx'ın tüm elyazmalarını elinde tutan Kautsky, yalnızca giriş bölümünü, *Einletung*'u 1903'te (*Neue Zeit*, XXI, 1) yayımladı. *Kapital*'in anahtarı olan, hazırlık notları olarak yazıldığı için daha "özgür" ve *Kapital*'in kendisinden daha siyasal ve coşkulu bir anlatımı olan bu çalışma ilk kez, o da akademisyenler için sınırlı sayıda, 1939'da Rusça basıldı. Genel okuyucu için ilk genel baskısı 1953'te Almanca olarak yayımlandı. 1958'de ilk Fransızca baskısı yapıldı. İngilizceye 1973'te çevrildi. İlk Türkçe çevirisi 1979'da okuyucuya ulaştı. Düşünün, Lenin *1844 El Yazmaları*'nı, *Alman İdeolojisi*'ni, *Grundrisse*'yi okuyamadı.

Mehmet İnanç Turan, 526 sayfalık *Marksizmin Doğuşu*'nu Marx ve Engels'in 1841'den 1850'ye dek yazdıklarının titiz incelenmesine ayırmış. Bu yazıları teker teker ele alıyor. Hangi ortamda, hangi sorunlara yanıt bulmak amacıyla yazıldıklarını, taraf oldukları polemikleri, etkilendikleri düşünceleri, düşünsel oluşumlarındaki süreklilik ve kopuşları aydınlatıyor. Marksizmi ve Marx'ı "genç" ve "olgun" türünden ayrımlara tabi tutmayan, düşünce silsilesinin bütünselliğini gözeten, öte yandan metinlere dokunulmaz kutsallıklar da atfetmeyen eleştirel bir tutumla

Marksizmin oluşum ve doğuş döneminin eksiklik ve zaaflarını da ele alıyor. Metnin akışını ve düşüncelerin oluşum seyrini bozmayan araya girmelerle Marx ve Engels'in sonradan geliştirip değiştirdikleri düşüncelere işaret ederek okuyucuyu daha sonraki okumalara hazırlıyor. Bu yönüyle kitap, hem baştan sona okunmaya hem de bir çeşit başvuru kaynağı olarak kullanılmaya uygun bir özellik taşıyor.

Marksizmin Doğuşu 1848 Devrimleri ile ilgili olarak yazılan ve "Fransız Üçlemesi"nin birinci kitabı olarak bilinen, 1895'te Engels tarafından Fransa'da Sınıf Mücadeleleri ismiyle yayımlanan yazıların değerlendirilmesiyle bitiyor.

Mehmet İnanç Turan Marx'ın 1848-1850 döneminden çıkardığı derslere işaret ediyor. Şunları yazıyor:

"Marx, ilk üç makalede 1848-1850 devrim dönemini değerlendirerek proletarya açısından sonuçlar çıkarır:

- Devrimler bunalım döneminin çocuklarıdır.
- Burjuva cumhuriyetleri burjuvazinin iktidarıdır.
- Toplumsal devrim bir ülkenin sınırları içinde (örneğin Fransa'da) tamamlanamaz.
- Sınıfları kaldırmak için proletarya diktatörlüğü zorunludur." (s.515)

Marksizmin Doğuşu şu sözlerle bitiyor: "Marksizmin ilk ışıklarının ne kadar önemli olduğunu anlamak için şu gözleri kör edilmiş dünyaya bakmak yeter. Karanlıkta yaşayan dünyanın gözlerini iyileştirmeye, onu 'insanlığı' görür hale getirmeye Marksizmin ilk ışıkları bile yeter."

Gerçekten de öyle. Bu köhnemiş dünyaya hâlâ taze ve gür bir ışık gerekiyor.

Mehmet İnanç Turan, *Marksizmin Doğuşu*,
Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2010

"Diyalektik Soruşturmalar"

Amerikalı Marksist siyaset bilimci Bertell Ollman'ın Türkçedeki ilk kitabı *Diyalektiğin Dansı* 2006 Ekim'inde Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştı. Geçtiğimiz ay, yine Yordam Kitap'tan Ollman'ın *Diyalelektik Soruşturmalar*'ı çıktı.

Diyalektik Soruşturmalar, Ollman'ın 1968 ile 2005 yılları arasında yazdığı yazılardan oluşuyor. Bu yazılar, "siyaset", "ideoloji", "sınıf" ve "kültür" başlıklı dört kısımda toplanmış.

Ollman, bu genel başlıkların yarattığı ilk izlenimin tersine, ele alıp işlediği tüm konularda düşündürücü, ufuk açıcı sorular soruyor; bilinen, kabul gören söz kalıplarını sorguluyor; soruşturuyor. Kısacası, eleştiriyor ve yeni sözler söylüyor.

"Siyaset bilimi?"

Ollman, "siyaset" bölümüne, kendisinin de mensubu olduğu siyaset bilimini ve bilimcilerini eleştirerek başlıyor: "Siyaset bilimi kapitalizm üzerinde çalışmaz." (s.25) "…siyaset bilimi analizlerinde kapitalizm yok sayılır." (s.26) Siyaseti ve devleti kapitalizmi yok sayarak incelemeye çalışmanın, bugün demokrasinin önündeki en büyük engel kapitalizm olduğu için bu bilimi temelsiz bıraktığını ortaya koyuyor.

Ollman, Japon devleti ve siyaseti üzerinden Asyatik toplumların kapitalizme eklemlenme süreçlerinde "devlet sınıfları"nın

ya da "bürokrasi"nin oynadığı özgün rolü anlamamıza yardım edecek çözümlemeler geliştiriyor. Hükümetlerin zayıf olduğu ve sıklıkla değiştiği Japonya'da, canla başla artık değerin büyümesine yönelik çalıştıkları için "kapitalist bürokratlar" dediği yüksek devlet bürokratlarının hem hükümete, hem iş dünyasına hâkim olduğunu, Japon devletinin ve kapitalizminin meşruluğunu "tarafsız" görünmeyi başaran bu katmanın sağladığını belirtiyor.

Ütopya, toplumsal cinsellik

Diyalektik Soruşturmalar'da "ütopyacı tahayyül" ile Marksist eleştiri arasındaki ilişki değişik bir açıdan ele alınıyor. Ollman, Marksist eleştirinin ütopyaların içeriğine değil, düşlenen dünyaya ulaşma yöntemlerine, "spekülatif tarz"a yöneldiğini, Marksizmin ütopyacılardan en önemli farkının, komünizmin bugünkü dünyanın içindeki potansiyel varlığı düşüncesi olduğunu vurguluyor.

Ollman, "Toplumsal ve Cinsel devrim: Marx'tan Reich'a, Reich'tan Marx'a" başlığı altında, 1927-1936 arası dönemde Marksist ve komünist olan Wilhelm Reich'ın, 1957'de bir Amerikan hapishanesinde ölümüne dek olan trajik serüvenini anlatırken, görüşlerini ve Marksizmle, Marx'la düşünsel-siyasal ilişkisini de irdeliyor. Şunları yazıyor:

"…kapitalizmdeki yaşamın sadece bizim bilincinde olduğumuz inançlarda, fikirlerde değil aynı zamanda bunlarla ilişkili bilinçaltı tutumlarda, karakter yapımızdan çıkma tüm kendiliğinden reaksiyonlarda payı vardır. Reich'ın, Marx'ın ideoloji nosyonuna psikolojik bir boyut eklediği söylenebilir: Yalnızca fikirler değil duygular da toplumsal belirlenimlidir. Oluşumlarında pay sahibi olan ekonomik koşulları sağlamlaştırmaya katkıda bulunmak suretiyle bu duygular ve fikirler hâkim sınıfın çıkarlarına eşit derecede hizmet eder." (s.159)

Sınav dediğin…

Kitabın farklı bölümlerinde kapitalizm-akademi ve kapitalizm-eğitim ilişkilerinin ve özel olarak da sınav sisteminin bilimsel-derin, aynı zamanda somut/ayrıntılı eleştirisi var. "Bu kadar sınav neden? Marksist bir yanıt" başlıklı bölümü tüm öğrencilerin mutlaka okumaları gerekiyor. Okuduklarında, yaşadıklarının teorik anlamını daha iyi kavrayacakları, biraz da eğlenecekleri kesindir. Ollman 8 sınav "mit"ini anlattıktan sonra, "Peki, bu kadar çok sınava girmek, bu sınavlara hazırlanmak için harcanan onca saat ve duyulan onca kaygı ve sonra da elde edilen yetersiz notlar karşısında hissedilen utanç duygusu öğrencilere ne öğretmektedir?" diye soruyor ve 16 maddelik bir yanıt listesi sıralıyor. Burada, yalnızca 6. ve 8. maddedekileri aktarıyorum: "6. Sınavlarda verilebilecek sayısız çeşitlilikteki cevabı, A, B, C, D ve F gibi seçeneklerin içerisine sıkıştırmaya çalışan öğrenciler, insanların ve aynı zamanda şeylerin tektipleştirilmesine ve daha sonra kimliklerinin önemli bir parçası olacak kişiliksizleştirilmiş iş kategorilerine daha alışkın hale gelebilirler."; "8. Öğretmenler sınavlarda sorulan soruların doğru cevaplarını bilen konumda olduğundan, öğrenciler iş ve siyaset gibi diğer hiyerarşik alanlarda üstte olanların da kendilerinden daha fazla şey bildiğini varsayma eğiliminde olurlar." (s.275)

Sınıf, sınıf mücadelesi, sınıf bilinci

Diyalektik Soruşturmalar'ın yeni soru ve bakış açıları bakımından en zengin kısmı "Sınıf" başlığını taşıyor. Ollman, sınıf tanımı, sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci sorunlarını iç içe geçmiş halkalar gibi, birbirleriyle ilişki ve etkileşimleri içinde irdeliyor. Marx'taki esas olarak ikili (burjuvazi-proletarya) ama kimi zaman da çoklu (burjuvazi, proletarya, toprak sahipleri, küçük burjuvazi, hatta "ideolojik" sınıflar vb.) sınıflar çözümlemesinin nedenleri ve mantığı üzerinde duruyor. Şöyle açıklıyor: "Marx'ın

sınıf ölçütleri çoğuldur. O, toplumu çeşitli biçimlerde parçalara ayırır ve bunlara 'sınıf' der." (s.203) Sınıfları, incelediği, odaklandığı toplumsal gruba göre değişik ölçütlerle değerlendirir. Marx'taki çoklu sınıf ayırımının bir başka nedeni, Ollman'a göre toprak sahipleri, küçük burjuvazi gibi "geçiş halindeki sınıflar"dır.

Ollman, bilinç sorununa, bireysel işçinin bilinciyle sınıf bilincinin aynı şey olmadığını söyleyerek giriş yapıyor. "Sınıf bilinci, 'bir tür grup düşünüşü'dür" diyor. (s.230) Sınıf bilincine, sınıfı ve sınıf çıkarlarını tanımlayarak yaklaşmanın doğru olacağını, sınıf bilincinin esnek ve değişen bir şey, sınıfın evrim içindeki bir niteliği olduğunu ekliyor.

Kanadalı-Amerikalı psikolog Bill Livant'ın gerçekten yaratıcı sınıf mücadelesi tanımını şu sözlerle aktarıyor: "Sınıf mücadelesi, hem sağdan hem de soldan pek çok yorumcunun belirttiğinin aksine öznel ve bilinçli olarak seçilen bir sınıf davranışı değildir. Daha ziyade, 'sınıfların hareket biçimidir'" (s.242)

Sınıf sorunsalı ilk bakışta göründüğünden daha karmaşıktır. Ollman'ın yanıtlarının tümü de doğru ve doyurucu olmayabilir. Ama sorunu didiklemek, genel ve kalıplaşmış kabullere eleştirel ve sorgulayıcı biçimde yaklaşmak bugün en çok gereksinme duyduğumuz şeydir. Ollman'ın yaptığı da budur.

Eleştiri, olgulara, dinamiklere farklı bakış ve yaklaşım açıları getirdiği ölçüde zenginleştirici oluyor ve Ollman da *Diyalektik Soruşturmalar*'da bunu yapıyor.

Kitap, siyaset, ideoloji, sınıf ve kültür sorunlarını teorik düzeyde tartışmak için olduğu kadar, bu kavramları ve pratikteki karşılıklarını öğrenmek isteyenler için de yararlı bir kaynak özelliği taşıyor.

Bertell Ollman, *Diyalektik Soruşturmalar*, Çeviren: Cenk Saraçoğlu, Yordam Kitap, İstanbul, Kasım 2011, 317 sayfa.

Hegel ve Lenin Üzerine Kışkırtıcı Düşünceler

Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi, ABD'li sosyoloji profesörü Kevin B. Anderson'un, 2014 Şubat'ında Yordam Kitap tarafından yayımlanan, "ilginç" kitabının adı. Anderson, Lenin'in 1914-1915 yıllarında, Hegel'in *Mantık Bilimi* ve *Felsefe Tarihi* çalışmalarından özetler aktarıp, notlar aldığı Hegel Defterleri'ni bir projektör gibi kullanarak Lenin'e farklı bir ışık tutuyor.

Kitabın ana teması, Hegel çalışmalarının, Lenin'in diyalektik, emperyalizm, devrim, devlet, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı, ulusal kurtuluş devrimleri vb. konuları üzerindeki etkilerini incelemek olarak özetlenebilir.

Anderson'un incelemesinin de, sınırlı, spesifik bir konuya aşırı yoğunlaşan tüm çalışmalarda görülen abartma ve zorlamalardan kendisini kurtaramadığını söyleyebiliriz. Öte yandan, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*, Hegel diyalektiğini daha iyi tanımak, bu diyalektiği "çalışan" Lenin'in düşünsel gelişiminin Hegel'den nasıl ve ne ölçüde etkilendiğini öğrenmek isteyen okuyucuya kışkırtıcı düşüncelerle dolu zengin bir kaynak sunuyor. Kitabı ilginç kılan bu.

Kitap üç kısımdan oluşuyor: Lenin: Hegel ve Diyalektik Üzerine, Lenin: Devrimin Diyalektiği Üzerine ve Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi.

Lenin'in Hegel diyalektiği üzerine notlarından

Burada, ilgi duyan okuyucuya kitabın tadı hakkında bir fikir versin diye, Lenin'in defterlerinden birkaç aktarma yapacağım.

Lenin, Hegel'in mantığına ilişkin görüşünü bir yerde şöyle özetliyor: "Mantık, düşüncenin dışsal formlarına değil, 'tüm maddi, doğal ve zihinsel (*geistige*) şeylerin' gelişmesine, başka bir deyişle, dünyanın ve onun bilgisinin bütünsel somut bilgisine, yani dünyanın bilgisinin *tarihinin* genel toplamına ilişkin bir öğretidir." (s.86) Anlatım ve çeviri biraz çetrefil olmakla birlikte, bütünsel somut bilgi ve bilginin tarihin genel toplamı olduğu vurgusu gerçekten önemli, Marksizme sinmiş bir Hegel düşüncesidir.

Lenin, başka bir yerde, Hegel'den bir paragraf aktardıktan sonra aynen şunları yazıyor: "İdealin gerçeğe dönüşmesi fikri *derin*! Tarih için çok önemli. Ama aynı zamanda insanın kişisel yaşamı açısından da, açık ki, burada çok gerçek var." (s.98)

"Çelişki" ile ilgili bölüme girişte şunları yazmış: "Zekice ve doğru. Her somut şey, her somut bir şey, başka bir şeyle çok çeşitli ve çoğu zaman çelişkili ilişkiler içindedir, *ergo* (demek ki) hem kendisidir hem de diğer bir şeydir." (s.106)

Biçim ve öz'le ilgili olarak Hegel'den şu cümleyi aktarıyor. "Biçim, kendi özdeşliği içinde öze sahiptir, tıpkı özün kendi olumsuz (negative) doğası içinde mutlak biçime sahip olması gibi."(s.110)

Lenin'in Hegel'in "çelişki yasası" üzerine yazdığı bölümden defterine aldığı beş paragraflık pasajdan: "…çelişkinin aksine, özdeşlik, yalnızca basit dolayımsızın, ölü varlığın belirlenimidir; çelişki ise, tüm hareketin ve canlılığın köküdür; bir şey, yalnızca içinde çelişkiyi barındırıyorsa hareket eder; bir iç tepiye, bir etkinliğe sahip olur." (s.107)

Bilinç ve pratik üzerine: "Hiç kuşkusuz, Hegel'de pratik, bilinç sürecinin analizinde ve nesnel (Hegel'e göre 'mutlak') gerçeğe geçişte bir halka görevi görüyor. Marx, böylece, bilgi teorisinin içine pratik kriterini sokarak Hegel'e sadık kalıyor." (s.159)

"İnsan bilinci, nesnel dünyayı yalnızca yansıtmaz, onu yaratır da." (s.212)

"Pratik (teorik) bilgiden üstündür, çünkü pratikte yalnızca evrenselliğin saygınlığı değil, aynı zamanda dolayımsız hakikat vardır." (s.160)

"Gerekli olan bilinç ve pratiğin birliğidir." (s.161)

İnsan bilgisi üzerine: "İnsan bilgisi düz bir hat oluşturmaz (veya böyle bir hat izlemez), sonsuz bir biçimde bir dizi çembere yaklaşan bir eğri, bir spiraldir. Bu eğrinin herhangi bir parçası, bölümü, kısmı; bağımsız, tam, düz bir çizgiye dönüştürülebilir (tek yanlı olarak dönüştürülebilir), o zaman da bu (eğer kişi ağaçlardan ormanı görmüyorsa) o kişiyi bir çıkmaza, dinsel gericiliğe götürür… Ve dinsel gericilik (=felsefi idealizm)…hiç kuşkusuz bir kısır çiçektir, ama yaşayan, verimli, gerçek, güçlü, her şeye gücü yeten, nesnel, mutlak insan bilgisi ağacı üzerinde büyüyen bir kısır çiçektir." (s.200)

"Devrimin diyalektiği", emperyalizm ve ulusal kurtuluş

Anderson, Lenin'in emperyalizm ve ulusal kurtuluş hareketleri ile ilgili teorik-siyasal tezlerinin çok önemli ölçüde Hegel okumalarının etkisiyle yazıldığı görüşünü sık sık yineliyor.

Örneğin, Lenin'in Buharin'in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* kitabına yazdığı önsözden şu pasajı aktarıyor: "…tek dünya tröstü ortaya çıkmadan *çok önce*, ulusal finans kapitalin dünya çapında 'ultra-emperyalist' bütünleşmesi gerçekleşmeden önce, emperyalizm kaçınılmaz olarak infilak eder ve kapitalizm kendi zıddına dönüştürülür." (s.227)

Şöyle bağlıyor: "Ulusal kurtuluş hareketleri, emperyalizmin diyalektik karşıtı olarak meydana çıkarlar. Bu anlamda kapitalizmde ortaya çıkan yeni bir gelişme, tekelcilik ve emperyalizm, muhalefetin yeni bir biçimini doğurur ve Hegelci-Marksçı öznellik, çelişki ve inkâr kuramı varlığını sürdürmeye devam eder."(235)

Anderson, bence de haklı olarak, Lenin'in, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı üzerine 1916'dan sonra yazdıklarının eski görüşlerinden farklı olduğunu belirtiyor. Bu kopuşun, Lenin'in Hegel çalışmasına yoğunlaştığı zamana denk geldiğine işaret ediyor. Lenin'in 1916 Nisan'ında yayımlanan "Sosyalist devrim ve UKKTH, Tezler" yazısından şu paragrafı aktarıyor: "Sosyalist devrim, yalnızca bazı büyük grevler, sokak gösterileri, ya da açlığın neden olduğu kargaşalar, veya askerî bir ayaklanma ya da sömürge ayaklanması nedeniyle ortaya çıkmaz, Dreyfus Davası … gibi siyasal bir krizle, ya da baskı altındaki bir ulusun, vb. ayrılmasına ilişkin bir referandum bağlamında da ortaya çıkabilir." (s.247)

Anderson şu sonuca varıyor: "Toparlarsak, Hegel araştırmalarının ardından, Lenin, ulusal kurtuluş hareketlerini emperyalizmin belirleyici diyalektik karşıtı olarak görmeye başlamıştır; zamanının Marksist teorisyenleri arasında bu pozisyonu geliştiren ondan başka kimse yoktur." (s.257)

Kritik bir kitap: *Devlet ve Devrim*

Anderson, Lenin'in, pek az siyasal önderde rastlanan bir özelliğini öne çıkarıyor. Dünyanın ilk proleter devriminin önderi, deyim yerindeyse pratisyeni olan Lenin, 1914-1917 arasındaki zamanının çoğunu teorik çalışmalara ayırıyor! Hegel/Marx okuyor, felsefe, emperyalizm, devrim ve devletle ilgili defterler dolduruyor. Önemi ve etkisi büyük iki kitabından *Emperyalizm*'i (1916) Ekim Devrimi'nden bir yıl, *Devlet ve Devrim*'i bir ay önce tamamlıyor. Dünyayı sarsan o büyük devrimin ayak seslerinin duyulduğu, Rusya'nın devrim karşı-devrim arasında gidip geldiği 1917 yazının sıcak ve civcivli günlerinde devrim ve devlet üzerine teorik çalışma yapan bir devrim önderi…

Devlet ve Devrim, Lenin'in Marksistler arasında da çok tartışılan, kimi sıkı Lenincilerin bile "anarşizan" diye etiketleyip dışlanan bir çalışmasıdır. Bana göre, *Devlet ve Devrim*, Lenin'in Ekim Devrimi sonrasını önceden gören, son derece önemli ve

doğrultusu isabetli bir eseridir. Lenin, bu kitapta, eski devlet mekanizmasını devralmanın yeterli olmayacağı, onu parçalamak gerektiği türünden Marksist tezleri yinelemenin yanı sıra, kapitalizmden komünizme geçişin "Paris Komünü" tipinde devletine ve aşağıdan sosyalizm düşüncesine güçlü bir vurgu yapmıştır.

Devlet ve Devrim, aynı zamanda çeşitli yönlere doğru çekiştirilen bir kitaptır. Hegel etkisi ise tartışmalıdır. Anderson ve kitapta çok sık başvurduğu, elli yılını Hegel'i ve Lenin'deki Hegel etkisini incelemeye veren Rusya doğumlu Amerikalı Raya Dunayevskaya, *Devlet ve Devrim*'e ve özellikle de devrim sonrası Lenin pratiklerine çeşitli eleştiriler yöneltiyorlar.

Kapital'i anlamak için Hegel

Anderson'un kitapta sık sık yinelediği bir Lenin notu var. Şöyle:

"Aforizma: Hegel'in Mantık'ı baştan sona incelenip tümüyle anlaşılmadıkça, Marx'ın *Kapital*'inin, özellikle de onun birinci bölümünün, tam olarak kavranması imkânsızdır. Sonuç olarak, geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca Marksistlerin hiçbiri Marx'ı anlamamıştır." (s.327)

Kitabın üçüncü kısmında, Lukacs, Korsch, Lefebvre, Bloch, Forest, Colett, Althuesser, Garaudy ve Dunayevskaya'nın Hegel ve Lenin üzerine görüşleri aktarılıyor. Birçok bakımdan öğretici olan bu bölümü özetleyecek yerimiz kalmadı.

Anderson, kitabın başında açtığı tartışmaya kitabın sonunda bence oldukça toparlayıcı bir yanıt veriyor: "Ben, eğer Lenin'in 1914 sonrası kuramsallaştırmasına ilişkin net bir görüş sahibi olacaksak, bu öğelerin –diyalektik, siyaset ve ekonomi– bir bütünlük oluşturacak şekilde ele alınması gerektiğini düşünüyorum" (s.416) (14 Nisan 2014).

Kevin B. Anderson, *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi*,
Çeviren: Ertan Günçiner, Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2014

ÖRGÜTÇÜ VE SİYASETÇİ KİMLİKLERİYLE Marx ve Engels

Geçtiğimiz ay Yordam Kitap'tan çıkan *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*'in yazarı August H. Nimtz'in İngilizcede yayımlanmış iki kitabı daha var: *Marx, Tocqueville and Race in America*: *The "Absolute Democracy" or "Defiled Republic"* (2003) (Marx, Tocqueville ve Amerikada Irk: "Mutlak Demokrasi" ya da "Kirlenmiş Cumhuriyet") ve *Islam and Politics in East Africa: The Sufi Order in Tanzania* (1980), (İslam ve Doğu Afrika'da Siyaset: Tanzanya'da Sufi Düzeni). Afrika kökenli bir ABD siyaset bilimcisi olan profesör August H. Nimtz'in ayrıca, "Marx and Engels's Electoral Strategy: The Alleged versus The Real", *New Political Science* (2010) (Marx ve Engels'in Seçim Stratejisi: Sanılanla Gerçek); "A Return to Lenin–but without Marx and Engels?", *Science & Society*. Oct. 2009." (Lenin'e Dönüş –ama Marx ve Engels'siz?) gibi ilginç makaleleri var.

Bu yazıda, tanıtmayı deneyeceğim *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels* kitabının içeriği, isminin çok ötesinde bir özgünlük ve zenginlik taşıyor.

"Demokrasi" dediğiniz…

Marx ve Engels'in, örgütlü siyasal mücadeleye "demokrasi" savaşçıları olarak başladıkları doğru. Örneğin, liberal burjuvalarla birlikte 1 Haziran 1848'de yayınlamaya başladıkları ilk kit-

le gazetesi olan *Neue Rheinische Zeitung*'un (*Yeni Ren Gazetesi*) alt başlığı "Demokrasinin Organı"ydı ve Marx ve Engels demokratik cumhuriyet kazanılana dek burjuvalarla bağlaşıklığı savunuyorlardı. Buna rağmen, 1848 Devrimleri öncesi tutumlarını dondurup, Marx ve Engels'in bu kitapta, benim bildiğim hiçbir başka kaynakta olmayan bilgi ve ayrıntı zenginliğiyle resmedilen siyasal mücadelelerini "demokrasi savaşçılığı" başlığı altında toplamak kanımca isabetli bir başlık seçimi olmamış.

Bu bir yana, Marx ve Engels en başında, kendilerini demokrasi savaşçıları olarak gördükleri zaman bile demokrasiyi devrimci bir biçimde tanımlayıp yorumladılar. Kitapta aktarıldığı gibi, Engels "Bu ülkede [Almanya'da] demokrasi ve komünizm, emekçi sınıflar açısından tümüyle eş anlamlıdır." (21) diyor, "siyasal değil toplumsal bir devrimden" söz ediyordu. "Yani" diyerek ve doğru olarak, Nimtz toplumsal devrimi "sadece devletin yıkılmasının ötesine geçerek, mülkiyet ilişkilerinin radikal bir dönüşümünü içeren" devrim olarak tanımlıyor. (35) Marx ve Engels'in bağlandıkları ana fikir kısaca şuydu: Demokrasiyi, aynı anlama gelmek üzere demokratik cumhuriyeti kazanana kadar liberal ve cumhuriyetçi burjuvalarla birlikte savaşılacaktı ama iki temel sınıf da tam bir sınıf içgüdüsüyle tüfeğin bir omuzdan ötekine geçeceğini biliyordu. Marx ve Engels bu konuda kendilerini ve kitleleri hiç aldatmadılar; Alman burjuvazisinin demokrasi kapısını açmaktaki ikircim ve kararsızlığını bu nedenle en iyi onlar anladılar. 1848'den sonra, demokrasi, devrim, karşı-devrim ilişkisini Almanya somutunda nihai bir formüle ulaştırdılar: "Genel olarak Alman burjuvazisinin olduğu gibi, Prusya burjuvazisinin Mart ile Aralık arasındaki tarihi, Almanya'da saf bir *burjuva devriminin ve meşruti monarşi biçiminde burjuva egemenliğinin* kurulmasının imkânsız olduğunu ve ancak ya bir feodal mutlakiyetçi karşı devrimin, ya da bir *sosyal cumhuriyetçi devrimin* mümkün olduğunu göstermektedir."(142)

"Demokrasi"nin Fransızcası

Kitapta, yalnız Almanya üzerinden değil, Fransa deneyimi üzerinden de demokrasi karşısındaki iki karşıt sınıf tutumunu çırılçıplak ortaya koyan bilgi ve değerlendirmeler var. Nimtz, iyi bir sınıf çözümleyicisi, gözlemleyicisi olan Tocqueville ile Marx ve Engels'in "demokrasi"ye nasıl yaklaştıklarını çok iyi sergiliyor. Tocqueville'i sıradan bir aristokrattan farklı ve önemli kılan, Fransa'daki Şubat Devrimi arifesinde Kral Louis Philipe'in burjuvaziyi temsil ettiği ve yaklaşan devrimin toplumsal içeriği konusunda Marx ve Engels'le aynı görüşte olması, ama onlara tam karşıt bir siyasal konumu benimsemesidir. Tocqueville yaklaşan devrime tam da doğru algıladığı sınıfsal içeriği nedeniyle karşıydı. Nimtz'in kitaba aldığı, Tocqueville'in şu sözleri, onun kişiliğinde Fransa'daki karşı devrimciliğin sınıfsal özünü apaçık ortaya koyuyordu: "*1789 Fransız devrimi, geriye bir tek mülkiyet hakkını bıraktı. Mülkiyet sahipleri konumlarının sağlamlığı konusunda kendilerini kandırmamalı, ya da bugüne kadar hiçbir yerde aşılmadığı için mülkiyet hakkının aşılmaz bir bariyer olduğunu savunmamalıdır, çünkü başka hiçbir çağa benzemeyen bir çağdayız… Yakında, siyasi mücadele 'sahip olanlar' ile 'olmayanlar' arasında geçecek, mülkiyet büyük bir savaş meydanı olacak… Her yerde belirdiğini gördüğümüz […] hepsi de mülkiyet hakkını inkâr eden acayip doktrinlerin tesadüf eseri ya da insan ruhunun gelgeç heveslerinin ürünü olduğunu mu sanıyorsunuz? [...] Çağımızın eski demokrasi hastalığının bu en son belirtisinde, kimin krizinin yaklaşmakta olduğunu görmemek mümkün mü?*" (172) Nimtz'in belirttiği gibi, tabandan denetimle tepeden bir diktatör arasında seçim yapmak gerektiğinde Tocqueville ikincisinin yanında yer almıştır. Çünkü tabandan gelen demokrasinin mülkiyete dokunacağını görmüştür!

Dahası, sonraki tarihsel deneyim, sermaye sınıfının "demokrasi"yi, tam denetimli bir oyun olmaktan çıktığı anda bir "hastalık" belirtisi olarak gördüğünü göstermiştir. Hastalığın,

ilaçla ya da ameliyatla giderilmesi gerekir. Bugün için, belki daha önemlisi, 2008'den bu yana derinleşerek yayılan sistem krizinin baş aktörü olan mali oligarşinin, krizden düzen içi çıkışın tek yolunu toplumsal proletaryayı ekonomik ama aynı zamanda toplumsal anlamda mülksüzleştirmek olarak programlaştırmasıdır. Bu gerçek, tüm kapitalist dünyada otoriter ve totaliter rejimlere yönelişin altındaki temel nedendir. Burjuva demokrasisi hastalıklı doğmuş, bitkisel yaşamış ve artık ömrünü tamamlamıştır. Ölmüş atı kırbaçlamak abesle iştigaldir!

Siyaset ve örgüt, örgütlü siyaset

August H. Nimtz'in kitabının asıl özgünlüğü, Marx ve Engels'in yaşamlarını öncelikli olarak sınıf mücadelesinin, proleter siyasetin ve örgütlenmenin gerekliliklerine adadıklarını, müthiş bir veri ve bilgi zenginliğiyle aktarmasıdır. Marx ve Engels Avrupa ve Kuzey Amerika'daki proleter kitle hareketlerini büyük bir dikkatle izliyor. Her zaman büyük önem verdikleri teorik çalışmayla siyasal-örgütsel görevler arasındaki dengeyi kendi kişisel tercihlerine göre değil, gerçek hareketin isteklerine göre kuruyorlar. Marx ve Engels'in siyaset ve örgütlülükten uzak durduğu kanısında ortaklaşan birçok Marksolog ve Marksistin anlayamadıkları budur. Erdem mi, kusur mu olduğu elbette tartışılabilir, Marx ve Engels siyasal ve örgütsel konulara proleter hareketin düzeyini, şiddet ve yoğunluk katsayısını ölçü alarak yoğunlaşıyor, siyasal eylemliliklerini deyim yerindeyse inen ve çıkan dalgalar üzerinde sörf yaparak gerçekleştiriyorlar.

Nimtz, "Sonuçlar" bölümünde, kitabın merkezî argümanını şöyle özetliyor: "Marx ve Engels'in…her şeyden önce siyasi özne olduklarını ortaya koyan kanıtlar o kadar açıktır ki, onlara başka türlü yaklaşmak sadece eksiklik değil, ikiyüzlülüktür. Siyaset-devrimci siyaset-gençliklerinden ölümlerine kadar hayatlarının çevresinde döndüğü eksendi. On dokuzuncu yüzyılın demokra-

tik hareketine en belirleyici katkıyı yapmalarını mümkün kılan şey, tam da bir ekip olarak komünist siyasetleriyle eylemlilikle-rinin bileşimdir." *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels* kitabının değeri, bu merkezî tezi kanıtlamasıdır.

Daha 1846'da, yeni bir propaganda sistemi olarak Komünist Haberleşme Komiteleri'ni kurmaları, düşüncelerini etkili kılmak için örgütlenmeleri, komünizmle ilgili sorunları tartışmak için düzenli toplantılar düzenlemeleri, Avrupa'nın en ileri proletarya kesimi olan İngiliz işçileriyle, onların hareketi Çartistlerle birleşmek için her yolu denemeleri, "faaliyet"i birlik üyeliğinin koşulu saymaları, haberleşme gruplarından ve gizli-yarı gizli örgütlerden açık işçi derneklerine, Uluslararası İşçi Birliği'nden (Birinci Enternasyonal) ulusal işçi kitle partilerine kadar çok ve çeşitli örgüt biçimleri denemeleri kitapta ayrıntılı biçimde anlatılıyor. Bu kitaptan, Prusya yönetiminin 8 bin asker bulundurduğu Köln'de NRZ'un yarı legal, yarı illegal yöntemlerle yayınını sürdürebilmesinin nasıl mümkün olduğunu Engels'in şu sözlerinden öğreniyoruz: "Yazı işleri odasındaki sekiz süngülü tüfek ve 250 dolu fişekle yazarların kızıl jakoben başlıkları dolayısıyla subaylar binamızı sadece bir *coup de main*'le [ani baskınla] düşürülemeyecek bir kale gibi görüyordu." (148) Nimtz'in aktardığı bir başka pasajdan Marx'ın bir mektubunda "tarihten az buçuk haberi olan herkes, kadınlık mayası çalınmadan büyük toplumsal devrimlerin mümkün olmayacağını bilir" (288) dediği bilgisini ediniyoruz. Örgüt içinde fikir tartışmasına değil, gizli hizip örgütlenmesine karşı çıkıyorlar. Nimtz'in dediği gibi, örgütsel sorunlara her zaman siyasal olarak yaklaşıyor, bu nedenle her yerde ve her zaman geçerli bir örgütsel model geliştirmiyorlar. (336) Marx'ın Alman işçi sendikalarındaki merkeziyetçi normlarla ilgili olarak yaptığı uyarı ilginçtir: "İşçilerin çocukluklarından itibaren bürokratik bir tarzda yetiştirildikleri, otoriteye, üzerlerinde kurulu otoriteye inandıkları bu ülkede, asıl iş, *ona kendi başına yürümeyi öğretmektir.*"(428)

Devrim başlamışsa…

Nimtz'in, Marx ve Engels'in teorik çalışmalarıyla pratik siyasal-örgütsel etkinliklerini iç içe, anlattığı 446 sayfalık kitabını hakkıyla tanıtmaya bu yazının boyutlarının yetmeyeceği açık. Burada Paris Komünü'ne ilişkin tutumlarına dair bir paragraftan sonra, birer cümleyle, Nimtz'in Marx ve Engels'e yapıştırılan köylülüğe, ulusal harekete, parlamanterizme ve barışçıl geçişe ilişkin kimi yanlış etiketleri geçersiz kılan değinmelerine yer vereceğim.

Marx ve Engels 1871'de Paris'te toplumsal devrimin şansını yüksek görmüyor, Paris Komünü girişimine Nimtz'in deyimiyle "devrimci sakınımla" yaklaşıyorlardı. Devrim başladıktan sonra ise Komün'ü ikircimsiz ve enerjik bir tutumla desteklediler. Komün iktidardayken, hızlı ve enerjik davranmanın, taşrayı kazanmanın yaşamsal öneminin altını çizdiler, ayrıntılı öneriler geliştirdiler. Komün'ün yenilgisinden sonra, onun tarihteki yerini anlamlandıran, ondan dersler çıkaran eserler verdiler.

Nimtz'in haklı "düzeltmeleri"

İşçi-köylü bağlaşıklığı. Nimtz, Marx ve Engels'in köylülüğe ilişkin tutumlarını inceledikten sonra vardığı sonucu şöyle özetliyor: "İkilinin 1848 olaylarının başında, olaylar sırasında ve sonrasındaki pratikleri, köylülüğü yok saydıkları şeklinde bıkkınlık veren suçlamaları boşa çıkarmaktadır. İşçi-köylü ittifakı, Marx ve Engels'in stratejisinde hayati bir yer tutuyordu."(404)

Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı. Marx ve Engels'in ulusal hareketlere ilgisiz kaldığı bir başka etikettir. Oysa Marx daha 1848'de "Proletaryanın burjuvaziye karşı zaferi, aynı zamanda tüm ezilen uluslar için kurtuluşun işaretidir" demekle kalmamış, demokratik bir Polonya'nın demokratik Almanya'nın önkoşulu olduğunu, resmî İngiltere'ye büyük bir darbe indirilecek tek noktanın İrlanda olduğunu, İngiliz işçi sınıfının

İrlanda'dan kurtulmadan hiçbir şey kazanamayacağını yazmıştı. 1848'den sonra temel vurguları hep aynıydı: Ezen bir ulusun işçileri, ezilen ulus kurtulmadan kendi kurtuluşunu elde edemez. Ezen özgür olamaz!

Siyasal özgürlükler, seçimler vs. Engels: "Siyasi özgürlükler, toplanma ve örgütleme hakkı ve basın özgürlüğü, bunlar bizim silahlarımızdır; onları elimizden almaya çalışırlarsa, kollarımızı kavuşturup çekimser mi kalacağız? Her siyasi eylemin statükonun kabulünü içinde taşıdığı söyleniyor. Ama statüko bize onu protesto etme araçları veriyorsa, bu araçlardan faydalanmak statükoyu benimsemek anlamına gelmez." Parlamentoyu, siyasetin, sınıf mücadelesinin kalbi olarak görmek ise "parlamenter budalalık"tır.

Barışçıl geçiş. Evet, Marx Amerika, İngiltere ve belki Hollanda'da işçilerin hedeflerine barışçıl yollardan ulaşabileceği olasılığını reddetmemekle birlikte, "barışçıl" başarının eski düzeni geri getirmek isteyenler tarafından "zora dayanan bir harekete" dönüştürebileceğini de yazmıştır. (370) Engels, Fransa ilgili bir mektubunda daha da açık konuşacaktı: "Genel oy hakkı, işçiler tarafından akıllıca kullanılırsa, bire on ihtimalle, yönetenleri legaliteyi yıkmaya iter; yani bizi devrim yapmak için en elverişli konuma getirir." (371)

Kitabımız, bu yazıda değinilen ve değinilmeyen onlarca konuda çok değerli bilgi, aktarım ve yorum içeriyor. Bunlara ulaşmak ve bu kısa yazıda ancak kimi başlıklarını aktarabildiğim bu kaynak kitaptan hakkıyla yararlanmak için kitabın tamamını okumak gerekiyor.

August H. Nimtz, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*,
İngilizceden Çeviren: Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul, Haziran 2012

Dünyamızın Prometheus'un Ateşine İhtiyacı Var!

Tülin Öngen'in, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi/Günümüzde İşçi Sınıfı* kitabının yeni baskısı Nisan ayında çıktı. Tülin Öngen, kendisini "emekten yana hocamız" diye sunanları, "ben emekten yana filan değil, bizzat emekçiyim" diye düzelten, egemen havaya ve rüzgârlara aldırmadan bildiği yolda yürüyen direngen bir bilim emekçisi. *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi* çalışması küreselleşmeci/neoliberal ideolojik kakafoninin gürültüsünden uzak kalmayı başarmış dingin bir akılla işçi sınıfını, sınıf mücadelesini, tarihsel ve teorik bir çerçevede anlamak, yeniden düşünmek isteyen okuyucuya zengin bir "döküm" sunuyor.

Kitabın adı, ana iletisine çok uygun. Prometheus, insan yaratıcılığını, aklın üstünlüğünü, insanın başkaldırma gücünü, özgürlük arayışını simgeleyen, Marx'ın da çok kez gönderme yaptığı bir mitololoji kahramanıdır. Prometheus, ateşi tanrılardan alıp insana verirken, kurtuluş ve özgürleşmenin insanın kendi ellerinde olduğunu anlatmaktadır. İşçi sınıfı yeni bir tanrı değildir. İşçi sınıfı, sömürüyü, yabancılaşmayı ortadan kaldırması, kendisini de yok etmesine bağlı olduğu için evrensel sınıftır. Evrensel olduğu için "ateş"i insana kazandıracak olan sınıftır.

***

Tülin Öngen, çalışmasının amacını ve önceliklerini girişte şöyle anlatıyor:

"*Bu çalışma, teknolojik ve endüstriyel gelişme süreçlerinin biçimlendirdiği günümüz sınıf ilişkilerinin gelişim doğrultularını ve bu bağlamda sınıf gerçekliğinin güncel boyutlarını tanımlama amacı gütmektedir. Çalışmada, öncelikle teknolojik gelişme süreçlerinin, üretimin ve emeğin örgütlenmesinde yol açtığı değişiklikler ile bu değişikliklerin sınıf yapıları üzerindeki etkileri araştırılacaktır. Böylece sınıf ilişkilerinin yeniden üretiminin ilk basamağı olan emek sürecinin hareket yasaları ile işçi sınıfının dönüşüm dinamikleri ortaya konmaya çalışılacaktır… İnceleme öncelikle toplumsal ilişkilerin sınıfsal özünün yeniden üretiminde en büyük rolü oynayan emek süreci çözümlemelerine dayanacaktır… Kitap, özetle, çağdaş sınıf gerçekliğinin yeni boyutlarının ortaya konulması yoluyla günümüz sınıf sorunsalının klasik yaklaşımlardan farklılığını ve kapitalist sınıf ilişkilerinin son yüzyıldaki serüvenini sergilemek amacını gütmektedir.*"(s.37)

Kitapta, böylece özetlenen amaçtan fazlası var. Kitap, sınıf kavramı/tanımı, sınıf kuramları, nesnel sınıf konumları, farklı düzeylerdeki sınıf mücadelesi sorunları, proleterleşme ve karşıtı süreçler, proleterleşmenin güncel ölçütleri, nesnel sınıf çıkarları –sınıf kapasitesi, sınıf– siyaset ilişkileri üzerine, hem akademi dünyasındaki farklı kuram ve yaklaşımları karşılaştırıp tartışıyor, hem de kendi saptama ve tezlerini ortaya koyuyor.

***

Tülin Öngen'in kitabın üçüncü baskısına yazdığı önsöz ise, çalışmadaki çözümleme ve tez-sonuçlarının 12 yıllık AKP iktidarı ve 2013 Gezi isyanı üzerinden somuta, pratiğin kantarına vurulduğu, güncelleştirildiği bir metin.

Öngen, 12 yıllık AKP iktidarının ne yaptığını ortaya koyarken, Gezi İsyanının "konjonktür"ünü de saptamış oluyor. Şöyle:

"AKP, iktidara geldiği 2002 yılından itibaren geçmiş hükümetlerden devralmakla kalmayıp, giderek yoğunlaştırdığı ekonomik zoru bir süre sonra siyasal, ideolojik siyasal ve kültürel zor (şiddet) ile desteklemeye başlamıştır (dinî referanslar buna dahildir). Özellikle 2011 seçimlerinden sonra iktidarını artık iyice garantilediğini düşünen hükümet, bir yandan egemen blok içindeki kaynak dağılımıyla ilgili hırlaşmadan, öte yandan kutuplaştırıcı ve geniş bir kesimi dışlayıcı/ötekileştirici politikaları yüzünden hegemonik bir yönetim olmaktan uzaklaşıp, mutlak tahakküme dayanan bir iktidar olmaya yönelmiştir. Gezi isyanı, işte böyle bir konjonktürde patlak vermiştir. Bu olay, bir devrin kapanışı kadar, yeni bir devrin başlangıcının da habercisidir. 'Yeni zamanlar' belki de şimdi başlıyor!"

Hocanın "mutlak tahakküm" dediğine, benim önerdiğim gibi "totaliter demokrasi" ya da başka dostların dillendirdiği "korporatist-İslamcı faşizan devlet", "tek parti devleti", "aile devleti" de denebilir. Önemli olan, 12. yılında AKP'nin Türkiye'ye olağanüstü tipte, mutlak bir devlet ve rejim dayatmış olduğu saptamasıdır.

Gezi isyanına, Amerikan sosyoloji ekolünün beyinlere sinmiş maymuncuk kavramı olan, "orta sınıf" etiketini yapıştıranlar oldu. Korkut Boratav, Metin Özuğurlu gibi dostlar, bu yaklaşımları sıcağı sıcağına eleştirip, çürüttüler. Tülin Öngen de bu doğrultuda, bir kısım Marksiste de bulaşan orta sınıf teorilerinin Weberyen karakterine dikkat çekiyor; önsözde okuyucuya kıyaslama olanağı sunmak üzere bu tartışmanın da haberini veriyor.

*
* *

Tülin Öngen'in Gezi isyanının sınıfsal karakteri ile ilgili üç vurgusu ise son derece güncel ve önemli.

Birincisi şöyle:

"*İsyanı tetikleyen, siyasal iktidarın şiddet dozu yüksek despotik uygulamalarına duyulan haklı öfke olmuş olabilir. Ancak bu ölçekte kitleselleşmesinin nedeni, son çeyrek yüzyıldır yaşanan ekonomik ve toplumsal yıkım ile bunun yol açtığı siyasal, kültürel, düşünsel vb. yozlaşmaya duyulan yoğunlaşmış tepkidir. Her koşulda 'farkındalık' düzeyinin ötesine geçen (açık ya da gizli) bir sınıfsal bilinç durumundan söz edilebilir.*"

İkinci olarak, Tülin hoca, bugünkü sınıf gerçeğinin ve eyleminin temelinde yatan çok önemli bir konuya dikkat çekiyor. Bu, bileşimindeki çeşitlenmeye, katmanlaşmaya, genişlemeye, hatta heterojenleşmeye rağmen ona hâlâ "işçi sınıfı", ya da tercih ettiğim terimle "toplumsal proletarya" dememizi haklı kılan "mülksüzleşme" konusudur. Gezi isyanı bağlamında hoca bu başlıkta şunları söylüyor:

"*İsyan, neoliberal sermaye politikalarının yol açtığı çok yönlü 'mülksüzleşme' sürecinden etkilenmiş veya yakın gelecekte etkilenecek olan sınıf dilimlerinin, aslında bu duruma itirazlarının ('yeter artık') bir dışavurumuydu. Sınıfsal itirazların, illaki ekonomik sorunlar üzerinden veya onun terimleriyle dile gelmesi şart değildir. Çünkü 'mülksüzleşme', sadece işsizlik veya iş gücünün vasıfsızlaşması/değersizleşmesinden kaynaklanan maddi yoksunlaşmayla sınırlı kalan bir süreç değildir. Buna sosyal, siyasal ve kültürel kaynaklardan yoksunlaşma ile ona eşlik eden moral çözülme de dahildir. Gezi üzerine ahkâm kesenler (özellikle sol liberal çevreler), plaza, IT ('bilgi teknolojileri') ve çağrı merkezi çalışanlarının neden harekete destek verdiklerini anlamadıkları gibi, yeni mezun üniversite gençlerinin neden cüppe ve kepleriyle alana girdiklerini (bu tavırdaki sembolik anlamı) de kavrayamadılar.*"

Ve bu iki saptamanın uzantısı olan üçüncü belirleme:

"*Sınıf mücadelesi, sadece fabrikalarda, grev alanlarında ya da iş tulumları içinde yapılmaz. Yaşamın her alanı, sokak dahil bütün meydanlar, bu mücadelenin bir mevzisi, yaşamı ilgilendiren*

her konu bir nesnesi ve bağımlı sınıfların her bileşeni bir öznesi durumundadır."

Doğru, zihin ve ufuk açıcı sözlerin yoruma ve eke gereksinmesi yok.

Tülin Öngen, önsözde okuyucuya bir de, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi*'nin devamı niteliğinde, "sınıfın politik bir özne olarak kuruluşu üzerine yıllardır sürdürdüğü" bir çalışması olduğu haberini veriyor.

Bizlere de "kolay gelsin, bir an önce gün yüzüne çıksın" demek kalıyor (Haziran 2014).

Tülin Öngen, *Prometheus'un Sönmeyen Ateşi/Günümüzde İşçi Sınıfı,*
Yordam Kitap, İstanbul, Nisan 2014

Siyaset Bilimi Nerede Yapılır?

Pozitif bilimler alanıyla ilgili kesin şeyler söyleyecek durumda değilim. Sosyal bilimler alanındaki bilimsel üretim ile üniversite-akademi dünyası arasındaki ilişkinin ise son derece çelişkili ve sorunlu bir hâl aldığını düşünüyorum. Sosyal bilimlerdeki anlamlı ilerleme ve üretimlerin çok önemli bir bölümü üniversite dışında gerçekleşiyor. Bilim, eğer Marx'ın söylediği gibi olguların ilk bakışta görünmeyen derindeki özünü, ilişkilerini, yasallıklarını ortaya koymaksa, içinden geçtiğimiz tekelci cahiliye döneminde, üniversitelerde sosyal bilim yapıldığını söylemek olanaklı görünmüyor.

Öte yandan, üniversite kökenli-çıkışlı bilimci ve yazarlar, üniversite "bilimsel" disiplininin sınırlarını zorlayarak, çoğu zaman da bu sınırların dışına çıkarak sosyal bilimlere canlılık getirmeye, ufuk açmaya devam ediyorlar. Dolaylı kaynağın, bu anlamda üniversite olduğu durumlarda bile, bilimsel üretim, sözü edilen kişilerin inisiyatifleri üzerinden, yani üniversite kurumsallığının dışında ya da çeperlerinde gerçekleştiriliyor. Çelişkiden kastettiğim bu.

Siyaset bilimine giriş ya da müdahale

Türkiye'de, sosyal bilgiler öğretmenliği de içinde olmak üzere, pek çok fakültede pek çok bölümün on binlerce öğrencisi siya-

set bilimine giriş dersi alıyor. Derslerde okutulan kitapların çoğu çeviri. Üniversitenin içinden üretilen telif eserlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar az. Münci Kapani'nin, uzunca bir zaman tek başına gereksinmeye yanıt veren ve 25. baskısını yapan, "Politika Bilimine Giriş" kitabı eskimiş durumda. Mümtazer Türköne'nin derlediği türden liberal-muhafazakâr perspektifli kitaplar, siyasal angajmanları bir yana, bilimsel ölçütler bakımından da son derece yetersiz. Öte yandan, Türkiye'de siyaset bilimi alanında, nitelikli bir sol-Marksist birikim var.

Siyaset Bilimi kitabı, bu birikimi yansıtıyor. Üniversiteye müdahale ediyor.

İnternette yaptığım hızlı bir araştırma, Türkçede siyaset bilimi üzerine 4 bin civarında kitap olduğunu gösterdi. Bu bolluğun, geniş anlamda "siyaset" teriminin birçok toplumsal olgu ve ilişkiyi kapsamasından kaynaklandığı, dolayısıyla iyiye işaret olduğu düşünülebilir. Bence, başka bir şeye, siyaset biliminin temel kavramlarını yerli yerine oturtamayan post-modernist bir zihin dağınıklığına, nitelik eksikliğini nicelikle karşılamaya yönelmiş bir ikameciliğe işaret ediyor.

Gökhan Atılgan ile E. Attila Aytekin'in hazırladıkları, büyük çoğunluğu akademisyen 32 yazarın katkılarıyla üretilen *Siyaset Bilimi* çalışması, var olan boşluğu yetkinlikle dolduran, yalnız siyaset bilimi akademisyen ve öğrencilerine değil, tarih, sosyoloji, iktisat ve siyasete ilgi duyan herkese seslenen, *açıklamalı temel kavramlar başvuru kitabı* olarak hazırlanmış.

Üniversitelerde artık sosyal bilim yapılmadığı biçimindeki saptamamı doğrulayan en somut kanıt, bugüne dek böyle bir çalışmanın üniversite bünyesinde, üniversite yayını olarak yapılmamış olmasıdır. Bana göre kitabın eksikliği de, siyaset bilimi-üniversite ilişki ve sorunsalına hiç ilişmemesi, akademiye hak ettiği eleştiriyi yöneltmemesidir. Kitabın kendisi eleştiridir. Bunu kabul ediyorum. Kanımca öteki de gerekliydi.

Büyük bir sınıfa giriş dersleri

Atılgan ve Aytekin önsözde, derlemenin üç kuşak sosyal bilimcinin eseri olduğunu kaydettikten sonra, kitabı Türkiye'nin herhangi bir üniversitesinde siyaset bilimine giriş dersi alan bir büyük sınıf hayal ederek hazırladıklarını not düşüyorlar.

"Ders" programı üç kısımdan oluşuyor: Temel Kavramlar, Siyasal İdeolojiler ve Disiplinler Arası İlişkiler. Birinci kısımda ele alınıp işlenen temel kavramlar şunlar: Siyaset (Cem Eroğul), Toplumsal Sınıflar (Korkut Boratav), İktidar (H. Tarık Şengül), Egemenlik (Mustafa Bayram Mısır), Devlet (Galip L. Yalman), Hegemonya (Mehmet Yetiş), Sivil Toplum (Ebru Deniz Ozan), Kamusal Alan (Filiz Zabcı), Demokrasi (Ateş Uslu), Laiklik (Taner Timur), Kültür (Gökhan Atılgan), Kimlik (Eylem Özdemir), Anayasa (Murat Sevinç), Siyasal Katılma (Cem Eroğul), Siyasal Partiler (Eylem Özdemir ve Gökhan Atılgan), Baskı Grupları (Mustafa Şener), Küreselleşme (Selime Gülsarı).

İkinci kısımda 11 siyasal ideoloji ele alınıyor: İdeoloji (Gökhan Atılgan), Liberalizm (Ömür Birler), Muhafazakârlık (Ömür Birler), Marksizm (Metin Çulhaoğlu), Anarşizm (Gün Zileli), Sosyal Demokrasi (Cenk Saraçoğlu), Feminizm (Yasemin Özgün), Milliyetçilik (Emre Arslan), Faşizm (Mehmet Okyayuz), Yeni Sağ (Aylin Topal), İslamcılık (Burak Gürel).

Disiplinler Arası İlişkiler kısmında siyaset biliminin tarihle (E. Attila Aytekin), iktisatla (Cem Somel), hukukla (Mustafa Bayram Mısır), uluslararası ilişkilerle (Pınar Bedirhanoğlu), felsefeyle (Zeynep Gambetti), sosyolojiyle (Cenk Saraçoğlu), psikolojiyle (Alev Özkazanç), medya çalışmalarıyla (Raşit Kaya ve Barış Çakmur) ve kent çalışmalarıyla (Mustafa Kemal Bayırbağ) ilişkisi inceleniyor.

Bu siyaset bilimi temel başvuru kitabı, birçok bakımdan türünde tek. Bölümler çok yalın bir şema üzerinden biçimlendirilmiş. 32 farklı yazarın görüşlerini uyumlulaştırma, dil birliği

sağlama çabası güdülmemiş; farklı yaklaşımları, kavramlaştırmaları yok etme yoluna gidilmemiş. Farklı bakış ve yaklaşımlar kitaba açı genişliği kazandırmış. Öte yandan, hemen tüm yazılara nüfuz eden bir yön ve yöntembilim ortaklığı sağlanmış. Yazar ve yazı çeşitliliğinin ne ölçüde zenginlik, ne ölçüde bulanıklık yarattığı tartışmaya açık olmakla birlikte, kitap tutturduğu bilimsel düzey ve kavram-tanım disipliniyle bu konuyu ikincil kılmayı başarmış.

Derlemedeki tüm yazarların, bu kitap dışındaki tüm yazdıklarını okumadığım için genelleştiremem, ama, neredeyse tüm yazdıklarını okuduğum dört yazar üzerinden, bu kitapta yer alan çalışmaların "kes yapıştır" kolaycılığıyla değil, "yeniden üretim" özeniyle yazıldığını söyleyebilirim.

Konu ve yazar yelpazesi bu kadar geniş bir kitabın içeriğini anlatmak bu yazının sınırlarını aşar. Üçü birinci, biri ikinci ve biri üçüncü kuşaktan beş yazardan aktaracağım alıntıların okuyucuya kitabın içeriği ve tadı hakkında bir fikir vereceğini düşünüyorum.

Seçme aktarmalar

Cem Eroğul, kitabın ilk yazısı olan "Siyaset"te şunları söylüyor: "[S]iyaset kavramının gerçekten bilimsel bir tanımına ulaşmanın yolu, hem çeşitli tarih dönemlerinin farklılıklarını hesaba katan, hem de her dönemde ortaya çıkabilecek farklı çıkarların o dönemin siyasetine yansıyacağını göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsemektir. Şimdi sunacağım siyaset tanımı, işte bu iki temel gereği gözeterek oluşturulmuştur. [...] Tanım şöyledir: *Siyaset, üretim dışında kalan, ancak üretimin sürdürülebilmesi ve geliştirilmesi için toplumsal çapta yürütülmesi zorunlu olan işlerin toplamıdır.*" (s.19)

Korkut Boratav'ın "Toplumsal Sınıflar" yazısında, şu moda "orta sınıf" safsatasını bir fiskede yerle bir eden bir yalınlık bula-

bilirsiniz: "Amerikan sosyal bilimcileri tarafından çok sık kullanılan *orta sınıflar* kavramı ile bu sıralamanın (gelir dağılımı tablosunun yüzde 20'lik beş dilimi kastediliyor –HY) kavramı ile bu sıralamanın en ortasında yer alan kalabalık bir grup (diyelim nüfusun yüzde 60'ını oluşturan gelir dilimlerinin tümü) kastedilmektedir. Bu gevşeklik içinde Amerikan işçi sınıfı genellikle 'orta sınıf' içinde kabul edilir ve 'alt sınıflar'ı tanımlayabilecek toplumsal özellikler (dolayısıyla 'gerçek sınıf kimlikleri') belirsiz kalır."(s.39)

Taner Timur, "Laiklik" yazısında, Kant'ın iki yüzyıl önce söylediği, "dinî vesayet, tüm vesayetlerin en zararlısıdır" sözünü anımsatıyor. Türkiye'de asıl vesayet tehlikesinin darbecilik olarak öne çıkarılmasıyla ve AKP iktidarıyla birlikte "dinî vesayet" yönünde adımlar atıldığını belirttikten sonra da ilginç bir saptama yapıyor: "Türkiye'de laiklik sorunu, dinin tarafsız bir devlet aygıtının garantisi altında, diğer sivil toplum öğeleriyle (özellikle ticaret ve finans çıkarlarıyla) birlikte ele alınıp tartışıldığı ve değerlendirildiği gün çözülme yoluna girecektir."(s.153)

Gökhan Atılgan, "ideoloji" kavramını, tarihsel bağlamı içinde ortaya koyduktan, farklı siyaset ekollerinin bu kavrama yükledikleri farklı anlamları açıkladıktan sonra, ideolojilerin pratik siyaset açısından işlevini yalın biçimde özetliyor: "Siyasi ideolojiler insanları örgütler ve siyasi eyleme sevk ederler. Bunu başarabilmek için de peşlerine taktıkları insan kitlelerine toplumun nasıl olduğunu, nasıl işlediğini, nasıl olması gerektiğini, öyle kalabilmesi için toplumda ne gibi değişiklikler yapılması lazım geldiğini ikna edici biçimde söylerler. Siyasi ideolojiler, genel düzlemde soyut fikirler ve kuramdan oluşurlar. Oysa, kitleleri örgütleyebilmeleri için popülarize edilmeleri ya da basitleştirilmeleri gerekir. Bu da sloganlar, retorikler, simgeler, kodlar, renkler, ajitatif söylevler ya da basit yazılı metinlerle yapılır. Demek ki, siyasi ideolojiler felsefi ve kuramsal düzeyle-

riyle popülarize edilmiş düzeyleri arasındaki geniş bir alanda farklı formlar kazanırlar."(262)

"Marksizm" bölümünün yazarı Metin Çulhaoğlu ise, 21. yüzyılın başlarında Marksizmin hangi alanlarda geçerliliğini koruduğunu özetliyor. Bu çarpıcı özeti özetliyorum: Marksizm dışında, kapitalizmin özünü, bütünlüğünü hareket yasalarıyla birlikte anlayıp çözümlemeyi sağlayacak bir teorik çerçeve yoktur. Bilimsellik/nesnellik ve iradecilik/öznellik bileşimini Marksizm dışında başka herhangi bir öğreti sunmamaktadır. Marksizm dışında, insanlık tarihindeki süreklilik-kopuş diyalektiğini her iki parçanın da hakkını vererek kuran başka bir öğreti yoktur. Bugünküne alternatif başka bir dünya kurulabileceği düşüncesi taşıyıcı olarak belirli bir toplumsal sınıfı zorunlu kılıyorsa, işçi sınıfı dışında başka bir toplumsal sınıfa işaret etmek mümkün değildir. Bugün dünyanın, herhangi bir ülkesinde sosyalizmi kurma amacıyla iktidara gelen herhangi bir sınıfsal gücün ilk elde yapması gerekenler arasında *Manifesto*'da belirtilenler mutlaka yer alacaktır. Günümüzde kapitalizme karşı tepkilerin belirli bir kanala ve odağa yönlendirilip siyasal ve toplumsal bir programda toplanması ancak Marksist öğretiyle mümkündür. (s.311-312)

Gökhan Atılgan-E. Attila Aytekin (Hazırlayanlar),
Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler,
Yordam Kitap, İstanbul, Ağustos 2012

"21. Yüzyıl Sosyalizmi" Arayışı ve "Marx'a Göre Sosyalizm"

On dokuzuncu yüzyılın ortasında, 1848'de yayımlanan *Komünist Manifesto*, "Avrupa'da bir komünizm hayaleti dolaşıyor" cümlesiyle başlıyordu.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar olan tarih diliminde hayalet ete kemiğe büründü. İşçi sınıfı hareketi ve komünizm, dünyayı sarsan önemli toplumsal olaylara imzasını attı. Proletarya, bağlaşıklarıyla birlikte dünyanın birden çok yerinde, birden çok kez iktidara geldi. Sosyalizm yürüyüşü, yirminci yüzyılda yeni bir ivme ve aynı zamanda tarihin cilveli ilerleyişi içinde teorik kaynağında olmayan renkler kazandı. Tarihsel bitiş zamanı, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi olan yirminci yüzyıl sosyalizmi, atılımları, kazanımları, zaferleriyle olduğu kadar gerilemeleri, yenilgileri, hayal kırıklıklarıyla da tarih olurken, geriye anlaşılması, çözümlenmesi gereken büyük bir deneyim bıraktı.

Şimdi, küresel kapitalizm derin, uzun, yıkıcı sonuçları şimdiden ortaya çıkmaya başlayan bir buhranda debeleniyor. Birçok gösterge açısından teorik ve tarihsel sınırlarına hızla yaklaşan, büyük insanlık için toplumsal meşruluğunu ve geçerliliğini pratik olarak yitirmiş bu sistem, gitmemek için elindeki tüm maddi-manevi araç ve silahları kullanarak direniyor. Komünizmin, dünyayı değiştirmeye aday bir hareket olarak, dünyanın hiçbir yerinde reel bir siyasal güç oluşturmadığı bugünkü koşullarda, buhranın bu denli derin ve süregen yaşanması, ilerici insanlığın

dikkatini yeniden kapitalizmin dermansız çelişkilerine, "sermayenin en büyük engeli kendisidir" diyen Marx'a yöneltmesine neden oluyor.

Komünistler ise, "Marx'a dönüş" ile "Marksizmin yeniden üretimi" çizgisinde yirmi birinci yüzyıl sosyalizmini tartışıyorlar.

"Marx'a dönüş", asla bugünün sorunlarına geçmişten çözüm arama çabası olarak anlaşılmamalıdır. Tersine, "Marx'a dönüş", birikmiş sınıf mücadelesi pratiklerinin, sosyalizm denemelerinin bilgisiyle Marx'ın kapitalizm eleştirisine, sosyalizm perspektifine yeniden bakmaktır. Teorik gücü, zaman ilerledikçe daha iyi ortaya çıkan Marksizm ile onun yanlış, eksik, yanılgılı yorumları ve özellikle de pratikleri arasındaki açının büyüklüğü, bu zengin kaynağa yeni bakış açılarıyla yaklaşmayı gerekli kılıyor.

"Marx'a dönüş" çabalarının eleştirel bir boyut taşıması ise eşyanın doğası gereğidir. Marksizmin gücü, ütopya kurgulamaktan değil, var olan ve yok edilmeyi hak eden sistemi eleştirisinden, bu eleştiriyle bugünün içindeki geleceği göstermesinden gelmektedir.

Fransız filozof ve roman yazarı Michel Henry, kendi Marx yorumundan kimileri gerçekten tartışmaya değer tezler, farklı bakış açıları geliştiren bir düşünür. Henry, örneğin Marx'ın yapıtında Althusser'in söylediğinin aksine "epistemolojik bir kopuş" olmadığını savunur. Ona göre, Marx'ın düşüncesinin odağında "praksis" kavramı yer almaktadır. *Marx'a Göre Sosyalizm* kitabı, Michel Henry'nin Marx okumasının bir çeşit özeti niteliğindedir.

Bu okumanın satırbaşlarına geçmeden önce Michel Henry'nin Türkçedeki ilk kitabı *Barbarlık* üzerinde birkaç söz söyleyelim. *Barbarlık*, Mart 2005'te Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanmıştı. Michel Henry, bu kitapta, bilgi ve kültürün insanlık tarihinde ilk kez birbirinden ayrıldığını, "canavarlaşan" bilimin bütün duygu ve yaşam zenginliklerini dünyamızdan kovduğunu ileri sürmüş, çağımızda insanın yok edilişine, kendisine ve dı-

şındaki dünyaya yabancılaşmasına karşı pek de umutlu olmayan bir karşı ses yükseltmişti. Ona göre, tekniğin özerk işleyişi, doğa bilimlerin nesnelliğiyle büyülenmiş sözde insan bilimlerinin canlı bireyi unutmalarına yol açmaktadır; sanat ölmekte, üniversiteler memur üreten makinelere dönüşmekte, medya yapaylıkların birbirini izlediği sahte bir dünya yaratmaktadır. Henry'e göre, barbarlık da budur.

Marx'a göre sosyalizm

Marx'a Göre Sosyalizm kitabı ise, yukarıda da belirttiğim gibi, Henry'nin Marx okumalarından çıkardığı kritik sonuçlara ilişkindir. Bu yazıda, Michel Henry'nin "iktisat ve gerçeklik", "tarihsel materyalizm", "praksis" ve "toplumsal sınıflar"a ilişkin görüşlerini aktararak okuyucuya kitabın havası hakkında bir fikir vermeye çalışacağım.

Henry, iktisat ve gerçeklik konusuna Marksizmle Marx'ın yaklaşımı arasında önemli bir fark olduğunu vurgulayarak giriş yapıyor. Ona göre, Marksizm insan toplumlarını temelde belirleyen gerçekliğin iktisadi olduğunu savunurken, Marx iktisadi gerçekliğin hakiki, nihai/son gerçeklik olmadığını, iktisadı temellendiren ve son tahlilde belirleyen son gerçekliğin bireysel-öznel yaşam olduğu görüşünü savunmaktadır. Örneğin, emek de, kendi içinde, zorunlu çalışma değildir; yaşamın normal, kendiliğinden bir belirişidir, ona ait bir belirlenimdir.

Marx'ın, insanı, bireyi temel aldığı doğru ve bu anlamda Henry haklıdır. Marx, siyasal iktisada insanın uğradığı yabancılaşmanın maddi üretim ve bölüşüm ilişkilerindeki temellerini ortaya çıkarmak için yönelmiştir. Öte yandan, Marx'a göre, üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliği olan üretim tarzı (iktisat değil, üretim tarzı) kapitalist toplumun temelini oluşturmaktadır.

Henry, insanlık tarihindeki tek "devrimin", üretimin artık kullanım değeri tarafından değil, değişim değeri tarafından yön-

lendirildiği büyük değişiklik olduğunu söylemektedir. Böylece, yaşamın temel etkinliği, artık ilkesini ve amacını yaşamın kendisinde, ihtiyaçta değil, tümüyle iktisatta, yani her zaman daha fazla değer, yani para üretme zorunluluğunda bulmuştur. (s.41-42) Bu, kapitalizmin öteki üretim tarzlarından temel farklılığını özlüce ortaya koyan yerinde bir saptamadır.

Maddi ve gerçek

Michel Henry, Marx'ın "maddi" sıfatını gerçekliği anlatmak için kullandığı görüşündedir. Şöyle yazar: "Marx 'maddi'den biz olan ve kendi içimizde dolaysızca sınadığımız gerçekliği anlar; *bireysel fenomenolojik yaşamı,* baskısına maruz kaldığımız ve bireyin tatmin olmak amacıyla sergilediği etkinliğe kendiliğinden dönüşen o reddedilemez ihtiyacı anlar." (65)

Henry, "Tarihsel materyalizm"in olası başka tarih anlayışlarından biri olmadığını, "tarihsel" olgulara, bu olguların dışında, tam da yaşamda bulunan, böylece tarihin kendisinin metafizik, her koşulda meta-tarihsel temeli olarak ortaya çıkan bir köken atfeden bir tarih felsefesi olduğunu savunur. Henry'e göre, Marx'ın yaşayan yanı öncelikle bir yaşam düşünürü olmasından gelmektedir.

Henry, *Feuerbach Üzerine Tezler*'i okumanın ve anlamanın, o zamanlar Marx da, daha önce hiç söylenmemiş olanı söylemek için gerekli kavramsal imkânlardan yoksun olduğu için güç olduğu görüşündedir. Bunu bir de şu sözlerle anlatır: "Hegel'in diyalektiğini inkâr etmek için elinde yalnızca Feuerbach'ın materyalizmi vardı; tıpkı Feuerbach'ın materyalizmini reddetmek için de Hegel'in diyalektiğinden başka bir şeye sahip olmaması gibi." (69)

Michel Henry, bu noktada Marksistlere cepheden saldırmakta, materyalizmin ve diyalektiğin, Marx'ın praksis adı altında düşündüğü öze götüren yolda uzaklaşılması gereken iki kavram olduğunu öne sürmektedir. (69-70)

Toplumsal sınıflar

Henry, "toplumsal sınıflar" konusuna da farklı yorumlar getirir. Ona göre, toplumsal sınıflar nihai açıklayıcı ilkeler değil, açıklanması gereken gerçekliklerdir. Bu toplumsal sınıfları açıklayan şey, tam da bireylerin somut yaşam praksisleridir. Bu bireylerin özellikleri sınıfların karakterini oluşturur ve belirler. Kişisel ilişkiler zorunlu ve kaçınılmaz olarak sınıf ilişkileri olur ve bu şekilde sabitlenir. "Çok sayıda birey aynı şeyi yaptığından ve aynı şekilde yaşadığından benzer şekilde düşünürler ve tüm bu benzer düşünceler bir sınıfın ideolojisi olarak adlandırılabilecek şeyi sonradan oluşturur." "…[P]roletarya da her sınıf gibi onu oluşturan çok sayıda bireyin somut praksisinin sonucu ve bileşkesidir; doğası, tarihteki olası rolü, yazgısı başka bir yerde tanımlanamaz." (75)

"Nesnel sınıf olan proletarya tarihin davet ettiği yüce eylemi gerçekleştirmek zorundaysa, bunu gerçekleştirecek olan gerçekte proletarya olamaz, o bilinçsizdir, bedeni de yoktur, bu beden daima bir bireyin bedenidir, ancak tüm bunları proletarya yerine ve onun adına bir grup insan yapabilir." (s.77) Henry buradan proletarya yerine geçen parti kavramına gidildiğini anlatır.

"Leninizm, Marksizm adı altında ve (açıklamış olduğumuz gibi) Marx'ın temel felsefi kavramlarının bilinmediği koşullarda bu kavramların yerine kendisini geçirmişti." (79)

Emeğin canlı emek ve iktisadi emek olarak ikiye bölünmesi, yaşam ile iktisadın bölünmesidir. Dolayısıyla iktisat yaşam değildir, yaşamın yaşanan özelliklerinden hiçbirini temsil etmez; iktisat, yaşamı hesaba tabi kılmak için yaşamın yerine koyulan niceliklendirilebilir olgular toplamıdır.

Kapitalizmin sınırı ve sosyalizm

Michel Henry, canlı emeğin dışlanma sürecini kapitalizmin sınırı olarak şu sözlerle anlatır: "*Şimdi, canlı emeğin dışlandığı maddi bir üretim süreci ortaya koyarsak, bu süreç bir değerlen-*

me süreci olamaz, hiçbir değer sistemi bu sürecin sonucu değildir ve olamaz, bundan böyle kapitalizm imkânsızdır. Kapitalizmden sosyalizme geçiş, canlı emek payının başat olduğu bir üretim sürecinden bu payın giderek azaldığı ve sıfır sınırına doğru gittiği bir sürece geçişten başka bir şey değildir…" (İtalikler yazarın, s.94-95)

Henry, maddi düzlemde kıtlık, bürokrasi ve polis gibi sosyalizm denemelerinde rastlanan kısıtların üretim araçlarının toplumsallaşmasıyla birlikte aşılacağı bir sosyalizm kavramı önerir. Günümüzde bunların karşısına çıkarılan işçi özyönetiminin de Marx'ın temel projesinin dışında olduğu görüşündedir.

Sözü şöyle bağlar:

"Bir topluma sosyalist denebilmesi, yalnızca, 1) bir aşırı bolluk toplumu, 2) bunun içinde de canlı praksisin artık üretimle ilgilenmemesi koşulunda mümkündür. Sosyalizm kavramının bu iki temel anlamını birleştiren bağ, eğer 'aşırı-bolluk' sonuçta praksisin 'özgürlüğü'nden başka bir şeyi belirtmiyorsa, aşikârdır. Sosyalizm kavramının içinde aynı ölçüde temel ikinci bir bağıntı mevcuttur. Sosyalizmi kapitalizme bağlayan ve ondan türemesini sağlayan bağıntıdır bu. Sosyalizmin kendi kavramını bulduğu, öznelliğin ve üretimin karşılıklı dışlanması kapitalizme özgü ve onun çelişkisi ise, 'ortaçağdan 21. yüzyıla doğrudan geçme' ya da 'kapitalizmden geçmeden sosyalizme gitme' projesi ya da iddiası Marx'ın sorunsalında yer alamaz, Marx'a atfedilemez. Sosyalizmi tanımlayan aşırı-bolluğun ve özgürlüğün temel bağıntısı, üretim ile öznelliğin kapitalizme içkin çelişkisinin gelişkin tarihsel biçiminden başka bir şey değildir." (127-128)

Michel Henry, *Marx'a Göre Sosyalizm*,
Fransızcadan Çeviren: Işık Ergüden, Monokl Yayınları,
Birinci baskı, İstanbul, Kasım 2011

DİN VE LAİKLİK

Ezilenlerin Bakış Açısından Din ve İktidar

Marksist edebiyat eleştirmeni Paul N. Siegel'in, Yordam Kitap tarafından geçtiğimiz Eylül ayında yayımlanan *Dünya Dinleri ve İktidar* kitabı Musevilik, Hristiyanlık, İslam, Budizm, Hinduizm gibi yaygın dünya dinlerini; doğuş zamanları, koşulları, toplumsal kökenleri, oluşum ve gelişimlerindeki toplumsal ve siyasal işlevleriyle inceleyen ansiklopedik, aynı zamanda analitik bir çalışma.

Kitabın birinci kısmı "Marksizm ve Din Eleştirisi"ne, son kısmı da "Din ve Sosyalizm Mücadelesi"ne ayrılmış. Yazar, din ve iktidar sorunsalını Marksist bakış açısıyla, materyalist bir yaklaşımla ele alıyor. Ama bu, kitabın bu yaklaşımı paylaşmayanlar için de değerli bir kaynak olma özelliğini ortadan kaldırmıyor.

Materyalist sorular

Siegel, Aydınlanma dönemi Fransız materyalistlerinin dine bakışını özetlerken din karşısındaki materyalist önerme ve soruları anımsatıyor. Fransız materyalizminin ateizme ulaşan temsilcilerinden Baron D'Holbach'dan yaptığı şu aktarım bu cinsten:

"Diyorsunuz ki, doğa bir Tanrı olmaksızın hiçbir şekilde açıklanamaz. Bu demektir ki, çok az anlayabildiğiniz bir şeyi açıklamak için, hiç anlamadığınız bir ilk nedene ihtiyaç du-

yuyorsunuz. İnsanoğlunun cehaletinin reçetesi, bilinmeyenleri Tanrı'ya yormak değil, doğanın kanunlarını keşfetmeye çalışmaktı."(s.41)

Siegel kendi argümanlarını da peş peşe sıralıyor.

"İlahiyatçılar, İlk Neden'e ek olarak iki temel iddiada daha bulunurlar: Tasarım ve evrensel uyum. Onlara göre, evren öyle harikulade düzenlenmiştir ki, onun bir amaçla yaratıldığını varsaymak zorundayız. Holbach buna şu şekilde yanıt verir: 'Bir varlık için düzen olan şey, bir diğeri için düzensizliktir. Düzen ve amaç insan dışı bir evren için anlamsız, insan ürünü kavramlardır.'"(s.45)

"Eğer kadir-i mutlak bir tanrıya inanıyorsak, mantıksal olarak, evrendeki kötülüklerden de onu sorumlu tutmalıyız." (s.48)

"Eğer tanrı bu dünyadaki adaletsizliği öte dünyada düzeltebiliyorsa, bu dünyada kadir-i mutlak değildir."(s.51)

Marksizmin dine bakışı

Marksizm, dinî hem bir sosyolojik olgu, hem de bir ideoloji, "yanlış bilinç" olarak görür. Vahşilikten barbarlığa geçiş aşamasında belli toplumsal koşul ve nedenlerin ürünü olarak doğan din, başından itibaren, "toplum" olarak yaşamayı olanaklı kılan bir işlev görmüştür. Öte yandan, dinin kaynağında, vahşi insanın açıklayamadığı doğa olayları karşısındaki dehşet ve korku vardır. Bu nedenle din, "büyü" öğelerini her zaman içinde taşır.

Siegel, herkesin Marx'ın "din halkın afyonudur" dediğini bildiğini, ama bu aforizmanın Marx ve Engels'in dinin kökenlerini ve süregelen varlığını açıklamaya dönük kapsamlı eleştirilerini gölgede bıraktığını söylerken son derece önemli bir noktanın altını çizmektedir. Gerçekten de, insan için dinin ne olduğu, hangi gereksinmeye karşılık geldiği sorusunun yanıtını Marx, tam da o çok bilinen cümlenin geçtiği yerde, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde şöyle vermişti:

"*Din, gerçekte kendisini henüz bulamamış ya da kazanıp kaybetmiş insanın özsaygısı ve özbilincidir. Ama 'insan', dünyanın dışında sürüklenip duran soyut bir varlık değildir. 'İnsan', insanın dünyasıdır, devlettir, toplumdur. Bu devlet, bu toplum tersine dönmüş bir dünyanın tersine dönmüş bilinci olan dini yaratır. Din bu dünyanın genel teorisidir, onun ansiklopedik özeti, popüler mantığı, manevi onuru, heyecanı, ahlaki yaptırımdır. Din bu dünyanın mazeret ve tesellisinin evrensel temelidir. Din, insani öz sahici bir gerçeklik kazanamadığı için, insani özün fantastik (hayali) biçimde gerçekleşmesidir. Bu nedenle, dine karşı mücadele dolaylı olarak ruhsal aroması din olan dünyaya karşı mücadeledir.*

Dinsel acı çekmek, aynı zamanda hem gerçek acı çekmenin anlatımı, hem de gerçek acı çekmeye karşı bir protestodur. Din, baskı altındaki yaratığın umutsuz soluğu, kalpsiz bir dünyanın kalbidir, ruhsuz koşulların ruhudur. Din halkın afyonudur."

Bu durumda, Marx'a ve Marksizme göre yapılması gereken, çaresiz insanın elindeki acı dindirici afyonu, yani dini almak değil, "tersine dönmüş dünyayı" tersine çevirerek, gerçek nedenleriyle birlikte bu aldatıcı "mutluluk ihtiyacı"nı ortadan kaldırmaktır.

Dinlerin tarihi: İsyandan düzene, hizmete

Dünya Dinleri ve İktidar kitabında Batı'nın ve Doğu'nun, bugün de yaygın kadim dinlerinin ne zaman, nerede, hangi tarihsel koşullarda, nasıl ortaya çıktıklarının, nasıl gelişip dönüştüklerinin, birbirlerinden nasıl etkilendiklerinin öyküsü anlatılmış.

Bu öykü, her yeni dinde, statükoya karşı çıkan her yeni mezhepte ezilenlerin özlem ve istemlerinin dile getirildiğini, ancak sonraki evrimin egemen sınıflarla işbirliği yönünde geliştiğini gösteriyor.

O kadar ki, Siegel, üçüncü yüzyıl sonlarında Hristiyanlıkla mücadele eden Roma İmparatorluğu valisi Hierokles'un İsa'yı

dokuz yüz destekçisi olan bir "çete lideri" olarak tanımladığını aktarıyor. (s.134)

Kitapta, ilk Hristiyanların, ağırlıklı olarak, antik dönem kent proletaryasına mensup olduğu, kilisenin, üst sınıflardan ilk mensuplarını ancak ikinci yüzyılda kazandığı anlatılıyor. Siegel, İsa'nın bir bakireden doğduğuna sadece Luka'nın en başında, İsa'nın doğumunun önceden bildirilmesi bölümünde değinildiğini, sonrasında Yusuf'tan sürekli İsa'nın babası olarak söz edildiğini, İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunun büyük olasılıkla İncil'e sonradan eklendiğini yazıyor. (s.133)

"Özellikle Batı Avrupa deneyimi, 'devrimci' döneminde seküler bir ideoloji uğruna dini terk eden burjuvazinin, 19. yüzyılda yeniden dine döndüğünü gösteriyor." (s.70)

ABD'de bu dönüş daha da hızlı oluyor. Başından itibaren milliyetçi bir rol oynayan din, bir ulusun inşasını ifade eden Amerikan Devrimi boyunca paradoksal biçimde etkisizleşiyor. Örneğin, 1796 tarihinde ABD ile Trablus arasında imzalanan antlaşmada "Amerika Birleşik Devletleri hükümeti, hiçbir anlamda Hristiyan dinine dayanmadığından … dinî fikirlerden türeyecek herhangi bir gerekçe, iki ülke arasındaki uyumun bozulmasına neden olamaz. (198) denilmişken, birkaç yıl sonra günümüzün 'Allahsız komünizm' söylemlerine benzer biçimde, radikal cumhuriyetçiliğe ve Jakoben Fransa'dan ithal edildiği iddia edilen 'kafir'liğe karşı savaş açılabiliyordu." (s.198)

Asya'da din ve devlet

Kitapta, Brahmanizm, Budizm ve Hinduizmin kökenleri, oluşum koşulları, geçirdikleri dönüşüm ve etkileşimler ayrıntılı biçimde anlatılıyor.

Hindistan'ın toplumsal yapısını biçimlendiren ve kendinden sonra gelen Budizmi ve Hinduizmi de derinden etkileyen din, rahipler kastının mutlak egemenliğine dayanan Brahmanizmdi.

Budizm, Brahmanizmin birçok özelliğini korumuş ve o da, Hinduizmi birçok açıdan etkilemiştir. "Hindistan'da üretim düzeyi düşük, mesleki uzmanlaşma nispeten az olduğundan ve ırksal ayrıcalıkları korumak arzusundan dolayı, kişinin ait olduğu kast kendi soyundan geçmeye ve bu sistem dinsel öğretide merkezî bir yer tutmaya başladı. Mesleki uzmanlaşma arttıkça ve giderek daha fazla kabile topluma dahil oldukça, alt-kastlar ortaya çıktı ve sayıları binlere ulaştı." (s.241)

"Kast sisteminin pekiştiricilerinden biri de, ruhların göçü öğretisiydi… Ruhların göçü öğretisine göre, birinin ölümünden sonra ruhu, doğan başka birinin bedenine geçer. Ruhun kimin bedenine geçeceği, ölen kişinin önceki hayatındaki ameline bağlıdır. Her kastın gözetmesi gereken bir davranış yasası vardır. … Temel davranış yasası itaattir." (s.242)

Yaşam pratiğindeki "orta yol" söylemine rağmen, Budizm özünde bir kurtuluş öğretisiydi. İlk yıllarında, evreni yaratan, ödül ve ceza dağıtan bir tanrının varlığını reddeden, büyük ölçüde materyalist bir felsefeydi.

Sonraki yıllarda, kast sistemince özümsenmiş pek çok kabile inancını da kapsayıp yozlaşarak bir düzen "din"ine dönüştü.

Kitabın ilginç bölümlerinden biri, Japonya gelişkin bir kapitalist devlet haline gelirken diğer Asya uluslarının bunu neden başaramadığı sorusunun tartışıldığı pasajlar. Siegel, Samir Amin'in yanıtına katılıyor. Antik uygarlık bölgelerine göre geri kalmış barbar Avrupa'da "vergi ödemeli üretim tarzı"nın kurumsallaşamamış olması, feodalizmin ham biçimini ortaya çıkardı. "Artık değeri merkezîleştirebilecek güçlü bir merkezî otoritenin yokluğu, yerel feodal lordlara köylüler üzerinde daha doğrudan bir iktidar alanı bıraktı…" Kapitalizm buradan doğdu.

Dünya Dinleri ve İktidar'da, toplumsal kökenleriyle, kabile ahlakının, eski Arap dinlerinin izleriyle, Yahudilik ve Hristiyanlığın üzerindeki etkileriyle İslamın oluşumu, yayılışı,

İslam uygarlığı, İslam uygarlığının gelişmesi ve doruğu, gerilemesi, İslam ve modernleşme başlıklarında da yoğun bilgi var.

Siegel, İslam modernleşmesini çözümlerken şunları yazıyor: "Yeni Müslüman devletlerin kurucuları, ya Müslüman modernistler ya da İslamın kimi biçimsel özelliklerini kendi siyasal amaçları için kullanan sekülaristlerdi. Türkiye'de Atatürk, Pakistan'da Cinnah, Endonezya'da Sukarno, Mısır'da Nasır ve Tunus'ta Burgiba bu isimler arasındaydı. 'Yukarıdan yarı-devrimler' ya da en azından kimi reformlar gerçekleştirmeyi başardılar." (316)

Bana, "yukarıdan yarı-devrimler" kavramı, Türkiye deneyimi üzerinde düşünürken başvurulabilecek, kullanılabilecek bir kavram gibi geldi.

Dünya Dinleri ve İktidar, yalnız zengin içeriğiyle değil, ülkemizdeki dinci gerici dalganın akıl ve kavram karmaşası yarattığı bir dönemde, dinlere belli bir mesafeden bakmaya hizmet eden niteliğiyle de okunması gereken bir kitap (12 Kasım 2013).

Paul N. Siegel, *Dünya Dinleri ve İktidar*,
İngilizceden Çeviren Selin Dingiloğlu,
Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2013

Sekülerliğin Sınırı Nerede?

Nilüfer Göle, Ankara Koleji, ODTÜ ve Paris Üniversitesi gibi seçkin okullarda eğitim görmüş bir sosyolog. İslam-modernlik, seküler-dinsel, mahrem-örtünme-kadın konularında çalışmaları, kitapları var.

Göle'nin son kitabı *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar,* İngilizceden Erkal Ünal tarafından Türkçeye çevrilmiş. Zor okunan, Türkçe sözlüklerde karşılığı olmayan kavramlarla dolu, akademik jargonun tüm sorunlarını yansıtan bir metin.

Nilüfer Göle, Türkiye'de türbanın, Fransa'da burka ve her türlü dinsel örtünmenin yol açtığı gerilim ve kutuplaşmalardan yola çıkarak sekülerlik-din ilişkisinin etkileşim ve melezleşme ekseninde yeniden ele alınması gerektiğini savunuyor.

Temel görüşler

Kitaptaki temel görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Bir: Bugün, "farklı ulusal, kültürel ve dinsel bağlamlarda birden çok sekülarizm var…" (s.11) "Batı dışındaki oluşumları Batılı sekülarizmin kopyalarına indirgeyemeyiz." (s.14) Gerçekten de indirgenemez. Ancak, sosyolojik kavramlara, tarihsel kategorilere tanımını veren temel öğeler de keyfî biçimde sulandırılamaz. Midilli, Arap atı, İngiliz atı farklıdırlar; ancak üçü de attır. Atla eşeğin çiftleşmesinden at ya da eşek değil, katır doğuyor. Katırdan katır üremediği için katıra, tür melezi anlamında "hibrit" deniyor. Nilüfer Göle sekülerlik kavramını hibritleştiriyor. Göstermeye çalışacağım.

İki: "Türk sekülarizmi, içinde birçok etnisitenin, birçok dinin bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu mirasına karşı tektipleştirme ve homojenleştirme siyaseti çerçevesinde işler… Sekülarizm 'dinden bağımsız' bir ulusal cemaat idealini temellendirmiş, ama bu cemaati zımnen gerek kozmopolit imparatorluğun Müslüman olmayan azınlıklarına gerekse de Alevilere ve Kürtlere karşıt biçimde Müslüman ve Sünni çoğunluk çerçevesinde tanımlamıştı." (s.16) Bu saptamanın özüne katılıyorum. Bana sorarsanız, Türkiye deneyiminin en zayıf ve sorunlu, İsa'ya da Musa'ya da yaranamayan yanı budur! Olduğu kadarıyla laikliğin likide edilmesindeki "performansı", tarihin ironik mantığının az rastlanır bir örneği gibi duran Diyanet İşleri Başkanlığı, iki yana kesen bir kılıç işlevi görmüştür.

Üç: Nilüfer Göle, Ernest Gellner'e katılarak, Türk sekülarizmini "didaktik sekülarizm", aynı anlama gelmek üzere Fransız tipi "laiklik" olarak nitelemekte, Türkiye'de laikliğin "otoriterizm" ve "asimilasyoncu milliyetçilik" yoluyla dayatıldığını söylemektedir. (s.55,147) Burada tartışılması gereken, Türkiye'de laiklik pratiğinin nasıl olduğundan önce, tarihsel kaynak Batı'da, gerçekten "liberal", "barışçıl" ve "enternasyonal" bir laiklik/sekülerlik deneyimi yaşanıp yaşanmadığı noktasıdır.

Dört: Göle'nin "aşınan sınırlar" teorisinin en önemli pratik dayanağı, Müslüman kadının örtünerek "kamusal alan"a çıkmasının sekülerliğe meydan okuduğu saptamasıdır. "Kadınlar bu süreçteki asli aktörlerdir; çünkü özel ile kamusal, meşru ile gayrimeşru, beden ve tahayyül arasındaki sınırları gösterirler." (s.107) "Müslüman beden, İslamcılığın aktörleri için seküler modernliğe karşı bir direniş alanına dönüşür." (s.107) Oysa, asıl sorun, siyasal İslamın yok saydığı, görünmezliğe mahkûm ettiği "kadın bedeni"ni, neden ve nasıl sekülerliğe karşı kullandığıdır.

Göle'nin bir bölümüne hiç değinemediğim görüşlerini hakkıyla aktarmak ve eleştirmek için yerimiz dar. Bu darlığa sığınmayıp eleştiri yapabilmenin yolu ise, "Napolyon sadeleştirmesi"nden geçiyor. Anekdot ünlüdür: Bir savaşta, bir

tepeden hiç top atışı yapılmamaktadır. Napolyon atına atlayıp o tepeye gider. Neden atış yapılmadığını sorar. Teğmen, "on nedeni var komutanım" deyince, Napolyon "say" diye gürler. "Birincisi, barutumuz yok, komutanım!" Napolyon: "Ötekileri saymana gerek yok!"

Laiklik ve sekülerlik nedir?

Laiklik ve sekülerlik nedir, nasıl var oldular, bu kavramların temel öğeleri, olmazsa olmazları nelerdir, ikisi arasında ne fark var? Burada, bu sorulara özlü yanıtlar vermeye çalışacağım.

Laikliğin kök sözcüğü Latince *laicus*. *Laic*, Türkçe laik, din adamı olmayan halktan kişi anlamına geliyor. Kaynaklar, *laicism*'i bir siyasal sistem ya da toplumsal işlevin din adamı olmayanlar tarafından (*nonclerical*) denetlenmesi olarak tanımlıyor. Laiklik kavramı esas olarak devletle, devletin dinler karşısındaki tutumuyla ilgilidir. Din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılması yalın ve doğru bir laiklik tanımıdır. Din, özellikle de vicdan özgürlüğü laikliğin ayrılmaz parçasıdır. Devletin hiçbir din, inanç ya da inançsızlığa ayrıcalık tanımaması, ayrımcılık yapmaması, kamu gelirlerinin dinsel inanç ve ibadet için harcanmaması laikliğin olmazsa olmazlarıdır. Laikliğin temel hücresi, birey-yurttaş; yeşerip yerleştiği tarihsel model, ulus-devlettir. Bu model, birliğin cemaatler temelinde değil yurttaş-bireylik temelinde gerçekleşmesini, eğitim başta olmak üzere kamusal alanın dünyevi ilkeler üzerinden düzenlenmesini ve bunlarla eşit derecede önemli bir nokta olarak yurttaşlığın cinsiyet eşitliğine dayanmasını esas alır. Devletin tarafsızlığının, dolayısıyla dinlerin, mezheplerin ve ateizmin barış içinde yan yana yaşamalarının güvencesi laik devlettir. Bu önkabulün tarihsel deneyim tarafından doğrulanmadığını yazan Göle'ye, din ve mezhep kavgalarını geride bırakmış laik/seküler toplumlarla, Ortadoğu'daki tutuşmak için bir çakım bekleyen din/mezhep düşmanlıkları ortamını karşılaştırmasını öneririm.

Seküler, sözcük kökeni itibariyle, dünyevi ya da dünyayla ilgili demek. Laiklikten farkı, devleti, din-devlet ilişkisini değil, toplumu, din-toplum ilişkisini merkeze koymasından geliyor. Seküler, kutsal ve dinsel olmayan, dinin denetiminde olmayan toplumsal yaşam ve kültür demek. Sekülarizm ise, dinsel düşünceyi toplumsal yaşamın tüm alanlarından uzaklaştırmaya, dışlamaya yönelen düşünce ve hareket olarak tanımlanıyor. (Tüm tanımlar için: *Webster's Third New International Dictionary, The New Encyclopedia Britannica*).

Anlayış kolaylığı için farklarını belirgin hale getirdiğim bu iki kavram, aslında bir "ruh ikizi" oluşturuyor. İkisi arasındaki nüansın belli yönlerde çekiştirilmesi durumunda yol açacağı sonuçlar ise birbirinden çok farklı olabilir. Örneğin, İslamcıların, "kişi değil, devlet laik olur" sözünde bir gerçeklik var. "Laik devlet"-"İslama göre yaşayan toplum" formülü ise soruna hiçbir çözüm getirmemektedir. Evet, kişi laik olmaz ve dini bütün, namazında niyazında bir kişinin inanç, vicdan ve ibadet özgürlüğü kişisel bir yurttaşlık hakkı olarak laik devletin güvencesi altındadır. Öte yandan, dini bütün bir yurttaş, toplumsal yaşamın din kurallarına dayandırılmasını savunmuyorsa sekülerliği benimsemiş demektir.

Sekülerlik din ve mezhep savaşlarından çıktı

Kitaba dönersek, Nilüfer Göle'nin kanımca temel yanlışlarından biri, sorunsalı, salt sekülarizm-din karşıtlığı ekseninde kurmasıdır. Oysa, Metis Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Semih Sökmen'in geçenlerde söylediği gibi, "sekülarizm; inançlıların, dinlerin kendi içindeki, kendi aralarındaki uzun ölümcül kavgaların sonucunda ortaya çıktı. Yani tam da dinin kendi içinden çıktı. Devlet bütün inançlara karşı nötr olsun, hepsine karşı eşit mesafede dursun diye çıktı." (*Cumhuriyet*, 16 Temmuz 2012)

İkincisi, otoriter ve tarihsel bakımdan "milliyetçi" olmayan hiçbir laik/seküler dönüşüm yoktur. Bir yasa çıkarıp, bu toprak-

larda yaşayan herkes için bundan böyle din kuralları yerine bu yasa geçerlidir dediğiniz, bu sözün arkasına yaptırım koyduğunuz anda otoriter olursunuz.

Laik devlet, tarihsel olarak ulus-devlettir. Bu çerçevede her ulus-devlet belli ölçülerde milliyetçidir. Ama, ulus-devlet, etnik-ırksal bir oluşumun sonucu ve ürünü olduğu için değil, tersine bölgesel farklılıkları, etnik başkalıkları, din, mezhep ve dil ayrılıklarını aşan daha üst düzeyde bir örgütlenme olduğu için ileri bir toplumsal formasyondur.

Tarihsel kategorileri, bugünün post-modernist, kaygan, temelsiz, sözüm ona çoğulcu söz bulamaçlarıyla anlamlandırmaya çalışmak, dünün güneşiyle bugünkü çamaşırları kurutmaya kalkışmak gibi bir şeydir.

Üçüncüsü, Türkiye'nin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süreklilik gösteren laiklik/sekülerlik serüveni kimi yönleriyle özgündür, İslam coğrafyasında tektir; evet özgünlüğüyle de sorunludur. Ancak tüm zaaf ve açmazlarına rağmen daha gerisini kabul etmeyeceğimiz tarihsel bir kazanımdır da. Çözülmekte olması, tarihsel haksızlığını ya da toplumsal temelsizliğini kanıtlamıyor. 1960-1980 arasındaki sol yükselişten korkuya kapılan sermaye sınıfı, asker-sivil yönetici kadroları eliyle, 12 Eylül 1980'de, cumhuriyet tarihinin en büyük dinci aşılamasını yapmış, olan laik yapıyı da çürütmüştür. AKP bunun üzerine geldiği için bu kadar kolay bir başarı elde etmiştir. Şunu ekleyelim: Türkiye laikliği, yeterince laik olamamış, ilerleyememiş, ilerleyemediği için de gerilemiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca bu ülkede din ve inanç özgürlüğünün kısıtlandığı ise büyük bir yalandır.

Örtünme, kadın özgürlüğü, kamusal alan

Müslüman kadının örtünmesiyle kamusal alana girmesi arasındaki ilişki kitabın eksenlerinden biri. Başörtüsünün Müslüman kadının toplumsal yaşama, "kamusal alan"a katılmasına aracılık ettiği, çatışmanın da bu uğrakta çıktığı bir öl-

çüde doğrudur. Bir ölçüde. Çünkü, madalyonun öteki yüzünde "başörtüsü"nün yerini bir siyasal simge özelliği kazanan "türban"ın alması ve kadının örtünmesinin kadını özgürleştirmediği gerçeği var.

Yüzlerce yıldır, dinler ve devletler kadın bedenini denetim altına alan yasaklar, yasalar koyuyorlar. Bunları, kadınların "doğa"sından gelen özelliklerle, "toplumun çıkarı"yla gerekçelendiriyorlar. Şimdi değil, yüzlerce yıldır, dinler ve devletler kadının toplumsal yaşama katılımını, "cinsiyetsizleştirme" de diyebileceğimiz, kadınlığından uzaklaşması (*defeminizasyon)* koşuluna bağlamıştır. Örtünme, cinsiyetsizleştirmenin yollarından biridir. Tüm dinlerde çeşitli biçimlerde olmakla birlikte, İslamiyet'te özel bir anlamı var. İslamiyet, cinslerin özgürce bir arada bulunmasını zinaya yol açacağı için tehlikeli bulmakta, bu tehlikenin esas kaynağının ise "baştan çıkarıcı" kadın cinsi olduğunu vazetmektedir. (Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, Üçüncü Basım: Ekim 2009, İstanbul, s. 102, 114) Kadını kapatmanın esas gerekçesi budur. Ataerkil düzen, kadın bedenini denetim altına alma amacına en uygun ideolojiyi dinde bulmuştur. Dinsel örtünme, ataerkilliği güçlendiren, sistemleştiren bir uygulama olarak, siyasal İslamın, yok saydığı, görünmezliğe mahkûm ettiği "kadın bedeni"ni neden ve nasıl sekülerliğe karşı kullandığına ilişkin sorumuzun yanıtıdır.

Daha önemli ve kritik konu, dinsel inanç ve yaşam tercihlerinin nereye, hangi noktaya kadar bireysel inanç özgürlüğü, hangi noktadan sonra, laik devlet ve toplumun reddi sayılacağıdır. Bu sorunun belkemiği, kimin nasıl giyineceği, kişisel yaşamını nasıl düzenleyeceği vb. değildir. Sorunun özü, başörtüsü-türban tartışmalarında dile getirilen "herkesin kendi dinini yaşama özgürlüğü var" sözünde gizlidir. Kişinin evlenmede, boşanmada, mirasta vb. "kendi" dininin kurallarını geçerli kılarak yaşamasının iki yolu vardır: Ya o kurallar, yasa olarak tüm topluma dayatılacak, yani şeriat kuralları geçerli olacaktır; ya da aynı ülkede,

kimilerine İslam hukukunun, kimilerine yurttaş hukukunun (Medeni Hukuk) uygulandığı *çokhukuklu* bir düzene geçilecektir. Kimse "olmaz" demesin; şu sıralar kimi eyaletlerinde şeriatın geçerli olduğu Pakistan'da yaşanan budur!

Her iki durumda da, laik devletten söz edilemez!

10 Ağustos 2012 tarihli gazete haberlerine göre, Anayasa yazım komisyonunda bugünkü Anayasa'nın 24. Maddesinin son fıkrasında yer alan şu paragrafın yeni metne alınmasına AKP karşı çıktı:

"Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

Bu, ya da benzer bir hükmün yer almadığı bir Anayasa'da, laikliğin karikatüründen bile söz edilemez!

En iyisi, herkesin tezini açıkça, mantıksal sonuçlarına götüren bir iç tutarlılıkla savunması, sapla samanın birbirinden ayrılmasıdır. Bana kalırsa, Nilüfer Göle'nin aşınan sınırlarda azıcık ondan, azıcık bundan, bir melez (hibrit) laiklik/sekülerlik yaratma çabasının ise ne bilimsel ne de pratik bir karşılığı var.

Not: Bu yazı, ileride konuyla dolaylı ya da doğrudan ilgili başka çalışmalarda kullanılmak ve geliştirilmek üzere yazılmıştır.

Nilüfer Göle, *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*,
Metis Yayınları, Çeviren: Erkan Ünal, İstanbul, Haziran 2012

Neoliberal Kapitalizmle İslamcılığın Dansı

Yordam Kitap, kolektif yapıtlarından birini daha Mart 2014'te okuyucuya ulaştırdı: *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*. Neşecan Balkan, Erol Balkan ve Ahmet Öncü'nün hazırladıkları kitapta yer alan yazılar sırasıyla şöyle: Burak Gürel, "İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması"; Sungur Savran, "İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı"; Kurtar Tanyılmaz, "Türkiye Büyük Burjuvazisinde Derin Çatlak"; Özgür Öztürk, "Türkiye'de İslamcı Büyük Burjuvazi"; Evren Hoşgör, "İslami Sermaye", Erol Balkan/Ahmet Öncü, "İslami Orta Sınıfın Yeniden Üretimi"; Evren Hoşgör, "AKP'nin Hegemonya Sorunsalı: Uzlaşmasız Mutabakat"; Joshua D. Hendrick, "Küreselleşme, İslami Aktivizm ve Türkiye'de Pasif Devrim: Fethullah Gülen Örneği"; Anita Oğurlu/Ahmet Öncü, "Türkiye Egemen Sınıfında Laik/İslami Hizipleşme ve Medya".

Konu kapsamlı ve karmaşık, tarihsel ve güncel, siyasal ve kuramsal.

Konunun çetrefilliği en başta, "İslamcılık", "İslamcı" gibi, daha çok ideolojik-siyasal düzeyde tanım ve kabul görmüş kavramların "sermaye" ve "sınıf" kategorilerini çözümlemedeki yetersizliğinden kaynaklanıyor. "İslamcı" ve "laik" olarak adlandırılan sermaye öbekleri arasındaki ilişkinin kimi zaman "sınıfiçi" bir sorun, kimi zaman da bir "iç savaş" olarak ele alınması; tarihsel, ideolojik, kültürel kökleri olan, tüm sınıfları kesen

İslamcı-laik eğilimlerin sermayenin iki fraksiyonu arasındaki çatışma üzerinden okunması materyalist bir çözümleme için ek olanaklarla birlikte yeni sıkıntılar yaratıyor. Ülker patronu Murat Ülker, aslında sermaye açısından olgunun nasıl göründüğünü çok çarpıcı ve özlü biçimde dillendiriyor: "Yeşil sermaye olarak yalnızca ABD dolarını tanırım." (s.188) Bu konuya yazının sonunda dönmek üzere, *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* çalışmasının beni bu yazıyı yazmaya ve okunmasını önermeye özendiren içeriğini tanıtmak istiyorum.

On Marksist akademisyen, bu kitapta okuyucuya son derece yararlı ve işlevli bir bilgi/olgu zenginliği, aynı zamanda verimli bir kuramsal tartışmaya çerçeve oluşturacak tezler sunuyorlar. Bilgilendiren, bellek tazeleyen, olguların farklı yönlerine, birbirleriyle ilişkilerine ışık tutan, ufuk genişleten yazılar bunlar. Bilgi/olgu zenginliği, okuyucuya yazarların vardığı sonuçları aynen benimsemeden kitaptan yararlanma olanağı veriyor.

Deneyim

Burak Gürel, İslamcılığın dünyanın değişik coğrafyalarındaki son otuz yıllık serüveninin ansiklopedik/kronolojik bir özetini veriyor: İran Devrimi (1979), Sovyet-Afgan savaşı (1979-1989), Lübnan ve Hizbullah deneyimi (1982), Cezayir İç Savaşı (1992-1997), Afganistan'da Taliban iktidarı (1996), Mısır Müslüman Kardeşler deneyimi, Suudi, İran ve Taliban İslamcılıkları vb. Pakistanlı Mevlana Mevdudi'nin, Mısırlı Seyit Kutub'un, İranlı Ayettullah Humeyni'nin görüşleri, bu görüşlerin İslamcı hareketler üzerindeki etkileri vb.

Kemalist burjuva devriminin arka planında "uygarlık transplantasyonu"nun durduğunu savunan Sungur Savran, Kemalist laiklikte din örgütlenmesinin Diyanet aracılığıyla devletin denetimi altına girdiğini, dinin devletten ayrılmadığını, bu yapının gizli devlet dini yarattığını vurguladıktan sonra,

1945'ten sonra İslamcılığın nasıl geri geldiğini, 1970'li yıllardan bu yana Milli Görüş çizgisinin nasıl bir evrim geçirdiğini anlatıyor. İslamcı yükselişin ardındaki toplumsal güç ve dinamikleri, 12 Eylül rejiminin bu yükselişe nasıl bir siyasal kültürel zemin hazırladığını, Milli Görüş'ün neden ve nasıl çöktüğünü, AKP kişiliğinde küreselci neoliberal İslamcılığın nasıl doğduğunu olgulara dayanarak, şeytanın gizlendiği ayrıntıları da ihmal etmeden inceliyor. Savran, 2002-2014 Türkiye'sindeki çatışmaları "İslamcı burjuvazi" ile "Batıcı-laik burjuvazi" arasında yaşanan bir "iç savaş" olarak değerlendiriyor.

Kurtar Tanyılmaz, Savran'la aynı doğrultuda Türkiye büyük burjuvazisi içindeki çatlağı, TÜSİAD, MÜSİAD, TUSKON üye bileşimlerine, yönetici profillerine başvurarak, bu örgütleri çeşitli büyüklükler açısından karşılaştırarak, ihracatın bölgelere göre, yurt dışı yatırımların ülke gruplarına göre dağılımını inceleyerek ortaya koyuyor.

"Orta sınıf", İslam ve hegemonya

Erol Balkan ve Ahmet Öncü, Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nun kültürel ve toplumsal sermaye kavramları üzerinden inceledikleri "orta sınıf"ın İslamcı ve laik mensuplarının farklı maddi, kültürel ve ideolojik geçmişlerine karşın, "alt sınıflardan ayrışarak, yeni bir statü grubu oluşturacak biçimde benzer bir sosyolojik kategori görünümü kazandıkları" sonucuna varıyorlar. Orta sınıf, son derece tekinsiz bir konudur. Burada tartışmaya girmiyoruz.

AKP'nin hegemonya sorunsalını yazan Evren Hoşgör, AKP'nin ekonomik istikrar, büyüme, Avrupa Birliği ve demokratikleşme/normalleşme çapalarını kullanarak, "farklı ekonomik güçlerin çelişkili taleplerini uzlaştırabilme" becerisi göstererek hegemonik üstünlük kurduğunu (s.299), ancak 11 yılın sonunda eşitsizliklerin ve buna bağlı halk muhalefetinin

yükselmesiyle AKP'nin rıza yerine zor yöntemlerine başvurmasının bu üstünlüğü kaybetmekte olduğu anlamına geldiğini öne sürüyor. (s.329)

Gülen hareketi

Kitaptaki en dikkate değer yazılardan biri Joshua D. Hendrick'inki. Hendrick, Türkiye'de İslamın, Kemalist laik ve korporatist devlet karşısında nasıl adım adım siyasallaştığını, mevziler kazandığını, Gramscici "pasif devrim" kavramı ışığında en çok da Gülen Hareketi (GH) örneği üzerinden inceliyor. "Cemaat" ya da "hizmet hareketi" olarak da anılan GH'nin Saidi Nursi'ye uzanan geçmişini, geçirdiği evrimi, daha önemlisi tipik siyasal İslamcı hareketlere de, geleneksel cemaatlere de benzemeyen kendine özgü özelliklerini ayrıntılı biçimde, bir alan araştırmasının özgün bilgilerini de aktararak ortaya koyuyor. Bu hareketin okul, mahkeme, medya üçlüsü üzerindeki uzun vadeli, planlı "yatırımlarıyla" nasıl ekonomik, kadrosal ve siyasal bir güç ağı yarattığını gösteriyor. AKP-cemaat işbirliğinin, Türkiye İslamcılığıyla küresel kapitalizm arasında köprü kurma, azgelişmiş ülkelerle ikili ilişkiler geliştirme misyonunu yerine getirdiğini belirtiyor.

"İç savaş" mı?

Kitaptaki yazılar arasında belli bir bakış ve terminoloji bütünlüğü var. Ancak yukarıda sözünü ettiğim İslamcı-laik sermaye/burjuvazi sınıflandırması konusunda farklı formülasyonlara da rastlıyoruz.

Örneğin Özgür Öztürk, bence haklı olarak, bir sermaye öbeğinin İslami olup olmadığını belirleyecek kesin ölçütler bulunmadığını, sermayelerin siyasal veya ideolojik karakteristiklerine göre nasıl sınıflandırılacaklarının çözüm bekleyen kuramsal

bir sorun olduğunu belirtiyor. (s.185) Türkiye burjuvazisini TÜSİAD'da örgütlü batıcı-laik burjuvazi; MÜSİAD, TUSKON'a üye doğucu-İslamcı burjuvazi olarak sınıflandırmanın gerçek yaşamdaki karmaşıklığı açıklayamadığını örnekler vererek gösteriyor. (s.185) İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) 2010 yılı *500 Büyükler* listesine göre MÜSİAD ve TUSKON üyelerinin toplam satışlardaki payının yüzde 7,48 olduğunu, bunun da İslami sermayenin yükselişinin ilk bakışta göründüğü kadar çarpıcı olmadığını kanıtladığını savunuyor.

Hendrick de, yukarıda değindiğim yazısının başlarında bu tartışmalı soruna belli kavramların esiri olmayan zihin açıcı bir yaklaşım getiriyor: "…çağdaş Türk siyasetini karakterize eden 'mevzi savaşının hâkim ve madun' sınıflar arasındaki bir sınıf mücadelesi olmayıp, eski ve yeni elitlerin sınıf içi savaşı olduğunu belirtmek önemlidir… Bu mücadelenin çerçevesi kasten kültürel terimlerle (yani 'İslam' karşısında 'laiklik') betimlenmiş olmakla birlikte, Türkiye'deki bu pasif devrim 'Batı materyalizmine' tepkisel bir hareketten doğmuş olmaktan çok, Türk kapitalizminde Müslümanların payını artırma çabasından kaynaklanmıştır." (s.340)

Bu yazının amacı ve yer sınırı nedeniyle bu tartışmaya daha fazla girme olanağım yok. Şunu eklemekle yetineceğim: AKP iktidarını sarsan, şiddeti ve yöntemleri bakımından silahsız bir iç savaşa daha çok benzeyen çatışmanın batıcı-laik burjuvaziyle doğucu-İslamcı burjuvazi arasında değil, AKP ile Cemaat arasında yaşanması tarihin tuhaf ironilerinden biri gibi duruyor (30 Mart 2014).

Neşecen Balkan, Erol Balkan, Ahmet Öncü (Hazırlayanlar),
Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP,
Yordam Kitap, İstanbul, Mart 2014

ORTADOĞU

Tarihten Güncelliğe Ortadoğu Düğümü

Haluk Gerger'in genişletilmiş ve güncelleştirilmiş beşinci basımı Yordam Kitap tarafından Eylül ayında yayımlanan *ABD Ortadoğu ve Türkiye* kitabı, ilgili okuyucuyu bugünü anlamak için gerekli olan tarih ve süreç bilgisiyle besliyor. Bu kitabı okurken insan, aydınlanmak için hem dünün hem de bugünün ışığının gerekli olduğunu bir kez daha, derinden hissediyor.

Fas'tan başlayıp, bugünkü Suudi Arabistan sınırlarına, oradan Hint Okyanusu'na dayanan, İran'ı içine alan coğrafyaya "Ortadoğu" diyoruz. Bugünkü Ortadoğu'da, Türkiye, Kıbrıs, Suriye, Lübnan, Irak, İran, İsrail, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya, Suudi Arabistan, Kuveyt, Yemen, Umman, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri yer alıyor. Türkiye, Kıbrıs, İsrail ve İran dışındakilerin tümü Müslüman-Arap devlet ve devletçikleri.

"Ortadoğu", yalnız fiziki ve siyasal bir coğrafya değil, aynı zamanda tarihsel-kültürel bir oluşumdur. Üç büyük din, çeşitli uygarlıklar bu topraklarda doğdu.

Tarihsel olarak ve bugün Ortadoğu nüfusunun en büyük bölümü Müslüman Araplardan oluşuyor. Müslümanların üçte ikisi Sünni, üçte biri Şii. Ayrıca, Hariciler, Nuseyriler, Dürziler var. Hristiyan azınlık içinde çoğunluk Ortodokslarda. Özetle, farklı uygarlık, din, etnisite ve kültürlere bağlı milyonlarca insan yüzlerce yıldır bu topraklarda yaşıyor.

Bu geniş bölgenin "Ortadoğu" olarak adlandırılması ise oldukça yeni. "Ortadoğu" teriminin ilk kez İkinci Dünya Savaşı öncesinde Mısır'daki İngiliz komutanlığı için kullanıldığı biliniyor. Daha önce, bugün "Ortadoğu" denilen bölge batılılar tarafından üçe ayrılıyor, Akdeniz'den İran Körfezi'ne kadar uzanan ve Avrupa'ya en yakın olan bölgeye "Yakındoğu", Körfez'den Güneydoğu Asya'ya kadar olan alana "Ortadoğu" ve Pasifik Okyanusu ve ötesine de "Uzakdoğu" deniliyordu. Sınıflandırma ve adlandırma, Batı Avrupa'nın durduğu yere, her bölgenin Avrupa'ya olan coğrafi/siyasal mesafesine göre yapılıyordu. Bu mantık içinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra saydığım ülkelerin "Ortadoğu" genel başlığı altında toplanmasının iki anlama geldiğini düşünebiliriz. Birincisi, bu geniş coğrafya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra emperyalist Batı için, artık birçok nedenle *aynı* genel stratejinin izleneceği bir yeniden paylaşım alanı olarak değerlendirilmiştir. İkincisi, belli bir tarihten itibaren Ortadoğu, emperyalizm için yakını ve uzağıyla, ortası ve uçlarıyla dünyanın önemli bir "merkez"i, deyim uygunsa "ortası" sayılmıştır. Kapitalizmin krizinin giderek derinleştiği, ABD'nin ekonomik, siyasal ve ideolojik hegemonyasının çözülmekte olduğu bugünkü kaotik dünya ortamının düğüm noktası da Ortadoğu'dur.

Arap sorunu

Ortadoğu söz konusu olduğunda akla birbirine bağlı sorular geliyor. Bu coğrafyanın etnik/ulusal çoğunluğunu oluşturan Araplar neden bu kadar devlet ve devletçiğe bölünmüş durumdalar? Arap birliği, şu ya da bu biçimde bir Arap ulus-devleti neden oluşmadı? Var olan devlet ve devletçikler, tarihsel ve teorik olarak ne ölçüde "ulus-devlet" sayılabilirler? Arap bölünmüşlüğünün bugünkü Ortadoğu düğümü ve dengeleri içindeki sonuçları nelerdir? 2010-2011 Arap İsyanları tarihsel gelişme çizgisi ve

güncel siyasal gelişmeler bakımından bize ne anlatıyor? Türkiye dün ve bugün Ortadoğu'nun neresindedir?

Bu soruların yanıtlarını arayanlar için *ABD, Ortadoğu ve Türkiye*, yorum ve analizleri bir yana, sunduğu birinci el bilgi ve belgelerle, ayrıntılar içindeki şeytanı büyük fotoğrafa yerleştirerek gösterme yeteneğiyle vazgeçilmez bir kaynak/başvuru kitabı özelliği taşıyor.

Gerger'in incelemesi esas olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan bugüne olan tarih dilimini kapsıyor. Yukarıdaki soruları bu kapsam içinde irdeliyor. Ortadoğu ve Arap sorununun düğümleri ise emperyalizmin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgeye girişiyle atılmaya başlıyor.

Araplar, tarihsel olarak, etnik bir topluluk, aynı zamanda Dicle-Fırat'tan İber yarımadasına dek uzanan Müslüman bir imparatorluğun fatihleri ve kurucularıydı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'na fiilen veya kâğıt üzerinde bağlı olmalarına rağmen, özellikle İngiliz askerî işgali ve kontrolü, Suriye ve Irak'ta Fransız ve Amerikan eğitim kurumları sayesinde ve "Türkleştirme"ye tepki duyarak, "ulusal" bir arayış içine girmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan gerçekten kurtuldular. Ama bu kez Avrupalı emperyalist güçlere boyun eğdiler; "manda" oldular: Irak, Ürdün, Filistin, Suudi Arabistan ve Mısır Büyük Britanya'ya; Suriye ve Lübnan ise Fransa'ya.

Haluk Gerger, emperyalizmin bölgede bugün de sürmekte olan siyasetinin bütün süreci anlamamıza ışık tutan özünü şöyle özetliyor:

"Arap dünyası sadece yapay 'milli' devletlere bölünmekle, her birinin başına hanedanlar, şeyhler, emirler, krallar, prensler oturtulmakla bırakılmadı; aynı zamanda, her birinin içine baskı altında ve her an ötekilere karşı kışkırtılmaya hazırlanmış tarikatlar, mezhepler, aşiretler, ulusal topluluklar sıkıştırıl-

dı, halkların bir araya tıkıldıkları meşruiyeti kabullenilmemiş karmaşa ortamı oluşturuldu, feodalite ummanına merkantilist adacıklar, emperyalizmin tekelleri, kozmopolit komisyoncular yerleştirildi; yani bölgeye tam bir emperyalist deli gömleği giydirildi." (s.21)

Arap bölünmüşlüğünün birinci nedeni apaçık emperyalist müdahaledir.

ABD Ortadoğu ve Türkiye, bu müdahalenin ayrıntılı hikâyesini ve bilgisini veriyor. Haluk Gerger, son derece yerinde "Ortadoğu NATO'su" kavramlaştırmasıyla bu süreci anlatırken, ABD'nin Ortadoğu stratejisinin iki hedefini de deşifre ediyor: Sovyetler Birliği'ni kuşatmak; saptırarak, çökerterek ve birbirlerinden yalıtarak ulusal devrim hareketlerini boğmak. Bu stratejinin ideolojik tutkalı ise, İslamla kapitalizmi barıştırmaya da yarayan anti-komünizm ve aynı anlama gelmek üzere anti-sovyetizmdi.

Arap ulusçuluğu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki "Soğuk Savaş" döneminde, emperyalist müdahale ve stratejilere karşı anti-emperyalist, ulusal eğilim ve hareketler de ortaya çıktı. Arap ulusal birliği yolunda umut, heyecan ve kitle seferberliği yaratan bu hareketlerin tarihi, aynı zamanda Arap ulusal birliği doğrultusundaki tek tarihsel şansın nasıl ve neden kullanılamadığının da tarihidir. Nasırcılıktan Baasçılığa, bu ulusal hareketlerin, burjuva sınıf temelleri, anti-emperyalist ve seküler damarları zayıf, siyasal önderlikleri ufuksuzdu. Mısır'da, Suriye'de, Irak'ta vb. iktidara geldiler. Ancak, bu rejimler anti-emperyalist ve seküler olamadıkları gibi, ABD emperyalizmi ve İsrail yayılmacılığı karşısında etkisiz ve edilgen kaldılar. Çürüdüler. Kendileriyle birlikte Arap ulus hareketini de çürüttüler. Sovyetler Birliği'nin dağılışından sonra, tüm Arap dünyasının emperyalist gericiliğin kucağına düşmesinin temel nedeni budur.

Haluk Gerger bu süreci şöyle özetliyor:

"…halk direnişlerini kendi kalıbı içinde eriten, Nasırcılıktan Baas'a ulusalcı rejimlerin devlet kapitalizmi, büyük bir çürüme sürecine girmişti. Bu uzun dönemde, esas olarak kendi öz dinamikleriyle askerî diktatörlüklere ya da polis devletlerine dönüşen ulusalcı sol yapılar, halkları yoksulluk, yoksunluk, yolsuzluk, yenilgi, aşağılama, gerilik ve gericilik anaforu içinde boğucu bir cendereye kıstırmıştı… Bir zamanlar milyonları harekete geçirebilen komünistlerin de ulusalcı sol rejimlerle işbirliği yapmasıyla tutunacak başka dal da kalmamıştı." (s.510)

Bu noktada, akla başka bir soru daha takılıyor. Etnik köken, ortak tarih, ortak dil gibi ulus kurucu hammaddeye sahip Arap toplulukları, neden Müslümanlık temelinde bir siyasal birlik kuramadılar? Ümmetçilik neden birleştirici olmadı? Düşünmeye başlangıç olmak üzere, bu soruyu başka bir soruyla açmak gerekiyor: Emperyalist kapitalizmle uzlaşmış ve asimilasyona uğramış din ve ümmet ideolojisi, bölgesel farklılıkları, etnik başkalıkları, mezhep, tarikat ayrılıklarını aşan, kapsayan bir üst siyasal birlik oluşturmaya elverişli midir? Ortadoğu gerçeği sorunun pratik yanıtını ne yazık ki bitmeyen bir kan banyosu acılığında veriyor. Teorik yanıt için çalışmak gerekiyor.

2010-2011 Arap isyanları

Haluk Gerger, emperyalistlerin ve ana akım medyanın sonradan "Arap baharı" demeyi uygun bulduğu, solcuların bir bölümünün "devrim", bir bölümünün "emperyalist komplo" olarak nitelediği 2010-2011 Tunus, Mısır halk çıkışlarını tümüyle katıldığım biçimde "isyan" olarak değerlendiriyor. Daha önemlisi, sorunu devrimci isyan-restorasyon ilişkisi üzerinden çözümleyerek gerçek durumu olduğu gibi gören, ama asla yenilgici olmayan bir bakış getiriyor.

Kitabının bu baskı için hazırladığı son bölümünde şunları yazıyor:

"Ezilen yığınların her isyanı, bağrında iki çelişik olguyu barındırır. İsyan edenlerin talepleri, beklentileri, özlemleri ve sadece eskisi gibi yönetilmeyi reddeden öznel konumları değil nesnel çıkarları da, eskisi gibi yönetemeyen egemenlerin durumu da, isyan süreci içinde, mülkiyet (üretim) ilişkileriyle devletin sınıf niteliğini değiştirmeye yönelik olguyu, yani 'devrim' öğesini içerir. Buna karşılık, egemenlerin kendilerini ve kendilerine hayat veren düzeni savunma/koruma içgüdüleri, refleksleri ve önlemleri de 'restorasyon' olgusunu temsil eder.(…) Devrim; ideoloji, hedeflerde netlik, örgütlülük ve önderlik gerektirir. 'İsyan'a içkin olmayan, dışarıdan, bazen de sonradan edinilen niteliklerdir bunlar. İsyanlar, bu nitelikler var olduğu için de çıkar, bunlarsız da. Bu unsurlar isyanların nedenleri de olabilirler, sonucu da." (s.512)

Haluk Gerger, aynı bölümde Suriye'nin başkalığını ve AKP'nin Türkiye'de devlet iktidarını almasının ne anlama geldiğini de çözümlüyor. Bunlar ve yukarıda satır başları verilen tarihten bugüne yolculuğun tadına ve bilgisine varmak için kitabın tamamını okumak gerekiyor.

Haluk Gerger, *ABD Ortadoğu Türkiye*,
Genişletilmiş ve Güncelleştirilmiş 5. Basım,
Yordam Kitap, İstanbul, Eylül 2012

Arap İsyanlarının Anatomisi ve Sonrası

Vijay Prashad'ın *Arap Baharı Libya Kışı* kitabı, Şükrü Alpagut'un çevirisiyle geçtiğimiz Haziran ayında Yordam Kitap'tan çıktı.

2010 sonunda Tunus'ta başlayan halk hareketi, birbirini izleyen dalgalar halinde birçok Arap ülkesine sıçradı. Birer isyan, ayaklanma olarak başlayan bu hareketler, birkaç ay içinde, çıkış güdü ve dinamiklerinden uzaklaştırılıp saptırıldı. İsyanın dipten gelen, kapsayıcı ve meşru içeriği ile siyasal sonuçları arasındaki açı farkı, olan bitenin çözümlenmesinde de farklı yaklaşımlara yol açtı.

Vijay Prashad, isyanların gerçekleştiği Arap toplumlarının tarihsel geçmişiyle, bugünüyle ilgili sağlıklı, zengin ve somut bilgi temelinde, güncel siyasetin yanıltıcı basıncının ötesine geçen bir sergileme ve analiz gücüyle Arap isyanları sürecine güçlü bir ışık tutuyor.

Önsöz'ün ilk cümlesinde Haluk Gerger, "Arap isyanlarının ilk kıvılcımları, Tunus ve Mısır'da, bütünüyle iç dinamiklerden kaynaklandı" diyerek kitaba son derece sağlıklı bir giriş yapmış oluyor.

Arap isyanının kaynağında, tüm bileşenleriyle toplumsal proletaryanın ağırlaşan, kaldırılamaz, sürdürülemez hale gelen yaşam koşullarının ve onun yarattığı ruh halinin olduğu kesindir. Amerikan sosyolojisi kökenli "orta sınıf" teorilerine ka-

pılmayıp bu eylemlerin proleter karakterini görmek gerekiyor. Genç ve eğitimli işsizler Tunus ve Mısır isyanlarının en aktif, en dinamik kesimiydi. Mısır'da nüfusun yarısının günlük kazancı yoksulluk düzeyi olan 2 doların altındaydı. Prashad'ın belirttiği gibi, Mısır'da 2004 ile 2008 arasında 1,7 milyon işçi 1.900'den fazla greve katılmıştı.

Prashad, içsel halk dinamiğiyle başlayan isyanların bu denli kolay saptırılıp, söndürülmesinin tarihsel nedenini, 1960'lardaki ulusal kurtuluş döneminin laik Baasçı/Nasırcı rejimlerinin zaman içinde kireçlenmesine, çürümesine ve Üçüncü Dünya Projesinin çökmesine bağlıyor. Toplumsal muhalefetin öncülüğünü İslamcı siyasallaşmanın ele geçirmesi bu sürecin sonucudur. Arap dünyasındaki İslamcı siyasallaşmanın kaynağı ve önderi olan Mısır Müslüman Kardeşleri neo-liberal gündemle çok çabuk uzlaşmaya vararak, İsrail'le yapılan Camp David anlaşmasına karşı çıkmayarak küresel kapitalizmle İslamı barıştırma misyonu üstlenmiştir; bugün bu hizmetin karşılığını almaktadır.

Prashad, 25 Mayıs 1981'de Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin oluşturduğu Körfez İşbirliği Konseyi'ne (KİK) son derece yerinde bir seçimle "Arap NATO'su" diyor. Bu ülkelerin süreçteki rolünü deşifre ediyor.

Arap Baharı Libya Kışı'nın yarısından çoğu Libya'ya ayrılmış. Libya'da 2010 sonunda ne gıda krizi, ne de açlık vardı. Şubat'taki protesto hareketleri ekonomik değil, siyasal nedenlere dayanıyordu. Kaddafi, Nasır çizgisinde bir ulusalcı olarak Yeşil Kitap'la kapitalizmi ve komünizmi reddederek "Üçüncü Evrensel Teori"yi ortaya atmış, sistemini İslami ilkeler üzerine inşa etmiş, Prashad'ın deyişiyle "İslamı ulusallaştırmayı" denemişti. 2000'li yıllarda Seyfülislam Kaddafi'nin başlattığı özelleştirme kampanyasıyla birlikte Libya'da da neo-liberal programlar uygulanmaya başladı. Ne var ki, neo-liberal "reform"ların"Cemahiriye"

sisteminin kurucusu Kaddafi'nin varlığında istenen hız ve netlikte yaşama geçmesi zordu.

Tunus'ta yanlış ata oynayıp "çuvallayan" Fransa'nın başı çekmesiyle Batı, Libya'ya işte bu koşullarda müdahale etti. Obama'nın kararsızlığı nedeniyle Mısır'da kötü bir sınav veren ABD bu kez "arkadan liderlik" misyonu üstlendi. BM'den 1973 sayılı karar çıkarıldı; ABD gözetim, istihbarat ve keşif olanakları, yakıt ikmali sağladı; bombardımanın önemli bölümünü gerçekleştirdi.

Vijay Prashad, Libya "olay"ını şöyle özetliyor: "Libya yeni bir 'soğuk savaş'ın ilk muharebe alanıydı, bu defaki ABD ile Rusya arasında değil, G7 ve askerî kolu olan NATO ile, askerî kol olarak pek fazla şeyi olmayan BRICS arasındaydı."

Kitap, Kaddafi'nin 1969-1988 arasındaki devrimci geçmişini çoktan terk ettiğini, 1990'ların sonundan bu yana, kendini ABD önderliğindeki "terörle savaş"a adayarak halkına yabancılaştığını, kendisini devirenlerin lider kadrosunun kendi kurduğu rejimin içinden geldiğini, Kaddafi ve oğullarından kurtulan Libya'nın ise bu kez General Halife Hifter ve torunu Saddam Hifter'in kucağına düştüğünün belirtilmesiyle bitiyor.

2010 Aralık ayından bu yana Tunus, Mısır, Libya'da yaşananların ve bugün Suriye'de yaşamakta olanların, tarihsel/verisel ayrıntılı ve işlevli bilgisine sahip olmak isteyenlerin bu kitabı mutlaka okuması gerekiyor.

Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*,
İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap,
İstanbul, Haziran 2012

ÜÇ KİTAP
DÖRT SÖYLEŞİ

"Devletin Ezme Gücü ve Araçları Sürekli Büyüyor"

Haluk Yurtsever'le
Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet üzerine

Söyleşi: Sakine Erdoğan

Dünyanın çehresinin köklü bir değişime uğradığı, bir dizi devletin çözülüp pek çok yenisinin doğduğu koşullarda, devlet üzerine bir kitap yazdınız. Sizi, bu konuda bir kitap yazmaya yönelten şey ne oldu?

Tam da sözünü ettiğiniz koşullar ve bu koşulların ürünü olan yorumlar, zaten karmaşık bir olgu ve kavram olan devleti çoğunluğun gözünde iyice çetrefil, algılanması zor bir sorun durumuna getirdi. "Gerici ara dönem" dediğim bir tarih kesitinde devlet üzerine yürütülen tartışmalar büyük bir akıl ve kavram karmaşası yarattı. "Değişim" ve "yenilik" kavramlarının fetiş durumuna getirildiği bir ortamda, devletin değişmeyen özünü, ama aynı zamanda uğradığı değişiklikleri, yeni çelişkileri anlama çabası, beni devleti ilk oluşumundan sönümlenmesine tarihsel gelişmesi içinde incelemeye götürdü. Kitap, bu incelemenin tez ve sonuçlarını başkalarıyla tartışma ve ortaklaştırma arayışıdır.

Bugüne kadar, kapitalizm karşıtı sol hareketler; kapitalizmi temsil eden bir mekanizma olarak hedefe devleti oturttular. Ancak artık, devlet kavramı eskisine göre daha belirsiz, görün-

mez halde. Şu halde, mücadele amaç ve hedeflerinde ne gibi değişiklikler gerekiyor?

Devlet, birden çok nedenle, yalnız bugün değil her zaman çıplak gözle görülmesi zor bir maddi-düşünsel erkler toplamıdır. Haklısınız, bugün eskisine göre çok daha görünmez kılındı. Kitapta, kapitalizmin piyasanın görünmez elinden sonra "devletin elini" de görünmezleştirdiğini yazdım. Öyleyse yapılması gereken, Marx'ın başka bir nedenle söylediği gibi olgunun ilk bakışta görünmeyen özünü görmeye ve göstermeye çalışmaktır. Bilim ve siyaset bunun için gerekiyor. Öte yandan, bugünün emperyalist devleti maddi varlığıyla, ordu ve polis gücü türünden bastırma düzenekleriyle vb. o kadar çırılçıplak ortada ki… Burada en önemli sorunumuz, hep beyniyle gören ve bu kocaman gerçekliği göremeyen insan aklını yeniden kazanma noktasındadır. Burada açamayacağım, ama çok önemli olduğunu düşündüğüm bir ipucumuz daha var: Devleti görünür kılmanın en iyi yöntemlerinden biri, görüntüyü, gölgeyi değil, özü, burada sınıf gerçekliğini hedef tahtasına yerleştirmektir. Sınıfsal bakarsanız devlet görünür.

Kitabınızda devletin büyüdüğünü ve her alana yayıldığını, demokratik kazanımların eridiğini söylüyorsunuz. Ama çoğu akademisyen ve düşünür gidişin devletin küçülmesi yönünde olduğunu söylüyor. Devlet gerçekten küçülüyor mu? Marksizm "küçük devlet"ten yana olduğuna göre bu gelişmeyi olumlu görmek gerekmez mi?

Devletin tarihi, tek sözcükle devletin büyümesinin tarihidir. Devletin küçüldüğünü söyleyenler, devletin kamusal alandaki sorumluluklarından, topluma hizmet yükümlülüğünden uzaklaşmasını, özelleştirmeleri ölçü alıyorlar. Devletin, yönetme, boyun eğdirme, ezme gücü ve araçları sürekli olarak büyüyor. Marksizmin küçük devletten yana olduğunu kim söylüyor? Bu konuda Marksizm adına söylenebilecek doğru söz, öteki koşulların eşitliğinde, yani baskı ve zorun olmadığı durumda Marksistlerin hep büyük devlet ve birliklerden yana olduğudur.

Ne devletin yukarıdaki anlamda küçülmesinde, ne de neo-liberal, post-modernist düşüncenin "küçük güzeldir" diyen mikroskopik, parçacıkçı siyaset yaklaşımında hiçbir olumlu yön göremiyorum. Dahası var: Tekelci kapitalizmin "küreselleşme" masalları eşliğinde ulus-devletleri parçaladığı, kabileleşme ideolojisini yaydığı bir tarihsel dönemde, bizim dünyaya çağrımız sosyalist tek dünya devletidir.

Bu durumda, ulus-devlet ömrünü ve tarihteki rolünü tamamlamış mı oluyor? Avrupa Birliği'ni ulus-devletin ortadan kalkacağının bir işareti olarak görebilir miyiz sizce?

Kanımca tamamlamamıştır. Ancak, bir çelişki hem derinleşiyor, hem de keskinleşiyor. Kapitalizm sınırsız sermaye birikimidir. Sınırsız sermaye birikimi, sınırsız güç kullanmayı gerektirmektedir. Kapitalizm bu nedenle emperyalisttir ve aynı nedenle devletsiz yapamaz. Öte yandan, emperyalizm, bugün tüm dünyayı daha küçük birimler olarak mutlak sömürüsü ve denetimi altına almak üzere ulus ya da kitapta yer yer kullandığım bir deyişle "ülke" devletleri çözmeye yönelmiştir. Ancak ne bu, ne de Avrupa Birliği bir devletsizleşme süreci değildir. Son yılların pratiği, Avrupa Birliği'nin bırakalım tek bir devlet olmayı, içine girdiği birlik yolunda bile yeni adımlar atamaz durumda olduğunu gösteriyor.

Sol düşünce içinde, eskiden beri, yerelleşmeyle demokratikleşme ve hatta sosyalizme giden yol arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair bir varsayımla hareket edildi. Ancak, yerelleşmenin, bugün, anti-demokratik, hatta despotik yönetim modellerine uygun bir zemin hazırladığı, yerel ve küresel sermayenin sivil toplum adı altında yönetimin her alanında etkili olduğu görülüyor. Bu ölçek ve demokrasi arasında kurulmuş olan bu bağlantının çürüdüğü anlamına mı geliyor?

O varsayımı, bu görüşü savunanların pratikleri doğrulamadı. İtalyan ve Fransız Komünist Partileri'nin deneyimlerini

kastediyorum. Kuşkusuz önemli deneyimlerdi bunlar. Ama, yerelliklerden, belediyelerden sosyalist iktidara yol açılamadı. Açılamazdı. Dolayısıyla sözünü ettiğiniz ölçekle demokrasi arasındaki bağ kanımca hiçbir zaman sağlıklı ve sağlam biçimde kurulamadı. Şimdiki duruma gelince: Bugün, tek tek yerelliklerin ortak olmaktan çıkarılmış çıkarlarıyla birbirlerinden izole edilmeleri emperyalist despotluğu sürdürmenin önemli düzeneklerinden biridir. Marksistler açısından ise sorunun iki önemli boyutu daha var: Birincisi, siyaseti toplumsal dokudan, tabandan geliştirmek anlamında yerellik yaşamsal önemdedir. İkincisi, kapitalizmden komünizme dönüşüm döneminde yönetim birimini küçültmek sosyalist demokrasinin önemli bir koşuludur.

Kitabınızda Sovyetler Birliği'nde, devlet aygıtının, sistemin tökezlemesinde bir süre sonra önemli bir nedene dönüştüğünü vurguluyorsunuz. Küba'da ise sürecin farklı bir biçimde işlediğini, bütün aksayan yanlarına rağmen emperyalist dünyaya kafa tutan bir sosyalist ülke olarak varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkün. Küba'da durum neden farklı? Yalnızca daha küçük bir ülke olmasından mı doğuyor bu durum, devlet aygıtının farklı yapılandırılmış olması ile bir ilişkisi var mı?

Bildiğiniz gibi kitabın iki ana bölümünden biri "Komünizm ve Devlet" başlığını taşıyor. Orada, hem kapitalizmden komünizme geçişte devlet sorununu teorik olarak çözümlemeye, hem de "proletarya diktatörlüğü" kavramı ve Sovyetler Birliği deneyimi üzerinden eleştirel düşünce ve öneriler geliştirmeye çalıştım. Sovyetler Birliği son derece zor bir nesnellik üzerinde sosyalist iktidarı yaşatmaya çalıştı ve özetin özeti olarak formüle etmek gerekirse başkaları yanında iki temel yanlış yaptı: Zorunluluktan kaynaklanan pratikleri teorileştirdi ve Sovyet işçi sınıfını, emekçi halkını komünizme yürüyüşün inisiyatif ve sorumluluk sahibi aktif öznesi durumuna getiremedi. Sovyetler Birliği ile Küba'yı karşılaştırmak, ölçeklerin, koşulların, kon-

jonktürün vb. farklılığı düşünüldüğünde bana çok doğru gelmiyor. Yine de söylenebilecek önemli bir şey var: Esas olarak önderliğinin amaç, disiplinin ve yaratıcılığının bir sonucu olarak Küba sosyalizmi attığı her adımı, iyi günü ve kötü günü, sosyalist iktidarın başarılarını başarısızlıklarını, üstünlüklerini zayıflıklarını kısacası her şeyi toplumsallaştırmayı, başka bir anlatımla sorumluluğu ortaklaştırmayı, emekçi kitleleri bu temelde sosyalizme kazanmayı ve seferber etmeyi başardı.

Son olarak, yanıtında umut da aradığım bir soru sormak istiyorum. Latin Amerika'da son dönemde art arda sosyalist hükümetlerin iş başına gelmesi bir şeylerin değişmeye başladığına mı işaret? İktidarın sosyalistlere geçmesiyle bu ülkelerde devletin rolünün ve sınıfsal bileşenlerinin değişme yolunda olduğunu söylemek mümkün mü?

Latin Amerika'da genel bir sola kayış var. En yumuşağından en radikaline sol partilerin seçim yoluyla iktidara gelmeleri, tüm dünyayı etkileyen anti-Amerikan, anti-emperyalist bir rüzgâr estiriyor. ABD'nin arka bahçesi üzerindeki egemenliği zayıflıyor. Latin Amerika her parçasındaki gelişmelerin ötekileri yakından etkilediği bir kıta. Tarihi, kültürü, kapitalizmin gelişme özellikleri bakımından benzer özellikler gösteren ülkeler arasındaki etkileşim çok güçlü. Latin Amerika'da yaşanmakta olan emekçi halkın desteğine sahip, anti-emperyalist, bu özellikleriyle de devrimci bir yükseliştir. Genel olarak söylenebilecek olan bu. Öte yandan, genel eğilimle, onun içindeki daha ayrıksı eğilimleri, oluşumları birbirinden ayırmak yerinde olur. Kuşbakışı bir göz attığımızda, daha yola çıkarken misyonunu "neo-liberalizme insani bir yüz kazandırmak" olarak belirleyen Brezilya'daki Lula hükümetinin sosyalizm yolunda olmadığını, seçim başarısından sonraki ilk işi özel sektöre, pazar ekonomisine dokunmayacağının güvencesini vermek olan Ortega ve Sandinist hükümetin Nikaragua için bir sosyalizm programı önermediğini görüyoruz. Bolivya'da Morales'in ka-

mulaştırma ve yeni anayasa programları ilk iki örnekten daha radikal; ancak henüz yolun başında. Doğal gaz ve öteki doğal kaynakların kamulaştırılması programı ancak aşamalı, uzlaşmacı bir yöntemle, güç ilişkileri ölçüle biçile yaşama geçirilebiliyor. Latin Amerika'nın en önemli halkası Venezuella. Orada devrimci süreç derinleşiyor. Ardarda 9 seçimde Chavez halk desteğini pekiştirmeyi başardı. Emekçiler, yoksullar okul, sağlık ocağı, ucuz yiyecek, iş biçiminde özetlenecek kazanımlarının değerinin bilincindeler ve bunları korumak için mücadele ediyorlar. Halk, devlet örgütlenmesindeki katılımcı programa, "bizim anayasa", "bizim demokrasi" diyerek sahip çıkıyor. Ancak, tüm bunlara rağmen sistem hâlâ kapitalist. Burjuvazi hâlâ egemen sınıf. Sonuç belirleyici karşılaşma gerçekleşmiş, taraflar son sözlerini söylemiş değil. Halkta yavaş yavaş bir çeşit seçim yorgunluğu görünüyor. 4 Aralık 2005 milletvekili seçimlerine katılım yalnızca yüzde 25'ti. Chavez sosyalizm yönünde kararlı ve toplum içindeki örgütlenmesini güçlendiriyor. İşletilmeyen 1149 fabrika kamulaştırıldı. Fabrikalarda kimi zaman deneme yanılma yoluyla da olsa işçilerin yönetime katılması uygulamaları var. Sosyalizm yönündeki asıl gelişme ve kapitalizm-sosyalizm mücadelesi öyle görünüyor, 4 Aralık 2006 seçimlerinden sonra yoğunlaşacak. Ülke çapında yapılan, henüz kesin ve tam sonuçları alınamayan bir ankete göre Venezüella'da halkın yüzde 25,7'si kapitalizm, yüzde 47,9'u sosyalizm istiyor. Kışlalarda sosyalizm tartışmaları yapılıyor. Öte yandan, iç ve dış güçlerin Chavez'e 7 yıl daha katlanmaları beklenmiyor. Önümüzdeki dönemde, sosyalizm yolunda adımlarla karşı devrimci darbe denemeleri birbirini izleyeceğe benziyor.

Cumhuriyet Kitap, 15 Mart 2007

Tarih 'Sol'u Çağırıyor

Marksist yazar ve siyasetçi Haluk Yurtsever'le, Kalkedon Yayınları'ndan çıkan *Yeni Bir Sol Atılım İçin* adlı kitabı çevresinde, Türkiye solunun güncel sorunlarını konuştuk. Yazar, Türkiye'de solun toplumsal açıdan etkili olduğu 1960-1980 kesitini bir başka açıdan değerlendirerek, geçmişte yapılabilenler üzerinden bugünü düşünmenin ufuk açıcı olacağını belirtiyor...

Söyleşi: Attila Aşut

Türkiye solunun kuramsal, örgütsel, siyasal sorunları üzerine sürekli kafa yoran ve aynı zamanda bu pratik içinde eylemli olarak yer alan bir yazarsınız. Son yıllarda, gözlem ve deneyimlerinizin sonuçlarını okurlarla paylaşma konusunda üretken bir çaba içinde görüyoruz sizi. Özellikle Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet *(Yordam Kitap, 2006) ile* Özgürlük ve Örgütlülük *(Yordam Kitap, 2007), sol çevrelerde büyük bir ilgiyle karşılandı. Dizinin üçüncü kitabı olan* Politik Proletarya*'yı beklerken, 2008'in ilk ayında, hesapta olmayan bir "ara kitap"la çıktınız okurun karşısına:* Yeni Bir Sol Atılım İçin *(Kalkedon Yayınları). Dünya, Ortadoğu, Türkiye ekseninde dolaşan güncel bir kitap yazmışsınız. Bu kitabın, yayın programınızı bozan önceliği ve "aciliyeti" nereden kaynaklandı?*

Evdeki hesap her zaman çarşıya uymuyor. 2007 ilkbaharında yoğunlaşan siyasal gelişmeler, bu toplumda yaşayan herkes gibi beni de etkiledi. Dünyada ve Türkiye'de ideolojik/siyasal eksenlerin yerinden oynadığı, kavramların ve kafaların karıştığı bir dönemde, gelişmeleri sol bir konumdan çözümleyip sadeleştir-

meyi denemenin, planladığım kuramsal kitabı yazmaktan daha gerekli ve acil olduğunu düşündüm.

Dünya nasıl bu hâle geldi?

Kitabınızın ilk bölümünde "dünyanın hali"ni değerlendirirken, "Dünya hiç bu kadar eşitsiz ve adaletsiz, gericilik hiç bu kadar pervasız ve dizginsiz olmamıştı" diyorsunuz. Peki, dünya bu hale nasıl geldi?

Bu sorunun birbirine bağlı, hepsini burada hakkıyla, hatta adıyla sayıp dökemeyeceğimiz birçok nedeni var. En önemli nedenin Sovyetler Birliği'nin çözülmesi, dünya sol ve işçi hareketinin o sürece koşut, onunla eşzamanlı biçimde güç, inisiyatif ve konum yitirmesi olduğunu düşünüyorum. Emperyalist-kapitalist sistemin yapısı, ideolojisi, stratejisi, siyaseti ve işleyişleri üzerinde başkalaştırıcı ve denetleyici bir etki yapan, "refah devleti"nin önemli bir dış dinamiği olan "reel sosyalizm"in yıkılması, dünya güç ilişkilerinde sol ve emekçiler aleyhine önemli değişiklikler yarattı. Bu temelde emperyalist kapitalizmin saldırganlığı ve pervasızlığı arttı.

Dünyada ve Türkiye'de bir "eksen kayması" yaşanıyor. Değerler altüst olmuş. Müthiş bir kavram karmaşası içindeyiz. Kim sağcı, kim solcu, ayırt edebilmek artık kolay değil. "Türkiye Cumhuriyeti, tarihinin en kritik dönemecinden geçiyor. Varlığı, bütünlüğü, kuruluş ilkeleri, devlet ve toplum örgütlenmesi, dışarıdan ve içeriden, tarihin ve güncelin sorgulaması altındadır" diyerek tehlikeye dikkat çekiyorsunuz. Dahası, böyle bir ortamda, Marksist bir yazar olarak, Türkiye'nin "karmaşık sorunlar"ına "sade yanıtlar" bulma çabasında olduğunuzu söylüyorsunuz. Bu "sadeleştirme"yi ne ölçüde başarabildiğinizi düşünüyorsunuz?

Kitapta da yazdığım gibi, toplumların tarihi, özellikle de sıçrama uğrakları, görüntü ne kadar karmaşık ve kaotik olursa olsun, her şeyin olağanüstü bir sadeleşme üzerinden geliştiğini gösteri-

yor. Bugün yapılması gereken en önemli ve aynı zamanda en zor iş, maddenin, tarihin ve bugünün güçlerinin karmaşık hareketi içinden geleceğin sadeleştirici damarlarını seçebilmektir. Bunu kitapta ne ölçüde başardığıma kendim karar veremem. Bakışımı ve izlediğim yöntemi özetleyebilirim: Marksist siyasetin "reel politik" yaklaşımlardan farkı, sorunlara güncel miyoplukla değil, tarih çerçevesinden bakmasıdır. "Sadeleştirme", bugünkü karmaşık güncelliğin dünden bugüne gelen ve bugünden yarına gidecek olan çizgilerinin ayırt edilmesi demektir bana göre. Bu çerçevede, en sadeleştirici yöntemin, merkeze emperyalist kapitalizmi koymak, sınıfsal bakmak olduğuna inanıyorum. Somut durum çözümlemesini bu anlayışla yapmaya çalıştım. Öte yandan, "sadeleştirme" bir kez yapılıp kenara konulacak bir şey değil; bunun sürekli, yeniden ve hep daha yetkin biçimde yapılması gerekiyor.

Soldaki kafa karışıklığı

Yeni çalışmanızda, Türkiye solunun güncel konulardaki kafa karışıklığını gidermeye yönelik çok önemli saptamalar var. Sözgelimi, "Halkları, emekçileri ırk, din, mezhep, tarikat vb. temelinde bölüp birbirine düşman etmek, emperyalizmin en bilinen ve hiç değişmeyen yönetme ilkesidir. Emperyalizm, en büyük bölücülüktür" diyorsunuz. Dinci ve etnikçi akımlara olumlu yaklaşan "eski solcu"ları ise, "Laik devlete karşı din devletini, sekülerliğe karşı dinciliği, 'ülke' ya da 'ulus-devlet'e karşı dinsel, etnik temelli eyalet, emirlik ya da belediye örgütlenmelerini savunmak hem gericilik, hem bölücülüktür. Emperyalist bölücülük ve gericiliğin belirlediği herhangi bir süreci halkların, ulusların kendi yazgılarını belirleme hakkıyla karıştırmak büyük bir şaşkınlıktır" diye uyarıyorsunuz. Bu uyarıların sol kesimde nasıl bir sonuç vermesini bekliyorsunuz?

"Sol"un tanımının, "sol kesim"in sınırlarının belirsizleştiği bir zamanda, solun olmazsa olmazlarını anımsatan, yeniden

bilince çıkaran her çabanın bir karşılığı olduğu görüşündeyim. Türkiye sol birikiminin önemli bir bölümü, tutumunu eyleme, sınıfa taşımadaki bütün yetersizliklere rağmen "değişim" rüzgârlarına kapılıp savrulmadı. Öte yandan, medya içindeki etkili konumu nedeniyle sesi çok çıkan "eski" solcu, yeni liberal zevat, son çözümlemede emperyalist tasarımları ve AKP'yi meşrulaştıran, sol değer ve ilkeleri sulandıran bir etki yayıyor. Bunların belirli bir çizgileri, siyasal bir iddiaları yok. Herhangi bir kolektif amaç için mücadele de etmiyorlar. Ama toplumda ve solda kafa karışıklığı yaratıyorlar. Benimki türünden uyarılar, liberalleri değil, onlardan etkilenenleri hedefliyor. Boşa gitmediğini deneyimle biliyorum. Sonuca varmada, ısrarlı ve inisiyatifli ideolojik mücadeleyle birlikte, öğretici ve ayrıştırıcı pratiklere güvenmek gerekiyor. Bize düşen, liberallerin kendilerini solcu diye sunmalarını, öyle algılanmalarını olanaksız kılacak ideolojik bir basınç yaratmaktır. Kitapta var ve arka kapağına da aldık: "Emperyalizm, en büyük gericiliktir. Emperyalizm en büyük bölücülüktür."

Söz açılmışken soralım: Solda ve Kürt demokratları arasında, son zamanlarda zemin bulan şöyle bir yaklaşım var: "Emperyalizmin böl-yönet politikaları, 'ceberrut, militarist' devletleri çözdüğü için nesnel olarak halkların özgürlüğüne alan açıyor." Bu yaklaşıma katılıyor musunuz?

Bu, baş aşağı duran bir yaklaşımdır. Kimse kendini aldatmasın, emperyalizm bugün hiç kimsenin, hiçbir ulusal, etnik, dinsel, mezhepsel kimliğin hakkıyla hukukuyla ilgili değildir. Emperyalizmin, "Her ulusa bir devlet" türünden bir yaklaşımı da yoktur. Ne yaptığı ise ortada: Arapları, Filistinlileri, eski Yugoslavya halklarını, kasabın satırı gibi dilim dilim doğruyor; etnik, din ve mezhep temelli düşmanlıkları körüklüyor. Emperyalizm, tarihsel olarak ulus-devletin gerisinde, küçük, kendisine doğrudan ve sımsıkı bağımlı siyasal-ekonomik birimler peşindedir.

'Sol yol' için koşullar uygun mu?

Kitabınız, Türkiye'nin kurtuluşu için yeni bir "sol yol" önermesini ana doğrultu olarak öne koyuyor. "İnsanlar, kuşlar gibi uçmayı, balıklar gibi yüzmeyi, en az zamanda en uzak mesafeler arasında ulaşım ve iletişim köprüleri kurmayı, yapay döllenmeyi, genlerinin sırlarını, birçok hastalığı sağaltmayı, daha birçok şeyi öğrendi. Ama bu dünyada insanca, eşitçe, kardeşçe yaşamayı unuttu" diyerek, çıkış yolunun ne olması gerektiğini gösteriyorsunuz. Peki, verili koşullarda "yeni bir sol atılım için" koşullar elverişli mi? Türkiye'nin devrimci olanakları ve dinamikleri hangi düzeyde? Ülke insanının, liberal kuşatmayı kırarak yeniden "sol yol"a girebileceğinin somut göstergeleri var mı sizce?

Üç noktaya değineceğim. Birincisi, dünya ve Türkiye nesnelliği. Tarih, solu bugün her zamankinden çok çağırıyor. Dünya nüfusunun yarısının aç olduğu, en zengin yüzde 2'nin yeryüzündeki tüm gelirlerin yarısına el koyduğu, gezegenimizin doğal fiziksel yaşam ortamının yok edilmekte olduğu bu kapitalist "uygarlık", tarihsel, nesnel ve insani amaçlar bakımından "son kullanma tarihi"ni doldurmuştur. Türkiye'de emekçi halkımız, bunlara ek olarak, emperyalist kapitalizmle bütünleşmenin yıkıcı sonuçlarını yaşıyor. Emperyalizmle bütünleşmiş egemenler, Türkiye toplumuna İslamcı korporatist gerici bir dönüşüm dayatıyor. Türkiye bir dönemeçten geçiyor. Kanımca bu sürecin en önemli özelliği, geleneksel burjuva, düzen içi akım ve öznelerin Türkiye toplumunun ve emekçi halkının ekonomik, toplumsal, siyasal gereksinme ve arayışlarına yanıt verememesidir. Bu doğruysa, sürece solun müdahalesinin koşulları var demektir. İkincisi, iyi tarafından baktığımızda, dünya ve Türkiye'de sosyalizmin nesnel-maddi koşulları oluşmuştur. Yeni bir toplum düzeni, yeni bir uygarlık, "zamanı gelmiş" bir düşüncedir. Üçüncüsü, Türkiye'de bugün en başta zihinsel dağınıklık nedeniyle etkisiz kalan, hiç küçümsenmemesi gereken bir sol birikim var. "Potansiyel", dilimizdeki güzel karşılığıyla "gizilgüç" de diyebiliriz. Madalyonun öteki

yüzüne baktığımızda ise, dünya çapında gericilik döneminin sürdüğünü, bugün nesnel veriler açısından umut ve enerji üreten devrimci bir yükseliş döneminden geçmediğimizi görüyoruz. Solda zihinsel, siyasal ve fiziksel dağınıklık sürüyor. Bence ülke insanının "sol yol"a yönelmesinde bugün için belirleyici olan, solun kendisinin ne yapacağıdır. Dünya ve Türkiye nesnelliği, sola tarihsel "şans" tanımaktadır, tanıyacaktır. Ne var ki, bilimde de "şans" öğesinin olduğunu söyleyen bilim insanının eklediği gibi, "şans, hazır olan kafaya güler."

"Antiemperyalist olunmadan solcu olunmaz"

Dün kesin çizgilerle belirlenmiş ve evrensel bir anlamı olan "sol" kavramı çevresinde bugün neden bunca değişik tanım ve yorum ortalıkta dolaşıyor? Solun herkesçe paylaşılabilen "efradını cami, ağyarını mani" bir tanımı neden yapılamıyor? Siz, "Antiemperyalist olmayan hiçbir kişi ya da akımı bugün solcu saymak olanaklı değildir" diyor ve bu konuda bir "sulanma"dan söz ediyorsunuz. Bu nitelemeyle, tam olarak neyi anlatmak istiyorsunuz?

Bir söz var: "Araba bozulduğunda yol gösteren çok olur." Dünya ve Türkiye'deki kavram karmaşasının altında soldaki gerileme ve mevzi kayıpları var. Ama yalnızca bu değil. "Sol"un ancak geniş anlamıyla alındığında, o da çok genel ve deyim uygunsa bir "üst" tanımı yapılabilir. Bence bugün herkesin kabul edeceği "efradını cami, ağyarını mani" kılacak bir tanım yapmak kolay değil. Dün de değildi. Sol öznelerin isimleri ve cisimleri tarihsel süreç içinde çeşitlenip farklılaştı. Öte yandan, solun, solcu özneler ve öbekler açısından değil, kitleler açısından toplumsal-sınıfsal bölünmenin iki tarafından biri anlamında geniş bir anlamı var ki, bunun dikkate alınması gerektiğini düşünüyorum. Son dönemlere ilişkin olarak sözünü ettiğim "sulanma"yla, bu geniş sol tanımı içindeki ortak referans

noktalarının seyrelmesini kastediyorum. Bu geniş çerçevede, kitapta solun genel referans noktalarını; "zayıf, yoksul ve baskı altında olanı", toplumsal ve kişisel temel hak ve özgürlükleri, hak ve fırsat eşitliğini savunmak, insanın insanı sömürmesine, ezmesine, ülkelerin ve devletlerin başka ülke ve devletlere ekonomik-siyasal şiddetle egemen olmasına karşı durmak olarak saydım. Bugün antikapitalist olmadan tutarlı antiemperyalist olmak olanaklı değil; bu ikisi aslında aynı olgu. Tersi de doğru: Avrupa Birliği'ni güzelleyenlerin yaptığı gibi, emperyalizme karşı çıkmadan kapitalizmle savaşmak, emperyalist olmayan bir kapitalizmden ve kapitalist olmayan bir emperyalizmden söz etmek olanaklı değil. Dahası şu: Emperyalizm bugün eskiden olduğu gibi, fiilî askerî işgal yöntemlerine başvurmayı sürdürüyor. Bunlara karşı çıkmadan, en geniş bir referans dizgesinde bile solculuk olanaklı değil.

"Solu sahte sahiplenicilerinden geri almamız gerekiyor" sözünüzü biraz daha açabilir misiniz?

Çok açıkça şu: Yukarıdaki referansları öne, bilince, emekçilerin bilincine çıkararak, "sol" kimliğinden ve kavramlarından pragmatik amaçlarla yararlanmak isteyenleri politik olarak bunu yapamaz hale getirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Hiç de öyle olmayan bir düzen partisini "sol" bir parti olarak göstermek, bunun inandırıcı olmadığı bir yerde "sağ" ve "sol" ayrımlarının artık geçerli olmadığını iddia etmek, egemenlerin Türkiye'yi "solsuzlaştırma" söyleminin iki temel argümanıdır.

Solun 60'lı yıllardaki yükselişi ve Türkiye'ye kazandırdıkları, kitabınızın "Türkiye'nin Dönemeci" başlıklı üçüncü bölümünde ağırlıklı bir yer tutuyor. O döneme ilişkin olgular, bugün yeni bir çıkış yolu arayan Türkiye soluna nasıl bir ışık tutuyor? Günümüz solu, bu görkemli deneyimden nasıl yararlanabilir?

12 Eylül sonrası dönemde solda ağır basan yaklaşım, yapamadıkları, eksiklikleri ve yanlışları üzerine özeleştiridir. Bunun

haklı nedenleri var. Türkiye solu, 12 Eylül'den önce, 1978 dönemecinde ne yapacağını bilemez hale geldiği, yaklaşmakta olan konfrontasyona ideolojik sınıfsal yığınak, mücadelenin bir üst evresine hazırlanma ya da düzenli geri çekilme anlamında hazırlık yapamadığı için büyük bir yenilgi aldı. Burada giremeyeceğimiz çeşitli nedenlerle tempolu ve sürekli bir toparlanmayı gerçekleştiremedi. Bunun sonucu olarak da yenik bir ruh halinden sıyrılamadı. Kitapta, Türkiye'de solun toplumsal açıdan etkili olduğu 1960-1980 kesitini bir başka açıdan değerlendirerek, geçmişte yapılabilenler üzerinden bugünü düşünmenin ufuk açıcı olacağını göstermeye çalıştım. Bu 20 yıl boyunca Türkiye solu yalnızca etkili bir akım olarak kalmamış, Türkiye'ye ciddi ve anlamlı katkılar yapmıştır. Burada bir ışık var. Dünya ve dönem koşullarının farklılığını unutmadan bu ışıktan yararlanmak yol açıcı olabilir. Kanımca bu dönemin en önemli ders ya da deneyimi, solun halk kitlelerinde yarattığı umut ve güvendir; toplumsallaşma yeteneğidir.

27 Mayıs'ın niteliği

Sosyalist ve "liberal sol"da, 27 Mayıs'la 12 Mart'ı ve 12 Eylül'ü aynı kefeye koyma ve genel bir "darbelere karşıyız" söylemi çok yaygın. Siz ise kitabınızda, 27 Mayıs'ı, "Türkiye'nin sola açıldığı bir dönem" olarak niteleyerek öteki askersel müdahalelerden ayırıyorsunuz. Bu değerlendirmenizin dayanaklarını açıklar mısınız?

27 Mayıs'ı askerî darbe ile iktidar değişikliğinden ibaret bir olay olarak görmek, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle aynı sepete koymak yanlıştır. 27 Mayıs, toplumsal destek ve anlamını Demokrat Parti iktidarına, bu iktidarın bir "milli irade" diktatörlüğü kurma, dinci gericiliği okşama, Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapma yönelişlerine karşı biriken hoşnutsuzluk ve öfkeden, daha özel olarak öğrenci gençlik ve aydın muhalefetin-

den alan bir hareketti. 27 Mayıs'ı Türkiye'nin sola açıldığı bir dönemin başlangıç noktası yapan, müdahalenin kendisi, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) yapısı, siyasal eğilimleri değildir. 27 Mayıs, başka birçok etkenin bir araya gelmesiyle, nesnel olarak toplumdaki sol birikimin önünü açan bir işlev gördü. Darbeyi radyolardan okuyan kişi, MBK'nin "kuvvetli albayı" Alparslan Türkeş'ti. İlk açıklamanın ilk cümlelerinden biriyle, MBK'nin "NATO'ya ve CENTO'ya" bağlılığı ilan edilmişti. MBK'nin, Türkeş'in çevresinde toplanan kesimi, iktidarı uzunca süre elde tutmak, korporatist-faşist bir programı uygulamak istiyordu vs. 1961 Anayasası, "özüne dokunulamaz" temel hak ve özgürlükleriyle, "sosyal hak" kavramını metnine almasıyla, siyasal partileri demokratik düzenin vazgeçilmez unsurları saymasıyla ve daha birçok hükmüyle Türkiye'nin burjuva demokratik anlamda en ileri anayasasıydı. İkinci meclis Senato, Anayasa Mahkemesi, yargı bağımsızlığı, üniversite özerkliği, çoğunluk iktidarını ve diktasını sınırlayan, birbirini denetleyen düzeneklerdi. 1961 Anayasası, solu ve sosyalizmi yasaklayan özel bir hüküm de içermiyordu. 1961 Anayasası'nın "kurucu asli iradesi"nin askerler olduğunu gösteren iki düzenlemesi, MBK üyelerine "tabii senatör"lük verilmesi ve Milli Güvenlik Kurulu'ydu.

TİP'in geçmişteki başarısı, büyük ölçüde emekçi yığınlara, sendikalara ve toplumcu aydınlara yaslanmasından kaynaklanıyordu. Bugün sol hareketle bu kesimler arasında belirgin bir kopukluk gözleniyor. Marksist solun marjinallikten kurtulup toplumsallaşması, emekçi yığınlarla, halk katmanlarıyla yeniden buluşması nasıl gerçekleşecek? Bu buluşma sağlanmadan, Türkiye'de solun devrimci bir güç olarak etkinlik kazanması olanaklı mı?

TİP deneyimi, neredeyse ayrımsız tüm sosyalistlerin önemli saydıkları, kazanımlarını yinelemek üzere referans aldıkları bir deneyimdir. En önemli ve bir daha yinelenemeyen başarısı, işçi sınıfını, sosyalist aydınları, Kürt sosyalistlerini aynı parti hareketi altında toplaması, geniş halk kitleleri içinde sosyalizmi etki-

li kılmasıdır. Toplumsal akım ve eğilimler olarak söylersek, TİP, yarattığı "sosyalist" üst kimlikle laik, modern kent emekçi ve küçük burjuva katmanlarının; 1946'dan sonra DP'yi destekleyen kır demokratlarının bir bölümünün; Kürt, Alevi ilericilerinin, kısaca benzer ve farklı toplumsal istemleri olan kesimlerin ilgisini ve desteğini kazanabilmiştir. Bu deneyimde olduğu gibi, toplumsal damarları birleştirmeden sol, devrimci bir güç ve etkinlik sağlayamaz. Sorunuzun içinde saklı bu yanıta katılıyorum. Burada açamayacağımız, ama söylemeden geçemeyeceğim bir nokta daha var. TİP'in başarısının yinelenememesinin, üzerinde pek durulmayan en önemli nedeni, kanımca, en başta kendisinden, ama aynı zamanda solun öteki bölmelerinden kaynaklanan nedenlerle TİP'in süreç içinde kazanımlarını geliştirememesi, koruyamaması, çözülmesini engelleyememesidir. Birinci TİP, ne yazık ki başarısını sürekli kılamadı.

Cumhuriyet mitingleri "Faşizm provası" mı?

Türkiye solunun önemli bir kesimi, "Cumhuriyet mitingleri"ne de şaşı baktı ve yakın tarihimizin bu en yığınsal eylemini gözden düşürmek için olmadık yanlışlıklar sergiledi. Mitingleri "devlet operasyonu" ya da "faşizm provası" olarak niteleyenler bile oldu. Siz, bu eylemlerin Türkiye solunca doğru anlaşılıp değerlendirilmediğini söylüyor ve mitinglerin ana eğiliminin "laiklik vurgusu ve emperyalizm karşıtlığı" olduğunu belirtiyorsunuz. Sosyalist sol, nasıl oldu da halkın duyarlıklarına ve yığınsal çıkışlarına bu denli yabancılaştı?

"Cumhuriyet Mitingleri"nin çeşitli açılardan çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu mitingler, büyük bir kitle seferberliğiyle gerçekleştirildi. Üç mitinge insanlar sel gibi aktı. Sınıfsal temel, dünya görüşü vb. bakımlardan türdeş olmayan bu büyüklükteki eylemleri öğelerinden birine indirgemek ya da eşitlemek doğru değildir. Bu mitingleri, bir iki fiyakalı yorumla, "devlet

operasyonu", hatta "faşizm provası" olarak değerlendirenler "kitle'"den, "kitle hareketi"nden hiçbir şey anlamıyorlar. Hiçbir kitle hareketi, doğası gereği saf ve steril değildir. Bu mitingler, 12 Eylül'den bu yana tekelci sermaye program ve uygulamalarına, AKP'nin iktidardan sonra devleti ve toplumu da ele geçirme tırmanışına karşı birikmiş bir öfkenin, enerjinin, siyasal ama karmaşık, eklektik bir "bilinçle" kitlesel harekete dönüşmesiydi. Bu kaydı akılda tutarak, "Cumhuriyet mitingleri"nin iki ana iletisinin laiklik vurgusu ve emperyalizm karşıtlığı olduğunu söyleyebiliriz. Kanımca en önemli yön, bu hareketlilikle Türkiye'de içine nüfuz edilir, dönüştürülebilir, devrimci-sol açılımlara enerji katabilir dinamik bir toplumsallığın kendini duyurmasıdır. Bu, deney ve laboratuvar olanaklarına sahip olmayan toplumbilim alanı için altın değerinde bir veridir. Bu çerçevede "Cumhuriyet mitingleri"ni topraktaki enerjiyi haber veren, uyaran işaret fişekleri olarak değerlendirmek doğru olur. Soruya dönersek, bu bir yabancılaşma. Sol, genel bir eğilim olarak Türkiye toplumuna, toprağına ve insanına yabancılaştı. Toplum için, sınıf için olduğunu unuttu. Marjinalliği bir varlık ve yaşam biçimi haline getirdi. Türkiye solu, eğer bir atılım, sıçrama gerçekleştirmek istiyorsa, kendisine, topluma bakışını, toplumun kendisine bakışını değiştirmek zorundadır.

Sol, özlediğiniz bu yeni ve güçlü atılımı yakın bir dönemde gerçekleştirebilir mi?

Toplumsal olaylarda zaman hem önemli, hem göreli bir kavram. "Yakın dönem"de öyle. Ama bu çok haklı bir soru. Çünkü, yaşadığımız süreçte zaman herkes için daralıyor. Türkiye solu, eğer misyonu tarihe mektup yazmak değilse, "bir an önce" toplumsal mücadelenin, siyasetin aktif bir tarafı olarak devreye girmek zorundadır. Olumlu işaretler, arayışlar var. Yine de solun yakın zamanda güçlü bir atılım gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceği sorusuna net bir yanıt verebilecek durumda değilim. Bugün, ünlü "Ne yapmalı?" sorusunu doğruya en yakın biçimde

yanıtlamak, ama onunla yetinmeyip devrimci irade ve etkinliği, örgütlülüğü maddi olarak geliştirmek için herkesin yapabileceğinin en çoğunu yapması gerekiyor.

"Kosmosun kardeşliği" bir ütopya mı?

Kitabınız, Nâzım Hikmet'in "Kosmosun Kardeşliği Adına" şiiriyle son buluyor: "selamlamağa geldim seni yeryüzü umutları adına/bedava ekmek bedava karanfil adına/mutlu emeklerle mutlu dinlenmeler adına/'Yârin yanağından gayrı her yerde her şeyde hep beraber/diyebilmek adına/evlerin/yurtların/ve kosmosun kardeşliği adına.' Bu bir düş mü, umut mu? 'Kuşlar gibi uçmayı, balıklar gibi yüzmeyi' öğrenen insanoğlu, bu evrende kardeşçe yaşamayı da öğrenebilecek mi acaba? Nâzım'ın ütopyası bir gün gerçek olabilecek mi?"

Bu bir düş, bu bir umut, bu bir ütopya, aynı zamanda uğruna dövüşmeye değer bir dünya canlandırması (tasarımı, tasavvuru). Düşle gerçeklik, ütopyayla bilim arasındaki mesafe ise her zaman sanıldığı kadar büyük olmuyor. Bu dizelerin asıl önemi, insanca ve kardeşçe yaşama özlemini, biz ölümlü insanların küçük dünyasından sonsuz, sınırsız evrene taşıması bence. Nâzım'ın ütopyasının bir gün gerçek olacağına, ne yazık ki küçük bir kayıt koyarak inandığımı söylemek isterim: Eğer dünyamız var olmaya devam ederse! Nâzım'ın ütopyasının gerçekleşeceğine, en çok insana güvendiğim için inanıyorum.

Cumhuriyet Kitap, 18 Eylül 2008

"Toplumsal Kurtuluş Politik Proletaryanın Eseri Olacaktır!"

Söyleşi: Coşkun Adalı

Sohbetimize en zor soruyla başlayalım isterseniz. Kitabınızın adı, "Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya", "ve" sözcüğüyle ayrılan iki parçası birlikte okunduğunda, insanda acayip bir merak yaratıyor ve "bir şeyler var ve galiba ben pek bilmiyorum" duygusu uyandırıyor. Kitabınızı henüz okumamış ama okumaya niyetliler açısından bize kısaca, hem "kapitalizmin sınırları" derken hem de "toplumsal proletarya" derken ne kastettiğinizi özetler misiniz ?

Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'nun bir yerinde kapitalist toplumu büyüler yaparak çağırdığı cehennem güçlerine artık söz geçiremeyen büyücüye benzetmişlerdi. Marx dâhiyane sözlerinden birinde "Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir" demişti. Bugün, değersizleşen dev miktarlardaki fazla sermayenin bizatihi kendisi, kapitalist üretimin engelini ve sınırını oluşturuyor. Gerçek insan gereksinmelerine değil, sonsuz kâra endeksli üretim, sürekliliğini sağlayamayacağı bir sınıra yaklaşıyor. En başta bu. İkincisi, kapitalist üretim ilişkileri, geliştirdiği üretici güçlerin yarattığı zenginliği ve gelişme potansiyelini kucaklayamayacak kadar daralmıştır. Bunu en iyi, bilgi/enformasyona, "maddi olmayan emek" ürünlerine kapitalist el

koymada ve bunlara erişimin kapitalist özel mülkiyet tarafından engellenmesinde görüyoruz. Çok önemli bir başka gösterge, toplumsal açıdan gerekli emek zamanındaki büyük düşüşün mantıksal sonuçlarına ulaştırılamamasıdır. Emek üretkenliğindeki artış, neredeyse matematik bir kesinlikle tüm dünya insanları için serbestçe kullanılabilir zamanın artmasının koşullarını yaratıyor. Bu gelişmenin kapitalizm altındaki iki sonucu, işsizlik ve işi olanların daha uzun ve daha yoğun çalıştırılmasıdır. Dolayısıyla, toplumsal açıdan gerekli emek zamanının sürekli olarak azaldığı üretim koşulları da kapitalist üretim biçimini sonul sınırına yaklaştırıyor. Öte yandan, bu çelişkili çerçeve içindeki "büyüme için büyüme" kısır döngüsü, dünyamızı ekolojik bir yıkımın eşiğine, dünyanın biyolojik/fiziksel sınırlarına getirmiştir.

Kitapta da belirttiğim gibi, "Kapitalizm içerebileceği tüm üretim güçlerini içerdi; rezervlerini tüketti" demiyorum. "Bu üretim ilişkileri içinde oluşup gelişen eğilimlerin mantıksal sınırları, aynı zamanda kapitalizmin sınırlarıdır" diyorum.

Toplumsal Proletarya konusuna gelince. Aslında, "emek gücünü satmaktan başka geçim aracı olmayan" biçimindeki klasik Marksist proletarya tanımını esas almış oluyorum. Buradaki "toplumsal" kavramının üç işlevi var: Birincisi, kapitalist yeniden üretim ve proletaryanın yeniden üretimi salt ekonomik değil toplumsal bir süreçtir. Sınıf, "zaten" toplumsal bir ilişkidir. İkincisi, bugün, sanayi kapitalizmi döneminden farklı olarak bu toplumsallığı özel olarak vurgulamak gerekiyor. Çünkü, proletarya üretken olmayan emekçiyi, işsizi, ev içi emeği, kent ve kır yoksullarını içine alan geniş, çok katmanlı bir sınıftır artık. "Toplumsal" bu gerçeği tek sözcükle anlatmaya son derece elverişli bir kavram. Üçüncüsü, bu kavram, toplumsal sorumluluk ve inisiyatifin tarihsel olarak artık proletaryada olduğu iletisini veriyor ve bu, bugün kanımca çok önemli.

Proletaryanın hiçbir zaman devrimci-kurtuluşçu bir sınıf olmadığı, "sanayi kapitalizmi" döneminde belli bir toplumsal rol oynamış olsa da, "bilgi-hizmet kapitalizmine" geçişle birlikte politik bir sınıf olarak tarihe karıştığı, onun yerini ağırlıklı bölmesini "beyaz yakalı"ların oluşturduğu "orta sınıf"ın aldığı türünden görüşler çok moda… Bunlara ne diyorsunuz?

En başta şunu söylemek gerekiyor: Marksizmin proletaryaya ilişkin kalkış noktası amprik değil teoriktir. Marx, proletaryayı "evrensel" ve kurtuluşçu bir sınıf olarak tanımlamaya başladığı zaman da, ortada henüz gürül gürül bir proletarya hareketi yoktu. Marx'ın başka bir sınıfı değil de proletaryayı evrensel sınıf olarak formüle etmesinin nedeni, bu sınıfın pratik hareketi, ya da proletaryanın tüm öteki sınıflardan her bakımdan ileri olması değildi. Proletarya, kendi varoluş koşullarını değiştirmek için savaşmak zorunda olan ve bunu ancak öteki sınıflarla birlikte kendisini de ortadan kaldırarak yapabilecek bir sınıf olduğu için evrensel sınıftır. Proletaryanın bir başka özelliği, önceki ezilen sınıflardan farklı olarak, kendisini bir yeni toplumsal düzen seçeneği olarak örgütleme ve geçici-geçişçi üretim ilişkileri kurma yeteneğine, başka bir deyişle kurucu bir kapasiteye sahip olmasıdır.

Buradan yeni görüşlerin yeni gerekçelerine geçebiliriz. Ne diyorlar? Sanayi sektörü daralıyor, hizmet sektörü büyüyor; bilgi-iletişim kapitalizmine geçtik; bilgi temel üretici güç haline geldi; işçi sınıfı yok oluyor; bilgi-iletişim sektöründeki beyaz yakalı çalışanlar işçi sınıfına, proletaryaya değil, orta sınıfa aittir vb.

Bir kez, kapitalizmde maddi üretim yok olmuyor; üretim sanayisizleşmiyor; ekonomi maddesizleşmiyor; artık değer üretimi durmuyor. Bu söylenenler, kapitalizmin krizdeki anayurtları için de geçerli.

Kaldı ki, dünya çapında baktığımız zaman, Çin, Hindistan, Brezilya vb. ülkelerde sanayi üretimi ve istihdamı artıyor.

Tarım, madencilik, inşaat ve imalat sektörleri dışındaki her şeyi "hizmet" sayan istatistiklerin aldatıcılığına kapılmamak ge-

rek. Üretim hizmetleri, sağlık ve eğitim başta olmak üzere toplumsal hizmetler, kişisel ve enformasyonel hizmetlerden farklı olarak üretken emek içinde yer alıyor, genel hizmet sektörünün çok büyük bir bölümünü oluşturuyorlar.

Tüm kapitalist dünyada sürekli bir proleterleşme süreci yaşanıyor. Geleneksel küçük mülkiyet ve iş sahibi küçük burjuvalar mülklerini, bağımsız meslek sahibi konumlarını yitirerek proleterleşiyorlar. Kapitalist üretim süreci hizmetler alanındaki emek gücü sahiplerini sürekli olarak proleterleştiriyor. "Hizmet", kendisi metalaştığı oranda, çalışanlarının çok büyük çoğunluğunu da işçileştiriyor.

Günümüzde proleterleşmenin bir başka anlamı daha var: Nüfusun giderek artan bir bölümü, "yedek işçi ordusu" kavramını da aşan bir içerikte, yalnız emek gücünü satma olanağından değil, her türlü yaşam/geçim araçlarından yoksunlaştırılıyor. En tipik ve bilinen örneği, kendini yakan Tunuslu mühendis/işportacı Muhammet Bu Azizi'dir. Toplumsal proletaryanın en alttaki, en ezilen kesimi kent ve kır yoksullarından oluşuyor.

Muz gibi, duruma göre her niyetle kullanılan "beyaz yakalı yeni orta sınıf" kavramı tam bir Amerikan sosyolojisi efsanesidir. Bir kez, yaka rengine göre sınıf belirlemesi yapmanın iler tutar yanı yoktur. Uzlaşmaz sınıflar arası bir bölmede duran, sürekli büyüyen, türdeş bir yığın, bir blok, bir orta sınıf tanımıyla beyaz yakalılar kategorisi kurgusaldır. Burjuva sosyolog ve ideologlarının "beyaz yakalı" diyerek aynı sepete koyduğu büro/bilişim/hizmet çalışanları aslında iki temel sınıfa doğru kutuplaşıyorlar. Üst yöneticiler tartışmasız biçimde kapitalist sınıf içinde yer alırken, üretim araçlarından ve üretim denetleme hakkından yoksun, emek gücünden başka geçim aracı olmayan, toplumsal zenginlikten kendi ürettiklerinden ancak bir bölümünü ücret olarak alan emekçiler yaka renkleri ne olursa olsun proletarya içinde yer alıyorlar.

Dünya çapında emek gücünden başka yaşam/geçim aracına sahip olmayanlar bugün kabaca dünya nüfusunun yarısına yakındır.

Son olarak, bugün proletaryanın toplumsal bileşiminin yarattığı büyük tarihsel olanağa değinmek istiyorum. Toplumsal proletarya bugün, büyük bir devrimci ve kurucu potansiyel taşıyor. Bir yanda, güncel ve krizdeki kapitalizmin mülksüzleştirdiği, yoksunlaştırdığı, işsiz, aşsız, umarsız, geleceksiz canlı patlayıcı madde taşıyıcısı proleterler; öte yanda sanayi ve hizmette, giderek öne çıkan, zihinsel/entelektüel bilişim emekçileri… Bu özellikleri taşıyan, bu ölçüde geniş, çoğul, ve çok katmanlı bir toplamın hareket ve örgütlülük olarak birleştirilmesi ancak ideolojik politik bir mayalanmayla olabilir. Bugün devrim süreci, toplumsal proletaryayı politik proletaryaya dönüştürme sürecidir. Toplumsal kurtuluş politik proletaryanın eseri olacaktır.

Tanımı ne olursa olsun, küreselleşme, kitabınızda pek rağbet gören bir kavram değil, bugünkü kapitalizmi daha ziyade emperyalist-kapitalist sistem olarak adlandırıyorsunuz. Emperyalizmin klasik tanımında, ulusal ekonominin değer gerçekleme gereksinimi olarak sermaye ihracı, yani ulusal bir ekonomiden dışarıya sermaye ihracı ve dışardan toprak ilhakı var. Küreselleşen kapitalizmde yine de hâlâ dışarı kavramının geçerli olduğunu mu düşünüyorsunuz? Sermaye artık uluslarötesi bir devrede, yani esas olarak başka bir devrede dolaşmıyor mu? Ayrıca dışarda yapılanlar toprak ilhakından çok, polisiye türü askerî operasyonlar değil mi?

"Küreselleşme", özellikle popüler olduğu yakın geçmişte, kapitalizmin dünyaya eşitlik ve adalet getirecek, artık emperyalist olmayan bir aşaması olarak son derece ideoloji yüklü bir içerikle sunulup kullanıldı. Bu nedenle bu kavrama, yalnız son kitabımda değil, her zaman mesafeli durdum. Küreselleşme

kavramının, Fransızların *mondializm* dedikleri, kapitalizmin tüm dünyaya yayılmasını anlatan içeriğine tabii ki herhangi bir itirazım yok.

Emperyalizmin, "ulus-devlet temelli emperyalizm" denebilecek döneminden farklı bir evresinde olduğumuzu düşünüyorum. Eski anlamıyla "ulusal ekonomi", "ulusal burjuvazi", bir ulusal ekonomiden dışarıya sermaye ihracı kavram ve kategorileri eskimiştir. Hep söylerim, 1960'lı 1970'li yıllarda Mahir Çayan ve TİP, farklı gerekçelerle de olsa aynı sonuca varmış, emperyalizmin bir iç olgu olduğunu savunmuşlardı. Bu doğruydu, bugün daha da doğrudur. Öte yandan, emperyalistler, toprak ilhak etmeden de ülkeleri işgal ediyor, çeşitli biçim ve yoğunluklarda savaş yürütüyorlar. Emperyalizmin bir iç olgu olması, aynı zamanda dünyanın birçok ülkesi için askerî, işgalci bir "dış güç" olmaya devam ettiği gerçeğini değiştirmiyor. Irak'ta, Afganistan'da, Libya'da olanları ve bundan sonra dünyanın çeşitli yerlerinde olacakları başka türlü açıklamak mümkün değil.

Günümüzde ulusçuluk, hatta mikro-ulusçuluk siyasetin hâlâ önemli unsurları. Ulus-devlet kurmak için savaşanları, nesnel olarak kapitalizmin hegemonyasına karşı savaşıyor olsalar bile, toplumsal proletaryanın evrensel savaşına yararları ve zararları açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? Yine bu konuda, "uluslaların kaderlerini tayin hakkı", siyasi ve pratik olarak, hâlâ "Ezen ulusun komünistleri ezilen ulusun ayrılma hakkını, ezilen ulusun komünistleri ezen ulusla birleşik kalma hakkını savunur" tezi şeklinde mi kendini ifade eder? Yani otuz yıldır bu konuda binlerce yazı çıktığı için, kitabınız çerçevesinde değişen bir şey var mı, diye merak ettim.

Ulusçuluk ve dincilik, emperyalist-kapitalist egemenlerin, büyük insan topluluklarını, kendi amaçları doğrultusunda harekete geçirmekte ya da edilgenleştirmekte başvurduğu iki çok

etkili ideolojik-siyasal araçtır. Bugün kapitalist egemenlerin bu silahlara burjuva devrimleri döneminden çok daha fazla başvurduklarını akılda tutmak gerekiyor.

Bugün ulus-devlet kurmak için yürütülen mücadelelerin tümü için tek bir genelleme yapmak bana doğru gelmiyor. Yugoslavya'yı parçalayan ulus-devletleşmeler süreci ile, örneğin Kürt özgürlük hareketinin aynı ölçütlerle değerlendirilemeyeceğini düşünüyorum. Somutlukları çok farklıdır ve belli ilkelerin ötesinde, Lenin'in altını çizdiği gibi ulusal sorun her zaman somut bir sorundur.

Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı (UKKTH), aynı tarihsel dönemde hem Leninist, hem Wilsonist stratejinin temel belgisi oldu. Bugün de BM'in tüzüğünde self-determinasyon hakkı olarak yer alıyor.

UKKTH ve bu hakkın Leninist yorumu olan "ayrı devlet kurma hakkı" bence, emperyalistlerin değil halkların gerçek, fiilî bir istemi olarak ortaya çıktığında amasız fakatsız savunulması gereken bir ilke ve hak olma özelliğini koruyor. Ancak, bu hakkın genel ve soyut savunusu bugünün karmaşık ve kaotik dünyasında ulusal soruna devrimci çözüm getirecek bir sihirli formül gücü taşımıyor. Marksistler açısından bu hakkın toplumsal proletaryanın mücadelesi ile ilişkisi önemli olduğu gibi, her ulusal özgürlük hareketi de kendini yeni bir ulus-devlet kurma hedefine kilitlemiyor. Örneğin, Kürt Özgürlük Hareketi bir Kürt ulus-devleti kurmayı amaçlamadığını ilan etmekle kalmayıp, bu tutumunu ulus-devletin aşılması gereken bir kategori olduğu savıyla gerekçelendiriyor. Böylece, kendisinin ve ulus-devletin ötesinde çözümleri dayatmış, kanımca Türkiye'nin devrimcileşmesine de katkı yapmış oluyor. Herhangi bir ırka, etnisiteye, dile, dine dayanmayan bir devlet ve toplum örgütlenmesi devrim ve sosyalizm hedefleri açısından bugünkünden daha elverişli koşullar demektir.

Kitapta "toplumsal ilerleme" kavramına rastlamıyoruz. Sizin siyasi kariyerinizin büyük bir bölümünde de "toplumsal ilerleme" kavgası örgütlü sınıf kavgasının önemli bir eksenini oluşturdu. Ben şahsen bu kavrama hâlâ önem veriyorum. Kitabınızda yokluğuyla çarpıcı bu kavramı terk mi ediyoruz? "Toplumsal ilerleme, üretken güçlerin gelişmesidir, en büyük üretken güç olan insanı gerileten bir sistem, insan dışındaki üretken güçleri geliştirse bile toplumsal ilerlemeyi getiremez" mi diyoruz? Bugünkü kapitalizm altında, biraz yanlış bir terim ama, "bileşke vektör" olarak "toplumsal ilerleme" diye bir süreç yok mu? "Kapitalizmin uygarlığı diye bir şeyin olmaması, kapitalizm altında toplumsal ilerleme de olamayacağını gösterir" mi demek istiyoruz?

Kavramlar, tarih içinde, siyasal mücadelede kişilik ve anlam kazanıyor ve kimi zaman da başkalaşıyorlar. Marksistler açısından toplumsal ilerlemenin nesnel ölçütü üretici güçlerin gelişmesidir. Kapitalizm altında üretici güçler gelişmiştir ve bu sistem yıkılıncaya kadar da gelişmeye devam edecektir. Bu bağlamda toplumsal ilerleme bence hep var.

"Toplumsal ilerleme" kavramının, zaman içinde kazandığı başka anlamlara gelince: Birincisi, üretim biçimlerinin birbirini aynı sırayla izleyeceği doğrusal gelişme şablonu bu kavramla ilişkilendirildi. İkincisi, "toplumsal ilerleme" kavramına, Sovyetler Birliği örneğinde, tek ülkede, kapitalizmle komünizm arasında bağımsız bir üretim biçimi olarak "sosyalizm", hatta "gelişmiş, ileri sosyalizm" düşüncesini gerekçelendirmekte başvuruldu. Üçüncüsü, çok tartışmalı ve bence yanlış "kapitalist olmayan kalkınma yolu" teori ve siyasetleri de "toplumsal ilerleme" düşüncesiyle savunuldu. Dördüncüsü, "toplumsal ilerleme" kavramı, yukarıdaki nesnel içeriğinin ötesinde, reformcu siyasetleri desteklemenin incir yaprağı olarak, "ilericilik" olarak lanse edildi; öyle de algılandı. Beşincisi, tekelci döneminde, özellikle de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kapitalist sistem

"toplumsal hizmet", "toplumun ortak çıkarları" işlevlerinden uzaklaştığı oranda toplumsallığını yitiriyor. Ve evet, en önemli üretken güç olan insanı gerileten bir sistemi "ileri" sözcüğüyle ödüllendirmemek gerekiyor.

Bir de laiklik konusu var. Konunun kitabınızla dolaysız bir ilişkisi yok ama yine de kapitalizmin sınırlarını tersinden genişletmek için metafizik dünyaların örgütlenmesine özel bir önem vermesi bakımından, toplumsal proletaryanın savaşıyla laiklik savunusunun ilişkisini nasıl görüyorsunuz ?

Laiklik ve sekülerliğin toplumsal proletaryanın savaşıyla doğrudan ve birinci dereceden ilişkili olduğunu düşünüyorum. Laiklik savunusundan vazgeçen, önemsizleştiren bir komünist hareket geleceği kazanamaz. "Laiklik olmadan olmaz!" demeyen bir hareket, geçmişinden, devrimci geleneklerinden de kopar. Kitapta, özellikle de İngiliz işçi sınıfı hareketinin deneyimi üzerinden laikliğin deyim yerindeyse "proleter yöntemlerle" nasıl içselleştirilip toplumsallaştırıldığını aktarmaya çalıştım. Bütün bunların ötesinde, laiklik savunusunun çok yalın ve sınıf mücadelesi bakımından son derece önemli bir yanı var: Bu dünyadaki yazgısını belirleme hakkının kendi ellerinde olduğuna inanmayan bir insanla devrime, sosyalizme filan gidilemez.

Ekolojistlerden, kitabınızın ekolojiyle ilgili bölümünün eklektik olduğu yolunda görüşler var. Oysa ben bu bölümü, ekoloji konusunda görüş geliştirecek Marksistlere el altında bulunduracakları bir referans olarak öneriyorum. Aynı konuda aynı okumadan bu kadar karşıt iki görüşün çıkmasının nedeni sizce ne olabilir?

Ekolojistlerin hangi gerekçeyle "eklektik" bulduklarını doğal olarak bilemiyorum. Yorum farkları, farklı gözlerin söz konusu metni kendi bakış açılarını merkeze koyarak okumasından doğuyor olmalı. Çok doğal. Ayrıca, ben "eklektik" kavramının salt olumsuz bir içerik taşımadığı kanısındayım. Bir komünistin, kendi dünya görüşünden vazgeçmeden ekoloji konusunda

söz söylemesi, temel hareket noktası ekoloji olan birine eklektik gelebileceği gibi, ekolojistin toplumsal devrime yaklaşımı da bir Marksiste öyle gelebilir. Ama böyle gelmesi bile, farklı bakış açılarının birbirlerinden haberdar ve birbirlerine ilgili olduğunu gösterir. Bu, özellikle bugün iyidir.

Bilgi-iletişim devrimini, özel olarak da internet konusunu sınıf savaşı bağlamında biraz açar mısınız? Okur bu konuyu kitabın yoğunluğu içinde ikincil bir konu olarak algılayabilir endişesiyle burada öne çıkarıyorum. En azından artılarını ve eksilerini sıralarsanız okur bu özel konuyu bunları arka planda tutarak okur.

Kesinlikle ikincil bir konu değil. Kitabın "Sınırlar" bölümünün en temel konusu bu. Bilgi-iletişim alanındaki gelişmeler, Marx'ın "toplumsal birey" dediği, "genel üretici" gücünü, doğa bilgisini kendi malı haline getiren insanın ortaya çıkacağı tarihsel sahneyi hazırlıyor. Toplumsal birey, toplumsal yaşamın Marx'ın *general intellect* dediği, genel aklın denetimi altına girdiği zaman ortaya çıkacaktır. Bilişim teknoloji ve araçlarındaki yenilikler bunun ortamını hazırlıyor.

Toplumsal bilginin ve bu bilgiyi ortaklaştırmanın evrensel araçları olmaya yetenekli bilgisayar ve internetin üretici ve iletici güç olduğu bir dünyada bilgiyi kapitalist mülkiyet ve tekel hapishanesinde tutmak uzun erimde olanaksızdır. Sermayenin internete koyduğu erişim engellerini kıran hackerler, yaratıcı program ve uygulama teknikleriyle bilgiyi ortaklaştırmanın bin bir çeşit yolunu bulan milyonlarca internet kullanıcısı sermayenin duvarlarını delik deşik etmeye başladılar bile. Bu alan, başlı başına önemi giderek artan bir sınıf mücadelesi düzlemidir. Öte yandan, teknoloji ve araçlar tarihin, sınıf mücadelesinin üstüne çıkamazlar. 2011 Arap isyanlarından sonra internet yeni dönemin siyaset ve eylem üreticisi, örgütleyicisi olarak sunuldu. Oysa, araçlar siyaseti ve örgütlülüğü olana hizmet ederler esas

olarak. İnterneti, yarattığı "sosyal paylaşım ağları"nı örneğin yüz yüze, insan insana ilişkileri, bu ilişkiler temelinde oluşup gelişen örgütlülüğü ikame eden bir araç olarak alırsanız arabayı atların önüne koymuş olursunuz. Öte yandan, interneti, siyasetin etki ve nüfuz alanını genişleten, örgütlenmenin katılım ve doğrudan demokrasi kanallarını güçlendiren, katılımcılara aynı zamanda çağrıcı olma olanağı sağlayan, eylem ve hareket bilgilerini çok geniş kesimlere yayan bir araç olarak değerlendirmek mümkündür.

Şimdi biraz da spekülasyon yapmanızı isteyeceğim. Bundan sonra dünyada neler olabilir? On yıl içinde, yirmi yıl içinde, elli yıl içinde neler olabilir? İsterseniz serbest atış yapın, isterseniz şu olursa bu olur, diye elinizi kolunuzu bağlayın. Kitabınız bu sorunun yanıtlarına ulaşmanın anahtarlarını veriyor ama tabii ki yanıtları vermiyor. Onun için, marksistlerden pek istenen bir şey değildir ama, spekülasyon yapın diyorum. Nedeni de şu, spekülasyon yapsın veya yapmasın, bütün marksistler spekülasyon yapmayı sever, bütün marsist okurlar da spekülasyon okumayı sever. Bu kadarcık bir magazin tarafımız olsun. Sizce bir mahzuru yoksa…

Yakın dönemin falı pek iç açıcı görünmüyor. Fazla uzağa gitmeye gerek yok. Şu içinde yaşadığımız günlerde, Ortadoğu'da savaş bulutları yoğunlaşıyor. 2012 yılında İran'da eğer rejim içeriden çökertilemezse ki, bu şimdilik zayıf olasılık, İran'ı merkez alan bölgesel bir savaş güçlü bir olasılık olarak görünüyor. ABD, Çin ve Rusya yeni savaş doktrinleri, yeni silah teknolojileri geliştiriyorlar. Doğrudan büyük emperyalist güçlerin karşı karşıya geleceği, ya da bir tarafında bu güçlerin yer alacağı paylaşım savaşları gündemde.

Kapitalizmin 2008'den bu yana derinleşerek tüm dünyayı içine alan büyük krizinin etkileri ve sonuçları bakımından asıl kritik dönemi önümüzde.

Bu kriz, öncekilerden farklı olarak onu oluşturan nedenlerin daha derin, çıkış yollarının ise daha sınırlı olduğu bir evrede geldi. Teorik bir formülasyonla, kâr oranlarının düşme eğilimi bugün dünden farklı olarak, belli sürelerde zıt yöndeki eğilim ve önlemlerle dengelenebilecek eşiğin ötesine geçmiş görünüyor. Kuşkusuz, kapitalist pazarı derinleştirerek, savaşlara ve başka yıkım yöntemlerine başvurarak sermayeyi yeniden değerlendirmeye, bu eşiği aşmaya çalışacaklar ve çalışıyorlar. Ama bu kez, manevra alanı, temel zemin bakımından daralmıştır.

Bu koşullarda, sermayenin, emekçilerin, halk kitlelerinin elindekine, avucundakine el koyma dışında bu krizden çıkma programı yoktur ve bunun tek yolu ekonomik ve siyasal şiddet uygulamaktır! Bu ise, Kuzey Amerika ve Avrupa başta gelmek üzere, tüm dünyada sınıf mücadelesinin keskinleşmesi, kapitalist egemenliğin olağanüstü devlet biçimlerine, otoriter ve totaliter rejimlere yönelmesi demektir. Bu yönelişi, 1920'leri 1930'ları anıştırır biçimde, önüne arkasına birtakım ekler koyarak "faşist" kavramıyla özdeşleştirmenin ise çeşitli nedenlerle sakıncalı olduğunu düşünüyorum. Böyle yapmak, yeni olanı anlamayı ve ona karşı savaşmayı güçleştirecek bir gözbağı da olabilir. Tekelci kapitalizm altında en güçlü ve yetkin biçimine ulaşan devlet, özellikle baskıcı varlığıyla, silahlı güçleri, gizli, "özel" aparatlarıyla sürekli büyümektedir. Bu çerçevede, faşizm bir kez dünyaya geldikten sonra, her kapitalist devletin bir ölçüde faşist olduğunu söylemek bence yanlış değildir. Bugünkü otoriter devlet tipinin farkı, sınıf mücadelesinin düşük yoğunlukta cereyan etmesinden, proleter direnç katsayısının düşüklüğünden kaynaklanıyor. 1930'larda, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu kutup ve özellikle Avrupa'da kapitalizmi tehdit eden, eylemli ve militan bir işçi hareketi vardı. Faşizm, en başta bu işçi sınıfı hareketini ezmek, dağıtmak için bilinen yöntemlerine başvurdu. Şimdi ise, seçim, oy, referandum türü mekanizmalar, kapitalizmin anayurtların-

da geniş kitlelerin edilgenliği ve ilgisizliği, Türkiye'de AKP'nin, Arap coğrafyasında Müslüman Kardeşler'in geniş kitleleri dinci ideolojik söylemle etki alanlarında tutma becerileri temelinde, meşruluk zemini daha güçlü "totaliter demokrasi" denilebilecek biçimler alıyor. Bu son noktayı başka yazı ve çalışmalarda işlemeyi, geliştirmeyi düşünüyorum.

Buraya kadar söylediklerim, spekülasyondan çok analiz çerçevesindeydi.

Marksistler açısından "spekülatif" soru kanımca şudur: Toplumsal devrimler gelmese, dünya da kalmaya devam etse, diyelim 500 yıl sonra bu kapitalizm, canlı emeğin, değer yasasının, mübadelenin vb. olmayacağı, artık kapitalist olarak tanımlanamayacak bir evreye geçebilir mi? Kapitalizm, bildiğimiz tanımıyla kapitalizm olmaktan evrimci bir süreç içinde çıkıp başka bir şey olabilir mi? Biliyorsunuz, aşırı determinist Marksistler bu soruya çeşitli biçimlerde "evet" yanıtı veriyorlar. Ben, bu sistemin kendi evrimiyle komünist/komünizan bir topluma gideceğini düşünemiyorum. Şunu ben de kabul ediyorum: Sınırlar konusunda değindiğimiz gelişmeler, kapitalizmi de, sistemini eskisi gibi, eski yöntem ve araçlarla sürdürmenin olanaksız olduğu bir noktaya getiriyor. Toplumsal devrimler gelmezse, şöyle ya da böyle tersinden çözüm yolları arayacak, dünya çapında yeni işleyiş ve örgütlenme biçimleri deneyeceklerdir. Bu çerçevedeki muhayyel toplumun, bugünkü kapitalizmden farklı kimi yönler taşısa da, insanlık için bugünkü toplumdan daha iyi, daha özgürlükçü olacağının ise hiçbir işareti yoktur. Hatta böyle bir olasılık yoktur. Yalnızca "barbarlık" demiyorum. Bu, insanlığın tanıdığı en iğrenç bir "uygarlık" da olabilir. Robotların neredeyse tüm üretim ve hizmetleri gerçekleştirdiği, "gen zengini" süpermenlerle, bu uygarlığa fazla gelen "ilkel normal"lerin Hindistan'ın kast sisteminden daha katı bir hiyerarşi içinde yer alacağı bir uygarlık.

Dünyada, kendini Marksist olarak tanımlayanlar bile artık bu sıfatın başına sonuna başka bir sıfat ekliyor. Marksizmi tek referans ve tek yöntem olarak alan yazar da pek kalmadı. "Marksizme evet, ama..."cılar, ya da deyim yerindeyse, "evet ama yetmezciler", hızla çoğalıyor. "Marksistim" demek adeta insanın entelektüel kapasitesinin sınırlarını, "bağnazlığını" gösteren hafif de yüz kızartıcı bir etiket oldu. Türkiye'de ise tam tersi. Düşünceyi marksistler ilerletiyor, ister eksik ister kaba... Marksizme referans yapmak hâlâ göğüsleri gerdiren entelektüel bir onur meselesi. Bu kontrastı nasıl açıklayacağınızı eminim bütün okurlarınız merak ediyordur.

Kapitalistler ve burjuva bilimcileri, en başından Marx'a ve Marksizme karşı ikili ve ikircikli bir tutum içinde oldular. Siyasetçi ve devrimci yanını görmezlikten gelip, Marx'ı kimi "kehanet"leri tutmuş, ama çoğu yanlış çıkmış bir filozof ya da ekonomist olarak göstermeye çalışarak "iyilikle öldürmeyi" denediler. 1917 Ekim Devrimi'nin Marksistlerin önderliğinde gerçekleşmesi ve Marksizme yazılması bu denemeyi başarısızlığa mahkûm etti. Kapitalizmin 1945 sonrasındaki altın dönemi ve Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ise bu kez "Marksizme evet, ama..."cıların, "evet ama yetmezciler"in türeyeceği ortamı hazırladı. Bunlara ihtiyaç duyulması ve son krizle birlikte Marx'ın yeniden popülerleşmesi ise kanımca, Marksizmin yerinden edilemeyen etkisine karşı onu, kurulu düzen için "en az zararlı" hale getirme güdüsündendir. Burjuva ideologları ve onların etkisindeki sözde Marksistler "Marx öldü" derken de, "Marx haklı çıktı" derken de devrimci Marx'ın en önemli çağrısını, dünyanın pratik eleştirel insan eylemiyle değiştirilmesinin olanaklı ve gerekli olduğu iletisini unutturmak istiyorlar.

Biraz ironik olacak ama, Türkiye'deki durumun bir yanıyla, Marksizmin yandaşları ve karşıtları tarafından geç keşfedilmiş, sınıf hareketi üzerindeki etkisi bakımından hem geç hem az gelişmiş olmasıyla açıklanabileceğini düşünüyorum. Eşitsiz

gelişmenin içsel mantığı gereği, Türkiye'de Marksizmin daha az yıpranmış bir yerden başlamak türünden bir avantajı oldu. Buna, sorunuzun içindeki, Türkiye'de "düşünceyi Marksistler ilerletiyor" doğru saptamasının payını da eklemek gerekiyor. Bugün Marksist kökenli kimi köşe yazarlarından, doğrudan karşıtlarına kadar belli bir analitik yetenek gösteren birçok kişi Marksizmden etkilenmiştir ve Marksist jargon kullanmaktadır. Son bir nokta, Türkiye, tarihsel nedenlerle, en çok da Kürt hareketiyle ilişkisi nedeniyle Marksizmin, her türlü başkaldırının evrensel bayrağı olduğu algısını koruduğu bir siyasal coğrafyadır.

Haluk Yurtsever, *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, Yordam Kitap, İstanbul, Şubat 2012, 408 sayfa.

(22 Nisan 2012 tarihli *BirGün Pazar* ekinde kısaltılmış olarak yayımlanan metnin tamamı)

"Kapitalizm İnsanlığın Son Aşaması Olamaz!"

Söyleşi: Yunus Öztürk

Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya kitabınızın başlığında yer alan "kapitalizmin sınırları"yla neyi kastediyorsunuz?

Bu sorunun yalın, kolay ve köşeli bir yanıtı olmadığını söyleyerek başlayalım. En başta, "sınır" farklı anlamlara açılabilen bir kavram. İki olguyu, varlığı, alanı birbirinden ayıran çizgiyi anlatmak için de, toplumsal süreçlerden birinin bitip ötekinin başladığı dönüşüm uğrağını açıklamak için de, "sınır" sözcüğünü kullanabiliyoruz. Sınır bir "son"u ama aynı zamanda, bir "geçiş"i, kimi durumlarda da esnek ve oynak bir bitiş-başlangıç çizgisini anlatıyor. Toplumsal süreçlerde bitiş ve başlangıçlar bıçak keskinliğinde yaşanmıyor. Sınırlar esneyebiliyor.

Kitapta "kapitalizmin sınırları" derken, Marx'ın teorik soyutlamasının izinde, kapitalizmin kendisi kalarak içerebileceği, gelişebileceği, daha ötesine geçemeyeceği son noktayı kastediyor, buradan yola çıkarak da güncel ve somut kapitalizmin bu sürecin neresinde olduğunu ortaya koymaya çalışıyorum. Burada, bu ikisi arasında mutlak bir örtüşme aramanın doğru olmayacağının altını bir kez daha çizelim. Kapitalizm, içerebileceği tüm üretici güçleri içerdi, somut ve pratik olarak da gelişmesinin, ömrünün sonuna geldi demiyorum. Dediğim ve kanıt-

lamaya çalıştığım şudur: Kapitalizmin "eğilimleri" daha derin ve keskin hale geldikçe, teorik sınırları da belirginlik kazanıyor. Bugün kapitalist sistem somut ve pratik olarak da sonul sınırına doğru hızla yol alıyor.

Bu ön açıklamadan sonra, herhangi bir ekonomik-toplumsal sistemin ve kapitalizmin teorik sınırından ne anlaşılması gerektiğine geçebiliriz. Çok kısaca şudur: Bir sistem, üretken güçlerin gelişmesine gerçekten köstek olduğu zaman son sınırına gelmiş demektir.

Marx "Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir" demişti. Bugün, değersizleşen dev miktarlardaki fazla sermayenin bizatihi kendisi, kapitalist üretimin en önemli engelini ve sınırını oluşturuyor. Gerçek insan gereksinmelerine değil, sonsuz kâra endeksli üretim, sürekliliğini sağlayamayacağı bir sınıra yaklaşıyor. Kapitalizmin anayurtlarındaki üretimden düşme eğilimi en açık göstergedir. Dünyanın başta gelen yeni "üretim merkezleri" olarak Çin ve Hindistan'ın burada ortaya çıkan sınırı ne kadar esneteceği, yanıtını şimdiden bilemeyeceğimiz bir sorudur. Ama, kapitalist üretimin sürdürülebilirliğiyle ilgili sınır artık pratiktir. Kapitalist üretim ilişkileri, üretici güçlerin yarattığı zenginliği ve gelişme potansiyelini kucaklayamayacak kadar daralmıştır. Bunu, en iyi giderek daha önemli bir üretici güç haline gelen "bilgi/enformasyon"a kapitalist el koymanın getirdiği yeni çelişkilere ve "toplumsal üretim için gerekli emek zamanı"ndaki düşüşün yol açtığı paradoksal sonuçlara baktığımız zaman görüyoruz. Bilimin üretime uygulanma derecesine bağlı olarak, zenginlik üretimi bilim ve bilgiye daha çok bağımlı hale gelmektedir. Ne var ki, bu süreç kapitalist üretim biçimi içinde mantıksal sonuçlarına varamıyor. Çünkü, emek süresi ile ürünü arasında müthiş bir orantısızlık, soyut emek ile denetlediği üretim sürecinin gücü arasında niteliksel dengesizlik var. Bu dengesizliği ortadan kaldıracak olan şey "toplumsal birey"in gelişmesidir. Toplumsal bireyin gelişmesi, insanın genel üretici gücüne egemen olması demektir. Bu olmadan, eme-

ğin, emek zamanının değerin ölçüsü olma gerçekliği değişmez. Marx, tüm toplumlarda toplumsal bir varlık olan insanın "toplumsal birey olarak gelişmesi"nden neyi kastettiğini açıkça yazmıştı: *Toplumsal birey olma, insanın kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir.* Toplumsal bireyin göstergelerinden biri, Marx'ın "general intellect" adını verdiği ortak akıl kapasitesinin toplumsal yaşamın yeniden üretiminde oynadığı rolün derecesidir.

Emek üretkenliğindeki artış, neredeyse matematik bir kesinlikle tüm dünya insanları için serbestçe kullanılabilir zamanı bir olanak olarak artırıyor. Bu gelişmenin kapitalizm altındaki iki sonucu, işsizlik/güvencesizlik ve işi olanların daha uzun ve daha yoğun çalıştırılmasıdır. Öte yandan, bu çelişkili çerçeve içindeki "büyüme için büyüme" kısır döngüsü, dünyamızı ekolojik bir yıkımın eşiğine, dünyanın biyolojik/fiziksel sınırlarına getirmiştir.

Kapitalizmin sınırlarından ilk kez söz edilmiyor ancak kapitalizm tüm krizlerini şimdiye kadar alt edebildi. Bu başarıyı nasıl sağlayabildi? Çeşitli defalar sınırlarına gelmiş olsa da sistem kendisini nasıl devam ettirebiliyor?

Burada "sınır" ile "kriz" kavramları arasındaki ayrım önem kazanıyor. Kapitalizm, krizli ve krizlerden beslenen bir sistemdir. Krizler, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çelişkinin belli tarihsel uğraklardaki somut dışa vurumlarıdır. Ama krizler, kapitalizmin sonunun geldiğinin kanıtı değildir. Devrimci durum ve toplumsal devrim koşullarının oluşmasıyla, krizler arasında neden sonuç ilişkisi, eski deyimle illiyet bağı var. Ama, somut bir krizin devrimci durumlara, toplumsal devrimlere yol verip vermeyeceğini yalnız ekonomik krizin kendisi, derecesi vb. değil, sınıfların karşılıklı güç ilişkileri, bilinç ve örgütlülük düzeyleri, iç ve dış siyasal koşullar vb. belirliyor.

Komünist Manifesto'da kapitalizmin krizleri nasıl alt ettiği, ötelediği şaşmaz bir doğrulukla formüle edilmiştir: "Peki, burjuvazi bunalımların nasıl üstesinden gelir? Bir yandan yı-

ğınla üretici gücü zorla yok ederek; öte yandan da yeni pazarlar ele geçirerek ve eski pazarları daha da fazla sömürerek. Yani daha yaygın ve daha şiddetli bunalımların yolunu açarak ve bunalımları önleyebilecek araçları gittikçe azaltarak." Bugün, *Manifesto*'da "gittikçe" azaldığı belirtilen araçların tükenişte olduğu bir evredeyiz. Bir cümle ile söylemek gerekirse, kapitalizmin kâr oranlarının düşmesi eğilimini dengeleyen "zıt yöndeki" olanak ve araçları bugün, örneğin 1848'lerde olduğundan çok daha sınırlıdır. 2008'de başlayan krizin derinleşerek sürmesinin ana nedeni de budur.

Daralan, sınırlarına dayanan, toplumsal kullanım zamanı dolmuş bu sistemin yaşamını hâlâ sürdürmesinde, tüm egemenlik ve sömürü ilişkilerinin tarihsel mirasçısı ve sürdürücüsü olmasının önemli payı var. Kapitalist üretim biçimi, dar ve saf anlamda "kapitalist" olmayan ekonomik toplumsal etkinlikleri kendisine eklemlenmeden yaşayamaz hale getirdiği için egemen ve güçlüdür. Ev içi üretim, doğrudan kapitalist pazar için yapılmayan küçük üretim, kapitalizm öncesinden devralınmış her türlü ilişki ve kalıntılar, kapitalizmin sınırlarında yeşeren tohum halindeki ilişkiler… Kapitalizm, her şeyin içine akan, içine sızdığı her şeyin kimyasını değiştiren bir virüse benziyor. Gücü yalnızca kapitalizm olmamasından geliyor. Devrim ve sosyalizm mücadelesi bu nedenle son derece karmaşık, çelişkili ve çetin bir mücadeledir. Ve bu önermeden benim çıkardığım sonuç, kapitalizmi sona erdirecek bir program ve mücadelenin de yalnızca antikapitalist olmakla kalmayıp, kapsayıcılık anlamında toplumsal bir anti-tezin, giderek sentezin sözcüsü ve taşıyıcısı olması gerektiğidir.

Sanayi kapitalizminin ve sanayi proletaryasının 19. yüzyılda ortaya çıktığı, burjuvazinin proletaryayı yarattığı kabul edilir. Kapitalizmin sınırları aynı zamanda proletaryanın sınırları olarak anlaşılabilir mi? Ya da "toplumsal proletarya" yeni kapitalizmin ürettiği yeni bir sınıf mı? Ya da şöyle soralım:

Toplumsal Proletarya kavramını kullanmanızın özel bir nedeni var mı? Nedir sizi proletarya yerine toplumsal proletarya kavramını kullanmaya iten?

Kapitalist üretim biçimi büyük ölçekli sanayi üretimiyle birlikte egemen toplumsal ilişki haline geldi; kapitalist sınıf ve işçi sınıfı aynı tarihsel süreçte birbirlerini var ettiler. "Burjuvazi" ve "proletarya" Marx ve Engels tarafından bu iki temel sınıfın oluşum süreçlerindeki bulaşıklığı, aynı zamanda sınıf mücadelesi içindeki taraflaşmayı anlatan, siyasal yönü ağır basan bir kavram çifti olarak kullanıldılar. Daha sonraları, *Kapital* yazarı Marx, ağırlıklı olarak, "kapitalistler" "kapitalist sınıf" demeyi tercih etti. "İşçi sınıfı" terimini daha çok, sermayenin denetiminde bilfiil çalışan, emek gücünü ücret karşılığında satan emekçi için kullanırken, bu satış fiilen gerçekleşmese, emekçi fiilen ücretli işçi olmasa da, yaşamak için emek gücünden başka hiçbir şeyi olmayan mülksüzü "proleter" olarak tanımladı. Bu iki kavramın Marx'ta ve Marksizmde birçok durumda bu ayrımı anlamsız kılacak, birbirlerinin yerine geçecek biçimde kullanılmaları, özellikle de sınıflar yelpazesinde yeni gelişmelerin yaşandığı günümüzde bir algılama ve akıl karışıklığına yol açıyor. "Toplumsal proletarya" kavramı, proletaryanın, güncel kapitalist üretim ve emek sürecindeki kendi içinde ayrışmaya uğramış çok katmanlı varlığını, bu çeşitlilik içindeki birliğini ifade etmek için kullanılan bir kavram. Ne kapitalizm yeni, ne de proletarya. Ben de yeni bir sınıf tanımı yapmaya girişmiş değilim. "Emek gücünü satmaktan başka geçim aracı olmayan" biçimindeki klasik Marksist proletarya tanımını esas alıyorum. Proletaryanın başına "toplumsal" kavramının konulmasının ise üç işlevi, ya da nedeni var: Birincisi, bu kavramla kapitalist yeniden üretimin ve proletaryanın yeniden üretiminin salt ekonomik değil toplumsal bir süreç olduğunu yeniden bilince çıkarmış oluyoruz. Sınıf, "zaten" asla salt ekonomik olmayan toplumsal bir ilişkidir. Bunun, bugün özellikle öne çıkarılması gerekiyor. İkincisi,

bugün, sanayi kapitalizmi döneminden farklı bir durum var. Proletarya üretken olmayan emekçiyi, işsizi, ev içi emeği, kent ve kır yoksullarını içine alan geniş, çok katmanlı bir sınıftır artık. "Toplumsal" bu gerçeği tek sözcükle anlatmaya son derece elverişli bir kavram. Üçüncüsü, bu kavram, toplumsal sorumluluk ve inisiyatifin tarihsel olarak artık proletaryada olduğu iletisini veriyor ve bu bugün kanımca çok önemli.

Ben de sorunuzun ima ettiği eksende düşünüyorum: Kapitalizmin sınırları aynı zamanda proletaryanın sınırlarıdır! Emeğin zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıktığı, emek süresinin değerin, mübadele değerinin kullanım değerinin ölçüsü olmasının son bulduğu nokta kapitalizmin ve proletaryanın da sonudur. Proletarya zaten bir sınır sınıfıdır; kurtuluşu kendisini ortadan kaldırmaya bağlı tek sınıftır; bu nedenle evrensel sınıftır.

Marx'ın proletaryaya, sanayi proletaryasına özel, siyasi bir önem verdiğini biliyoruz. Komünizmin kurucu öznesi olarak işçi sınıfını görür. Sosyolojik olarak toplumsal bir devrimin öznesi proletarya mı? Proletarya arasında da sanayi proletaryası mı? Öte yandan, sanayi proletaryası giderek daralan bir sosyolojiye sahip. Sanayi proletaryasının siyasal rolünü, yeni toplumsal proletarya mı üstlenecek?

Sanayi Devrimi'nden başlayarak aşağı yukarı yüz yıllık bir zaman kesitinde, proletaryanın yükselen ve başı çeken katmanını sanayi proletaryasının oluşturduğu, bu dönemin sınıf mücadeleleri pratiğinin de açık biçimde kanıtladığı bir gerçek. Sanayi proletaryasının toplumsal devrimdeki öncü konumunun en çarpıcı pratik doğrulaması kanımca Ekim Devrimi'dir. Kapitalist gelişmenin görece geri bir evresindeki köylü denizi Rusya'da gerçekleşen bu devrime niceliği küçük, yoğunlaşma düzeyi yüksek bir proleter çekirdek önderlik etmiştir. Petersburg'da 40-45 bin işçinin çalıştığı Putilov fabrikası bu devrimin yalnız simgesi değil aynı zamanda lokomotifiydi.

Öte yandan, Ekim Devrimi saf bir işçi devrimi değildi; proletaryanın tüm katmanları, asker kılığındaki köylüler, devrimin siyasal ordusunun Sovyet örgütlenmesi içinde bir araya gelen bileşenleriydi.

Belirttiğiniz gibi, bugün sanayi proletaryası daralıyor ve "büyük fabrika" önemli ölçüde tarihe karışıyor. Bugün, büyük ölçekli işletmelerdeki yoğunluğu ve bundan kaynaklanan toplu hareket yeteneğiyle, sınıf hareketine 1970'lere kadar olduğu gibi damgasını vuran bir sanayi proletaryası ağırlığından söz edemiyoruz. Öte yandan, bu gerçeklik, solda önemli bir yanılsamaya da kaynaklık ediyor. Maddi üretimin yok olduğu ya da azaldığı bir dünyada yaşamıyoruz. Maddi üretim durmuyor; üretim sanayisizleşmiyor; ekonomi maddesizleşmiyor, artık değer üretimi kesilmiyor. Sınırlarına yaklaştığı bir dönemde, kapitalist çark hâlâ, artık değer üretimi, bölüşümü ve yeniden bölüşümü üzerinden dönüyor. Öyleyse, üretken emek ve emekçinin sınıf mücadelesi açısından önemi de nitelik açısından azalmıyor demektir.

Bugünkü duruma daha somut olarak bakarsak, teknolojik yenilikler ve emek üretkenliğindeki artış üretimdeki canlı emek oranını, niceliğini azaltırken canlı emek içindeki nitelikli/zihinsel emek oranını yükseltiyor. Yeni ürün geliştirme/yaratma, üretimi planlama/örgütleme/denetlemede önemli işlevler üstlenen "yeni" proleterler sınıf mücadelesi açısından kilit önem taşıyor.

Toplumsal proletarya, proletaryanın mülksüz-yıkıcı güçleriyle, üretici-kurucu potansiyelini bir araya getiren bir sınıfsal alaşımı anlatıyor.

Proletaryanın en alttaki, en yoksul, en umarsız kesimleriyle hem sanayi, hem de hizmette öne çıkan zihinsel/entelektüel emekçiler bu alaşımın en önemli iki öğesidir. Bu ölçüde geniş ve kendi içinde türdeş olmayan bir toplamın, devrimci ve kurucu bir güç, örgütlülük ve hareket olarak birleştirilebilmesi ise ancak ideolojik ve politik etkinlikle olanaklıdır. Bu çerçevede, toplumsal kurtuluşun politik öznesi ancak politikleşmiş proletarya, *politik proletarya* olabilir.

Öyleyse, ivedi gereksinme, patlayıcı madde deposu *en alttakilerle*, emperyalist-kapitalist ülkelerin belli bir refah düzeyinde yaşamaya alışmış, deri renginden, toplumsal cinsiyet, ulusal/etnik aidiyet vb. "üstünlüklerinden" kaynaklanan ayrıcalıklara sahip işli/ücretli proleterlerin ve özellikle de entelektüel proleterlerin yazgı ve hareket birliğini sağlamak, başka bir anlatımla bir toplumsal devrimin başını çekecek politik proletarya denklemini sözde ve eylemde kurmaktır.

Marx'ın Komünist Manifesto'dan bu yana iddia ettiği gibi, kapitalizm toplumu iki ana sınıfa ayırmaya devam ediyor. Daha önce yaygın olarak "küçük burjuva" olarak tanımlanan mühendisler, doktorlar, öğretmenler, bankacılar ya da "beyaz yakalılar" toplumsal proletaryanın yeni ve büyüyen öğeleri sayılır mı?

Tam da öyle sayılmalıdır. Küçük burjuva katmanların proleterleşmesi kapitalizmin sürekli bir eğilimidir. "Proleterleşme", birden fazla anlamı, açılımı olan bir kavram.

Kapitalizmin başlangıç ve ilk birikim dönemlerinde proleterleşme, köylü ve zanaatkâr emekçinin üretim araçlarından koparılarak mülksüz ve yoksul "özgür emekçi" haline dönüşmesini anlatıyordu. Proleterleşme, ikincisi, yalnızca ilk birikimle sınırlı olmayan bir süreklilik olarak küçük üretici köylü, zanaatkâr, avukat, doktor, mühendis ve benzeri esnaf, aydın, büro çalışanı ve serbest meslek sahiplerinin üretim araçları üzerindeki mülkiyetlerini, bağımsız meslek sahibi olma konumlarını yitirerek, "emek gücünü" satmaya mecbur hale gelmeleri sürecidir. Üçüncüsü, proleterleşme emek gücünün niteliksizleşmesi, değersizleşmesi ve yabancılaşması anlamına da geliyor. Bu tanımıyla proleterleşme, emekçinin üretim araçlarından sonra, *emek denetim süreçlerinden* de dışlanması demektir.

"Beyaz yakalı" terimi bugün, Amerikan sosyolojisi kaynaklı "orta sınıf" teorilerinin altın kavramı olarak kullanılıyor. *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*'da bu beyaz ya-

kalılık efsanesini "Yaka rengi sınıf ölçütü olur mu?" diye bölüm başlığı yaparak tartıştım. Vardığım sonuç özetle şudur: Sınıflar arası bir ara bölmede duran, sürekli büyüyen, türdeş bir yığın, bir blok, bir yeni "orta sınıf" tanımıyla "beyaz yakalılar" kategorisi kurgusal ve hayalidir. Sınıflar yaka rengine göre belirlenemezler. Sınıflar, çalışanların üretim araçlarıyla ilişkileri, emeğin toplumsal örgütlenmesinde oynadıkları rol, toplumsal zenginlikten aldıkları payın miktarı ve alış biçimi esas alınarak sınıflandırılabilir. Buradan baktığımızda Amerikan sosyolojisi ve izleyenlerinin "orta sınıf" kırkambarına doldurdukları "beyaz yakalılar" aslında kapitalizmin temel sınıfları ekseninde ayrışırlar. "Beyaz yaka", tanımı gereği, büro ve bilgi-hizmet işlerinde, maddi olmayan üretim alanında çalışanlar için kullanılan bir kavram. Bu işlerde çalışanları tek torbaya doldurmak ise olanaksız.

Kritik öneminden dolayı bunu biraz açalım.

Bir kez, hisse senedi sahibi "beyaz yakalılar", bu hisseler onlara emek gücünü satmadan yaşama olanağı sağlıyorsa tartışmasız biçimde, başka bir koşul aranmadan kapitalist sınıf içindedirler.

İkincisi, kapitalist şirketlerin, başta CEO'lar ve yardımcıları olmak üzere karar, yönetim, denetim, gözetim vb. sermaye işlevlerini yerine getiren üst yöneticiler, hem bu işlevleri nedeniyle, hem gelirlerinin ağırlıklı bölümünü emek gücü değeri ücret olarak değil artık değerden pay biçiminde (kâr ortaklığı, prim, bonus vs.) aldıkları için, hem de gelirlerinin miktarı, verili toplumsal koşullardaki emek gücü değerinin çok üstünde olduğu için kapitalist sınıfın içindedirler. Bu üst yöneticilerle, hiyerarşinin daha alt kademelerindekiler arasında yalnız gelir uçurumu değil, sınıf farkı vardır.

Üçüncüsü, üretim araçlarından ve üretimi bir bütün olarak algılama, denetleme hakkından yoksun, emek gücünden başka geçim aracı olmayan, toplumsal zenginlikten kendi ürettiklerinin ancak bir bölümünü ücret olarak alan emekçiler tartıştığımız kesimin ezici çoğunluğunu, toplumsal proletaryanın "yeni" bir bileşenini oluşturuyorlar

Dördüncüsü, tartışma konusu çalışanların bir bölümünün üretim sürecindeki yerleri ve işlevleri bakımından "küçük burjuvazi" olarak nitelenmesi mümkün, ancak bu konuda burjuvaziyi ve proletaryayı belirlemekte olduğu kadar kesin ölçü ve sınırlar koymak kolay değildir. Örneğin, küçük hisse senedi sahibi, üretim ve dolaşımda çalışanları sermaye adına bire bir denetleyen ve gözetleyen, nitelikli düz işçiden yüksek gelir kazanan, zaman zaman prim ve ikramiyelerle ödüllendirilen emekçinin durumu iki temel sınıfın belli özelliklerini kendinde cisimleştiren küçük burjuva tanımına uygundur. Ya da, evinden bilgisayarıyla kendi hesabına serbest danışmanlık, tasarım, program yapan, kitap/makale yazan kişi bir küçük burjuvadır.

21. yüzyıl "Proleter devrimler çağı" olma görevini devam ettiriyor mu?

"Çağ" değişmedi. Emperyalist kapitalizm ve proleter devrimler çağı kapanmadı; aşılmadı. Toplumsal proletarya büyüyen varlığıyla kapitalizmin uzlaşmaz karşıtı olmaya devam ediyor. Dünya bugün, toplumsal devrim hareketi açısından güneş tutulmasına benzeyen kaotik bir ara dönemden geçiyor. Dolayısıyla, tanımladığımız biçimiyle çağın devam ettiğini söylemek, bize geçmiş proleter devrimleri aynen tekrarlama anlamında bir model kolaylığı sunmuyor. Bir yandan, teorik, tarihsel sınırlarına dayanan, ekonomik, toplumsal buhran içinde bocalayan, hegemonya krizi yaşayan ve gezegenimizi ekolojik bir yıkımın eşiğine taşıyan kapitalizmin egemenliğini sürdürme koşulları, araçları ve güçleri de dönüşüyor. Sistem yanlısı ve karşıtı güçler, 20. yüzyıldakinden farklı eksen ve biçimlerde gruplaşıyorlar. Ayrıca, bizim taraf, kitlelerin komünizme yönelmesini geciktiren ek bir faktör olarak tarihsel kalıtın ve başarısız denemelerin ve siyasal pratiklerin ağır yükünü henüz üzerinden atamadı. Dolayısıyla, sosyalist devrimin öznesi konusu yalnız toplumsal olarak değil, siyasal olarak da "sorunumuz" olmaya devam ediyor. 70 gün yaşayabi-

len Paris Komünü'nden sonra, başkalaşım ve gelgitlerle 70 yıl süren Sovyet denemesinin bildiğimiz biçimde sona ermesi, komünizme geçişin sahiciliği algısına, "kapitalizmin alternatifi var" düşüncesine büyük bir darbe indirdi. Ekim Devrimi, ilk proleter iktidarın kurulmasıyla insanlık tarihinde yeni bir sayfa açmış; sömürülenlere, ezilenlere başka bir dünyanın mümkün olduğunu en açık ve ikna edici biçimde, örneğin gücüyle göstermişti. Çözülüşüyle de, gerçekleşmesindeki etkisine denk büyük bir düş kırıklığı, ideolojik-siyasal travma yarattı. Bu sonucun, buradaki konumuz açısından en önemli yönü, toplumsal belleğe kapitalizmin "seçeneksizliği" düşüncesini sızdırmasıdır. Çünkü sonuç yığınların gözünde, yalnızca somut Sovyet denemesinin başarısızlığı olarak değil, proletaryanın ve komünizmin yeni bir toplumsal düzen kurma kapasitesizliği olarak algılandı.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki isyanlar, devrimci hareketler, yıkıcı hareketler toplumsal proletaryanın hareketleri midir?

Bence öyledir. Bir kavramın gücünün en iyi test edileceği yer sınıf mücadelesi pratiğidir. Arap isyanlarının, çoğu kez gözden kaçırılan sınıfsal özü, toplumsal iletisi, bu isyanların altındaki itici gücün toplumsal proletarya olduğunu açık biçimde gösteriyor. En başta, isyanın fitilini ateşleyen Tunus'taki Muhammet Buazizi son derece açıklayıcı, simgesel bir figürdür. Eğitimli, işsiz, işporta arabasından başka hiçbir geçim araç ve olanağına sahip olmayan mülksüz, çaresiz, kendini yakarak isyanı tutuşturan bir proleterdi o. Ücretli işçi, beyaz yakalı vb. değildi. Tunus ve Mısır başta olmak üzere Arap isyanlarında, İspanya örneğinde çok açıkça görüldüğü gibi Avrupa ülkelerindeki düzen karşıtı protesto eylem ve çıkışlarının omurgasını da, toplumsal proletarya tanımımız içindeki genç ve eğitimli işsizlerin oluşturması rastlantı değildir.

Tarihte proletaryanın iktidara taşınmasına yol gösteren 1917 Rus Devrimi ve Bolşevik Parti, Sovyetler vardı. Proletaryanın değiş-

şen yapısı onun siyasal örgütlenme yapısında da değişimi gerektirecek midir? Yeni bir parti, sendika, Sovyet örgütlenmesi ihtiyaç mı?

Yalnızca sınıf yapısındaki değişiklikler nedeniyle değil, biraz önce sıralamaya çalıştığım etkenlerin toplam sonucu olarak 20. yüzyılın örgüt biçimlerini model alarak siyasal özne sorunumuza çözüm getirebileceğimizi sanmıyorum. Bu model ve pratiklerin aynen yinelenmesi olanaksızdır. Öte yandan, öncü siyasal örgütlülük ve "sovyet tipi" örgütlenmenin esasa ilişkin en temel özellikleriyle evrensel gereklilik ve geçerliliklerini koruduklarını düşünüyorum. Siyasal örgütleme alanında da, model ve biçime tapınan bir tutuculuktan uzak, devrim ve sosyalizm hedefine bağlı yeni teorik-pratik sentezler gerekiyor. *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*'da özne sorunuyla ilgili bir bölüm var. Nisan 2007'de, yine Yordam Kitap'tan çıkan *Özgürlük ve Örgütlülük* kitabımda bu konuyu daha geniş biçimde işlemiştim. Burada, özetin özeti olarak yaşamsal önemdeki birkaç noktanın altını çizmekle yetineyim.

Toplumsal proletaryaya siyasal önderlik, bu anlamda parti, geçişsel bir örgütlenmedir. Amaç değil araçtır. Parti, kendisi için olmadığı; önderlik, sınıf adına güç kullanmaya değil, proletaryayı toplumun önderi haline getirmeye hizmet ettiği zaman devrimcidir.

Sovyet tipi aşağıdan örgütlenme üç nedenle gerekliliğini, geçerliliğini ve kritikliğini korumaktadır. En başta, bir toplumsal devrimin siyasal ordusu ancak bu tipte bir örgütlenmeyle oluşturulabilir. İkincisi, Sovyet tipi örgütlülük, sınıf mücadelesinin en büyük sorunlarından biri olan ekonomik mücadele-siyasal mücadele kompartımanlaşmasını ortadan kaldırmaya, bu iki mücadeleyi birleştirmeye en uygun, en elverişli örgütlülük ve eylemlilik biçimidir. Üçüncüsü, sınıf iktidarının, aynı anlama gelmek üzere proletarya diktatörlüğünün pratikleşmesi, hiçbir zaman tek bir partinin gerçekleştiremeyeceği çaptaki sınıf birliğini, bileşimini öngerektirir.

Kapitalizm insanlığın son aşaması mı?

Öyle olmaması için mücadele ediyoruz.

Krizlerden ancak "yaratıcı yıkım" da denilen savaş ve şiddet yöntemleriyle çıkabilen ve gezegeni ekolojik yıkımın eşiğine getiren bu sistemin bir nükleer savaş ya da ekolojik çöküşle yaşamı sona erdirmesi teorik olasılıklardan biridir.

Öte yandan, sınırlar konusunda değindiğimiz gelişmeler, kapitalizmin de, kendisini eski yöntem ve araçlarla sürdürmesinin olanaksız olduğu bir noktaya geldiğini gösteriyor. Toplumsal devrimler gelmezse, şöyle ya da böyle tersinden çözüm yolları arayacak, dünya çapında yeni işleyiş ve örgütlenme biçimleri deneyeceklerdir. Bu çerçevedeki muhayyel toplumun, bugünkü kapitalizmden farklı kimi yönler taşısa da, insanlık için bugünkünden daha iyi, daha özgürlükçü olacağının ise hiçbir işareti yoktur. Hatta böyle bir olasılık yoktur. Yalnızca "barbarlık" demiyorum. Bu, insanlığın tanıdığı en iğrenç bir "uygarlık" da olabilir. Robotların neredeyse tüm üretim ve hizmetleri gerçekleştirdiği, "gen zengini" süpermenlerle, bu uygarlığa fazla gelen "ilkel normal"lerin Hindistan'ın kast sisteminden daha katı bir hiyerarşi içinde yer alacağı bir uygarlık.

İlerici insanlığın bu birbirinden korkunç iki olasılığı ortadan kaldırmak için elini çabuk tutarak kapitalizmden bir an önce kurtulması gerekiyor.

Mesele dergisinin Haziran 2012 tarihli, 66. sayısında yayımlandı